

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
Праця на правах рукопису

ЛОПУШНЯК Едуард Ігорович

УДК 316.1:[316.658::32]

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ
ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА**

054 - Соціологія

05 - Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Лопушняк Е.І.

Науковий керівник: **Судаков Володимир Іванович**, доктор соціологічних
наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Лопушняк Е. І. Концептуальні засади соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичних суспільствах. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 “Соціологія” (05 - Соціальні та поведінкові науки). - Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

У кваліфікаційній дисертаційній роботі здійснено аналіз та охарактеризований зміст основних пізнавальних стимулів концептуального розвитку соціальної технології розподілу влади демократичного суспільства. Підкреслено, що новітнім процесам демократизації суспільного життя притаманні специфічні соціальні суперечності, які загалом відображують труднощі практичного розв'язання проблеми підвищення ефективності діяльності політичних інститутів державної влади та активного залучення громадян до участі у політичному житті. Аргументовано, що прогресивним чинником розвитку сучасних демократичних суспільств є розподіл політичної влади на функціонально автономні інституціональні системи законодавчої, виконавчої та судової влади. Автором звернута увага та констатовано, що наукові підходи та спроби вчених створити систему знань щодо змісту соціальної технології розподілу влади загалом свідчать про дискусійний характер специфічних наукових проблем, успішне дослідження яких доцільно розглядати як вагомні пізнавальні стимули концептуального розвитку соціальної технології розподілу влади. Надані докази, що такі дискусійні проблеми загалом відображують потреби в конкретизації пізнавального змісту поняття «соціальна технологія», визначення пізнавальної специфіки та цільової спрямованості політичних технологій та аргументації фундаментального статусу соціальної технології інституціонального розподілу влади як формуючої технології організації та

розвитку соціально-політичного порядку демократичного суспільства в умовах глобалізації та постіндустріальної модернізації. Тому, можна констатувати наявність наукової проблеми, на розв'язання котрої спрямована дисертаційна робота, що полягає в необхідності теоретичного осмислення, визначенні специфіки концептуальних та методологічних принципів соціальної технології інституціонального розподілу влади як фундаментального чинника організації соціального порядку демократичного суспільства.

Мета дисертаційного дослідження полягає у соціологічній концептуалізації змісту та проведенні аналізу системи пізнавальних стимулів розвитку соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства. *Об'єктом дослідження* є розподіл владних повноважень між інституціями демократичного суспільства як соціальна технологія, що включає теоретичні основи, принципи, механізми та інструменти забезпечення збалансованості, підзвітності й стримування й противаг між гілками влади. *Предметом дисертаційного дослідження* є концептуальні засади соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві.

У першому розділі роботи проведено дослідження та дана оцінка наукового внеску представників класичної соціології, зокрема Огюста Конта, Карла Маркса та Герберта Спенсера, у формуванні базових теоретичних засад соціологічного розуміння суспільства та системи політичних взаємодій як закономірного результату історичного розвитку людської цивілізації. Також констатовано та обґрунтовано, що у працях Еміля Дюркгайма та Макса Вебера була здійснена розробка фундаментальних принципів некласичної соціології ХХ століть, що позитивно сприяло розвитку подальших досліджень технологічних проблем інституціонального розподілу влади в концептуальних межах об'єктивістського та суб'єктивістського соціологічних підходів. У дисертації аргументовано, що у новітній соціології кінця ХХ та ХХІ століття саме під впливом даних підходів

здійснюється інтенсивний інноваційний пошук у напрямі визначення системи пізнавальних стимулів розробки соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства. Змістовні аспекти даного пошуку у дисертації характеризуються на основі проведеного порівняльного аналізу концепцій Ральфа Дарендорфа, Джеймса Мейера, Браяна Рована, Юргена Габермаса, Пітера Бергера, Ентоні Гіденса, Мішеля Фуко, П'єра Бурдьє, Ірвінга Гофмана, Мануеля Кастельса, Джеффри Александера та Ульриха Бека, що дозволяє оцінити вплив соціальних, економічних, політичних та соціокультурних чинників на специфічні технологічні процеси інституціонального розподілу влади. Особливу увагу дисертантом приділено проблематиці адаптації владних інституцій до різноманітних викликів новітньої постіндустріальної модернізації суспільного життя та необхідності реформування усталених механізмів розподілу владних повноважень інститутів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Система розподілу влади є фундаментальним механізмом організації сучасних демократичних суспільств, що базується на структурованій взаємодії певних специфічних соціально-технологічних механізмів, які є важливими детермінантами соціальної стабільності суспільства. Наукова розробка в новітній системі соціологічного знання концептуальних засад соціальної технології розподілу влади має важливе науково-теоретичне та практичне значення, оскільки саме дана соціальна технологія є спрямованою на забезпечення балансу між гілками влади, підтримання демократичних принципів організації соціального порядку та створення умов для сталого розвитку громадянського суспільства. У другому розділі дисертації виділено та розкрито загальний зміст основних організаційно-функціональних принципів системи розподілу влади у демократичному соціальному порядку, які безпосереднім чином визначають цільову спрямованість та смислову обумовленість соціальної технології розподілу влади і які забезпечують ефективність та суспільну стабільність відтворення демократичних процесів у суспільстві. Надані докази, що такими

принципами є: 1) запобігання узурпації влади, 2) стабілізація політичної системи, 3) правове регулювання владних повноважень, 4) захист прав і свобод громадян, 5) демократизація процесу прийняття рішень, 6) забезпечення законності та відповідальності, 7) обмеження корупційних ризиків. Автором аргументована теоретична та практична значущість адаптації цих принципів до сучасних умов демократичного розвитку України, враховуючи політичний, соціокультурний та історичний контексти даного розвитку; У даному розділі також проведено аналіз спеціалізованих соціально-технологічних механізмів системи стримувань і противаг функціональних практик інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади та визначені перспективні напрямки наукового вивчення політичних детермінант впливу на розвиток системи розподілу влади в Україні. Третій розділ дисертації присвячено аналізу проблеми організації та проведення інноваційних соціологічних досліджень, вивчення якої запропоновано досліджувати в трьох основних аспектах: 1) з'ясування соціально-технологічної специфіки методик оцінки й вимірювання функціональних повноважень гілок влади, 2) розкриття змісту соціальних та політичних детермінант перспективного розвитку системи розподілу влади в Україні, 3) визначення та обґрунтування шляхів оптимізації системи розподілу влади в Україні.

Таким чином зміст основних положень та висновків дисертації важливо розглядати як вагомий пізнавальні стимули організації фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень інституціонального розподілу влади, як соціальної технології, що дієво сприяє розумінню новітніх тенденцій розвитку демократичних процесів в українському суспільстві.

Ключові слова: суспільство, відповідальне суспільство, демократичне суспільство, соціальний порядок, соціальні інститути, влада, політичні інститути, соціальна технологія інституціонального розподілу влади, політичний контроль, система стримувань та противаг у взаємодіях

гілок влади, владні повноваження, соціологічні методики аналізу владних, повноважень, громадянська експертиза політичних дій та рішень інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади, класична, некласична та новітня теоретична соціологія.

ABSTRACT

Lopushniak E. I. Conceptual foundations of the social technology of institutional distribution of power in democratic societies. - Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the specialty 054 "Sociology" (05 - Social and Behavioral Sciences). - Taras Shevchenko National University of Kyiv. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2024.

The qualification dissertation analyzes and characterizes the content of the main cognitive stimuli of the conceptual development of the social technology of distribution of power in a democratic society. It is emphasized that the latest processes of democratization of public life are characterized by specific social contradictions, which generally reflect the difficulties of practical solutions to the problem of increasing the efficiency of the activities of political institutions of state power and the active involvement of citizens in the participation of citizens in political life. It is argued that a progressive factor in the development of modern democratic societies is the division of political power into functionally autonomous institutional systems of legislative, executive and judicial power. The author draws attention and states that scientific approaches and attempts by scientists to create a system of knowledge regarding the content of the social technology of the distribution of power generally indicate the debatable nature of specific scientific problems, the successful study of which should be considered as significant cognitive stimuli for the conceptual development of the social technology of the distribution of power. Evidence is provided that such debatable problems generally

reflect the need for specifying the cognitive content of the concept of "social technology", determining the cognitive specificity and target orientation of political technologies and arguing the fundamental status of the social technology of the institutional distribution of power as a formative technology for the organization and development of the socio-political order of a democratic society in the conditions of globalization and post-industrial modernization. Therefore, it can be stated that there is a scientific problem, the solution of which is aimed at the dissertation work, which consists of the need for theoretical understanding, determining the specifics of the conceptual and methodological principles of the social technology of institutional distribution of power as a fundamental factor in the organization of the social order of a democratic society.

The purpose of the dissertation research is to sociologically conceptualize the content and conduct an analysis of the system of cognitive stimuli for the development of the social technology of institutional distribution of power in a democratic society. The object of the research is the distribution of power between the institutions of a democratic society as a social technology, which includes theoretical foundations, principles, mechanisms and tools for ensuring balance, accountability and checks and balances between the branches of government. The subject of the dissertation research is the conceptual principles of the social technology of institutional distribution of power in a democratic society.

The first section of the work conducts a study and assesses the scientific contribution of representatives of classical sociology, in particular Auguste Comte, Karl Marx and Herbert Spencer, in the formation of the basic theoretical foundations of the sociological understanding of society and the system of political interactions as a natural result of the historical development of human civilization. It is also stated and substantiated that in the works of Emile Durkheim and Max Weber, the fundamental principles of non-classical sociology of the 20th century were developed, which positively contributed to the development of further research into technological problems of institutional distribution of power within the conceptual framework of objectivist and subjectivist sociological approaches.

The dissertation argues that in the modern sociology of the late 20th and 21st centuries, it is under the influence of these approaches that an intensive innovative search is carried out in the direction of determining the system of cognitive incentives for the development of social technology of institutional distribution of power in a democratic society. The substantive aspects of this search in the dissertation are characterized on the basis of a comparative analysis of the concepts of Ralph Dahrendorf, James Meyer, Brian Rowan, Jürgen Habermas, Peter Berger, Anthony Giddens, Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Irving Hoffmann, Manuel Castells, Jeffrey Alexander and Ulrich Beck, which allows us to assess the influence of social, economic, political and socio-cultural factors on specific technological processes of institutional distribution of power. The dissertation author pays special attention to the problems of adapting government institutions to the various challenges of the new post-industrial modernization of social life and the need to reform the established mechanisms of distribution of power in the institutions of the legislative, executive and judicial branches of government. The system of distribution of power is a fundamental mechanism of organization of modern democratic societies, which is based on a structured interaction of certain specific socio-technological mechanisms, which are important determinants of the social stability of society. Scientific development in the modern system of sociological knowledge of the conceptual foundations of the social technology of power distribution has important scientific, theoretical and practical significance, since it is this social technology that is aimed at ensuring the balance of the branches of power, maintaining the democratic principles of organizing the social order and creating conditions for the sustainable development of civil society. The second section of the dissertation highlights and reveals the general content of the main organizational and functional principles of the system of power distribution in a democratic social order, which directly determines the target orientation and semantic conditionality of the social technology of power distribution and which ensure the effectiveness and social stability of the reproduction of democratic processes in society. Evidence is provided that such principles are: 1) prevention

of usurpation of power, 2) stabilization of the political system, 3) legal regulation of power, 4) protection of citizens' rights and freedoms, 5) democratization of the decision-making process, 6) ensuring legality and responsibility, 7) limiting corruption risks. The author argues the theoretical and practical significance of adapting these principles to the modern conditions of democratic development of Ukraine, taking into account the political, socio-cultural and historical contexts of this development; This section also analyzes specialized socio-technological mechanisms of the system of checks and balances of functional practices of the institutions of legislative, executive and judicial power and identifies promising areas of scientific study of political determinants of influence on the development of the system of distribution of power in Ukraine. The third section is devoted to the analysis of the problem of organizing and conducting innovative sociological research, the study of which is proposed to be investigated in three main aspects: 1) clarifying the socio-technological specificity of the methods of assessing and measuring the functional powers of the branches of government, 2) revealing the content of the social and political determinants of the prospective development of the system of distribution of power in Ukraine, 3) identifying and substantiating ways to optimize the system of distribution of power in Ukraine.

Thus, the content of the main provisions and conclusions of the dissertation is important to consider as significant cognitive stimuli for organizing fundamental and applied sociological research on the institutional distribution of power, as a social technology that effectively contributes to understanding the latest trends in the development of democratic processes in Ukrainian society.

Keywords: society, responsible society, democratic society, social order, social institutions, power, political institutions, social technology of institutional distribution of power, political control, system of checks and balances in the interactions of branches of power, power powers, sociological methods of analyzing power, powers, civil expertise of political actions and decisions of institutions of legislative, executive and judicial power, classical, non-classical and modern theoretical sociology.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лопушняк, Е. (2024). Пізнавальні стимули концептуального розвитку соціальної технології розподілу влади демократичного суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, Випуск 101, с. 8-19. URL: <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.101.1>

2. Лопушняк, Е. (2024). Особливості дослідження системи стримувань і противаг у демократичних суспільствах: методологічні підходи. *Габітус*, Випуск 58, с. 11-16. URL: <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.101.1>

3) Лопушняк, Е. (2024). Методики вимірювання повноважень гілок влади в демократичному суспільстві. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, Випуск 46, с. 130-135.
URL: <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.23>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4) Лопушняк, Е. (2022). Концептуальні засади соціальної технології поділу влади. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених [Електронний ресурс]: зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 23 лютого 2022 р.)*, с. 49-51.

[https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsko%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsko%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597(1).pdf)

5) Лопушняк, Е. (2022). Теоретичні засади поділу влади як соціальної технології. *Шевченківська весна – 2022: Матеріали Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2022 (соціологія)»* (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 13 травня 2022 року), с. 42-44. URL:

<https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/shv2022-final.pdf>

6) Лопушняк, Е. (2022). Інституціональний поділ влади як об'єкт соціології. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільство та держава: 30 років незалежності України. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільство та держава: 30 років незалежності України», 24–25 вересня 2021 р. (м. Київ), с. 71-73. URL:*

https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/2021-issuesinthedevelopmentofsociologicaltheory_proceedings.pdf

7) Лопушняк, Е. (2023). Розподіл влади як соціальна технологія диференційованого впливу в Україні. *Соціологія та сучасні соціальні трансформації: Матеріали XV Міжнародної конференції студентів та молодих науковців* (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 25 листопада 2022 року), с. 19-22. URL:

https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/2022-sociologyandcontemporarysocialtransformations-final_4.pdf

8) Судаков, В., & Лопушняк, Е. (2023). Розподіл влади як соціальна технологія диференційованого впливу на адаптивні культурні практики населення України в період воєнного стану. *Українська національна культура : архетипи, моделі, практика. / Збірник матеріалів круглих столів та Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2022 рік (у 2-х частинах), 96-99.*

https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Book_2022_Conf_21_11_2022.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В СОЦІОЛОГІЇ.....	23
1.1 Становлення та розвиток теорії соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства в класичній соціології XIX - початку XX століть.....	23
1.2. Особливості становлення та розвитку теорії соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства в неklasичній соціології XX століття та новітній соціології кінця XX - XXI століть	30
Висновки до Розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ НОВІТНЬОЇ СОЦІОЛОГІЇ ПОЛІТИКИ.....	59
2.1 Концептуальні принципи та характеристики системи розподілу влади у демократичному соціальному порядку.....	59
2.2 Концептуальні принципи та характеристики системи розподілу влади у демократичному соціальному порядку України.....	73
Висновки до Розділу 2.....	83
РОЗДІЛ 3. ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПРИ РОЗРОБЦІ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ....	85
3.1 Методики вимірювання функціональних повноважень гілок влади в демократичному суспільстві.....	85
3.2 Політичні чинники розвитку системи розподілу влади в Україні....	97
3.3 Ключові стратегії для оптимізації системи розподілу влади в Україні	126

	13
Висновки до Розділу 3.....	155
ВИСНОВКИ.....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	162

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження: Тема соціальної технології інституціонального розподілу влади є однією з ключових у дослідженні демократичних суспільств, оскільки забезпечення балансу між різними гілками влади виступає основоположним принципом стабільності, легітимності та ефективності державного управління. Демократія як система, заснована на участі громадян і прозорості прийняття рішень, потребує механізмів, які сприяють взаємодії між владними інститутами, запобігають узурпації влади та забезпечують відповідальність уряду перед громадянами. Соціальна технологія, яка включає науково обґрунтовані методи, інструменти та процедури організації суспільних відносин, створює основу для конструктивного функціонування демократичного устрою. Інституціональний розподіл влади, реалізований через законодавчу, виконавчу та судову гілки, є однією з фундаментальних форм соціальної технології. Її ефективність залежить від здатності адаптуватися до нових викликів, таких як глобалізація, технологічні інновації, політичні кризи та зростання впливу громадянського суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними тенденціями новітніх соціальних змін, якими є глобалізація, віртуалізація та індивідуалізація суспільного життя. Саме ці тенденції зумовлюють якісну зміну наукових підходів до організації функціональних режимів інститутів влади в умовах виникнення нових суперечливих форм соціальних взаємодій, які відображують процеси посилення соціальної поляризації та зростання популізму та загроз авторитаризму навіть у демократичних державах, що вимагає удосконалення механізмів стримувань і противаг, що ставить під сумнів традиційні моделі балансу влади. На дану обставину зокрема звертають увагу у своїх працях вітчизняні політологи О. Баталов, Н. Гайдаєнко, В. Костицький, З. Погорєлова, В. Ребкало, В. Сурнін, В. Шахов та ін.

Водночас слід вказати й на тенденцію розширення впливу громадянського суспільства, що актуалізує потребу у розвитку соціологічних досліджень інтеграції механізмів громадської участі та посилення ролі громадянської експертизи у процесах прийняття управлінських політичних рішень. Важливо зазначити, що теперішня ситуація реальної неможливості забезпечення черговості виборів на законодавчому рівні в умовах війни та воєнного стану в Україні не означає призупинення розробки національної стратегії демократичного розвитку українського суспільства. Саме тому дослідження концептуальних засад соціальної технології інституціонального розподілу влади зумовлено потребами та інтересами громадян позитивно сприятиме формуванню нових наукових знань стосовно: 1) принципів, на яких базується ефективний поділ повноважень інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади; 2) інструментів для забезпечення демократичної легітимності та функціональної стійкості владних інститутів; 3) впливу сучасних соціальних, економічних та інформаційно-технологічних факторів на трансформацію існуючих моделей інституціонального розподілу влади.

У даному зв'язку необхідно зазначити, що на даний час вітчизняні соціологи вказують на важливість з'ясування специфіки цільової спрямованості політичних технологій в загальній системі соціально-технологічної діяльності як спеціалізованих технологій отримання та утримання державної влади. Так І. Поліщук, В. Полторак та О. Яремчук пропонують конкретну модель класифікації політичних технологій на основі врахування специфіки: 1) *аналітичних технологій* (політичний аналіз, політичне консультування); 2) *предметно-практичних («польових») технологій* (прийняття рішень, управління конфліктами, управління переговорами, виборчі, лобіювання); 3) *комунікативних технологій* (агітація і пропаганда, PR (зв'язки з громадськістю, інформаційні, інформаційно-мережеві) [Поліщук І., Полторак В., Яремчук О. та інші, 2014].

Доволі неважко помітити, що у запропонованій класифікаційній моделі політичних технологій поза увагою вчених залишається дослідження та

аналіз певних важливих фундаментальних технологій, які безпосередньо націлені на формування та розвиток системи інститутів політичної сфери демократичних суспільств. Такі технології по суті є соціальними технологіями, оскільки політичні інститути демократичних суспільств реально функціонують в режимі тісного взаємозв'язку з інститутами економічної та соціокультурної сфер суспільного життя. До числа таких фундаментальних соціальних технологій доцільно віднести: 1) *технології захисту державного суверенітету та державної безпеки* та 2) *технологію інституціонального розподілу влади*.

Слід зазначити, що в загальному концептуальному вимірі соціальні технології захисту державного суверенітету та державної безпеки є технологіями, які націлені на формування та розвиток демократичних суспільств як ресурсно самодостатніх соціальних систем. Це означає, що кожному із таких суспільств завжди притаманна певна територіальна локалізація і воно не є частиною іншого суспільства. Однак в умовах новітньої економічної, політичної та культурної глобалізації процеси розвитку та соціальні порядки сучасних соціальних систем аграрного, індустріального та постіндустріального типу як підкреслюють у своїх відомих соціологічних працях Дж. Александер, З. Бауман, П. Бергер, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, С. Гантінгтон, Г. Гарфінкель, Е. Гіденс, Р. Даль, Р. Дарендорф, Бр. Латур, Н. Луман, Дж. Масіоніс, П. Мейсон, Ж. Мере, Д. Норт, Дж. Фішкін, П. Штомпка, зазнають суттєвих якісних змін як наслідку зростаючого впливу транснаціонального бізнесу (ТНК), глобальних фінансових та політичних інститутів, що є головною причиною появи нових глобальних соціальних нерівностей, різноманітних збройних конфліктів та різних форм соціальної напруженості між країнами у XXI столітті. Проте важливо враховувати, що соціологічні пояснення зазначеного глобального впливу західними вченими реально формують певне коло дискусійних питань, які концептуально відмінним чином відображуються в соціологічних теоріях глобальної модернізації та глобальної залежності.

Загалом на дану обставину звертають увагу і вітчизняні соціологи В. Бакіров, О. Безрукова, М. Бондаренко, Є. Головаха, С. Дембіцький, О. Злобіна, О. Куценко, О. Мазурик, С. Макеєв, В. Паніотто, М. Паращевін, В. Рєзнік, Ю. Савельєв, В. Серєда, Н. Соболева, М. Соболевська, В. Степаненко, В. Судаков, М. Туленков, М. Чурилов, які у своїх працях аргументовано доводять, що в умовах новітніх глобальних трансформацій наукове розуміння базових тенденцій демократичного розвитку та євроінтеграції України потребує створення ефективних стимулів розвитку інноваційних фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень, спрямованих на конструктивне розв'язання дискусійних питань стосовно специфічних технологічних аспектів поділу функціональних повноважень інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади українського суспільства.

Тому, можна констатувати наявність **наукової проблеми**, на розв'язання котрої спрямована дисертаційна робота, що полягає в необхідності теоретичного осмислення, визначенні специфіки концептуальних та методологічних принципів соціальної технології інституціонального розподілу влади як фундаментального чинника організації соціального порядку демократичного суспільства.

Ця проблема має кілька ключових аспектів, які відображують:

1) Відсутність уніфікованого концептуального підходу до вивчення соціальної технології інституціонального розподілу влади в умовах сучасних демократичних суспільств, що ускладнює порівняльний аналіз моделей поділу влади в різних країнах.

2) суперечність між теоретичними моделями та їх практичною реалізацією, яка виникає через вплив зовнішніх факторів, таких як політична нестабільність, глобалізація та розвиток цифрових технологій.

3) невідповідність традиційних інструментів соціальної технології сучасним викликам, пов'язаним зі зростанням політичної поляризації, посиленням авторитарних тенденцій у демократичних державах і зниженням довіри громадян до інституцій влади.

4) дискусійний характер питань інтеграції громадянського суспільства та цифрових платформ у процесі прийняття рішень, що потребує переосмислення взаємодії між різними гілками влади інституціями та громадськістю.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у соціологічній концептуалізації змісту та визначенні системи пізнавальних стимулів розвитку соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства. Постановка даної мети зумовила необхідність вирішення наступних **завдань** дисертаційної роботи:

1. Дослідити особливості процесу становлення та розвитку теорії соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичних суспільств в класичній соціології кінця XIX – початку XX століть.

2. Розкрити зміст основних соціологічних підходів до розробки теоретичних засад соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичних суспільствах у некласичній соціології XX століття та новітній соціології кінця XX та XXI століть.

3. Визначити основні технологічні принципи та характеристики системи розподілу влади в демократичному соціальному порядку.

4. Охарактеризувати специфіку системи розподілу влади в демократичному соціальному порядку України.

5. Аргументувати пізнавальну значущість дослідницького потенціалу структурно-функціональних методик оцінки та вимірювання повноважень гілок влади.

6. Здійснити ідентифікацію та дослідити ключові виклики для системи розподілу влади в Україні та запропонувати стратегії її оптимізації.

Об'єктом дослідження є розподіл владних повноважень між інституціями демократичного суспільства як соціальна технологія, що включає теоретичні основи, принципи, механізми та інструменти забезпечення збалансованості, підзвітності, стримування й противаг між гілками влади.

Предметом дисертаційного дослідження є концептуальні засади соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві.

Методи дослідження.

При проведенні дослідження були використані наступні методи - загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, а також спеціалізовані методи соціологічного пізнання: метод структурно-функціонального аналізу, кількісні та якісні методи збору, аналізу та інтерпретації соціологічної інформації, історико-порівняльний метод, біографічний метод. Використання пізнавальних можливостей даних методів загалом позитивно сприяє реалізації стратегії забезпечення комплексного підходу до аналізу соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичних суспільствах і допоможуть глибше зрозуміти особливості її функціонування в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш важливими результатами дисертації, що мають ознаки новизни, є такі:

вперше :

- представлена узагальнена характеристика змісту основних соціологічних підходів до розробки теоретичних засад соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві у класичній соціології XIX століття, некласичній соціології кінця XIX та XX століть та новітній соціології кінця XX та XXI століть. Інноваційний зміст даного наукового результату полягає у тому, що така узагальнена характеристика на даний час відсутня у працях як закордонних, так і вітчизняних соціологів;

- здійснена ідентифікація та розкрито загальний зміст основних організаційно-функціональних принципів системи розподілу влади у демократичному соціальному порядку, які безпосереднім чином визначають цільову спрямованість та смислову обумовленість соціальної технології розподілу влади, таких як: 1) запобігання узурпації влади, 2) стабілізація

політичної системи, 3) правове регулювання владних повноважень, 4) захист прав і свобод громадян, 5) демократизація процесу прийняття рішень, 6) забезпечення інститутами влади легітимності політичних рішень та відповідальності за їх виконання, 7) обмеження корупційних ризиків. Зокрема аргументована теоретична та практична значущість адаптації цих принципів до сучасних умов демократичного розвитку України, враховуючи політичний, соціокультурний та історичний контексти даного розвитку;

удосконалено:

- на основі проведеного аналізу соціологічних підходів до дослідження спеціалізованих соціально-технологічних механізмів системи стримувань і противаг функціональних практик інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади визначені перспективні напрямки наукового вивчення соціальних та політичних детермінант впливу на розвиток системи розподілу влади в Україні, та загалом на стабільність і ефективність демократичного соціального порядку;

дістало подальшого розвитку:

- пізнавальна стратегія соціологічного дослідження соціально-технологічної специфіки методик оцінки та вимірювання функціональних повноважень гілок влади;

- наукове соціологічне знання, яке спрямоване на обґрунтування та пояснення ключових викликів системи розподілу влади в Україні та потреб соціально-технологічної оптимізації функціональних режимів даної системи з врахуванням міжнародного досвіду та специфіки українського політичного середовища.

Таким чином, результати дослідження розширюють наукові знання про концептуальні засади соціальної технології інституціонального розподілу влади, адаптуючи їх до викликів сучасного демократичного суспільства, зокрема і до умов розвитку демократичних процесів в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають вагомое практичне значення, оскільки

вони спрямовані на вдосконалення системи інституціонального розподілу влади в демократичних суспільствах, зокрема в Україні. Саме тому одержані результати можуть мати перспективи практичного використання та впровадження за такими напрямками: 1) розробка методичних рекомендацій для органів державної влади щодо оптимізації розподілу повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, що сприятиме підвищенню ефективності державного управління; 2) удосконалення політичного планування, зокрема при розробці стратегій реформування державного апарату, орієнтованих на забезпечення демократичних принципів та уникнення узурпації влади; 3) підвищення рівня правової грамотності громадян та активістів громадських організацій; 4) систематичне проведення аналізу реформаторських ініціатив, що стосуються децентралізації влади, виборчої системи чи судової реформи, шляхом створення структурно-функціональних моделей для оцінки ефективності дій інститутів влади; 5) розробка нового навчального курсу «Соціальні технології політичної сфери суспільного життя» для студентів соціологічних, політологічних та юридичних спеціальностей.

Таким чином, практична спрямованість дисертаційної роботи реально спрямована на забезпечення інтеграції теоретичних напрацювань у сфері соціальних технологій політичної діяльності, сприяючи сталому розвитку демократичного суспільства в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота була виконана здобувачем самостійно. Наукові результати, їхня апробація та отримані висновки були здобуті автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї дослідження були висвітлені на п'яти міжнародних українських та закордонних наукових конференціях:

1) Соціологія та сучасні соціальні трансформації. XV Міжнародна конференція студентів та молодих науковців, Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 25 листопада 2022 року;

2) Українська національна культура: архетипи, моделі, практика. Всеукраїнська науково-практична конференція, Інститут культурології Національної академії мистецтв України, Київ, 20 листопада 2022 року;

3) IV Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених “Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених”, Київ, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 23 лютого 2022 року;

4) XIV Міжнародна конференція студентів та молодих науковців “Соціологія та сучасні соціальні трансформації”, Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 11-12 листопада 2021 року.

5) Міжнародна конференція студентів, аспірантів та молодих учених “Шевченківська весна – 2022 (соціологія)”, Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 13 травня 2022 року.

Наукові публікації. Ключові положення та результати дисертаційного дослідження було викладено в 8 наукових публікаціях, з яких 3 є статтями, опублікованими в українських наукових фахових виданнях категорії “Б”, 5 є тезами доповідей на міжнародних конференціях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 181 сторінки, з них основний текст - 148 сторінки, список використаних джерел - 20 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В СОЦІОЛОГІЇ

1.1 Становлення та розвиток теорії соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства в класичній соціології ХІХ - початку ХХ століття

Насамперед важливо зазначити, що наукове вивчення процесу інституціонального розподілу влади в європейських суспільствах як соціальних системах індустріального типу стало важливим предметом дослідження класичної соціології середини ХІХ та початку ХХ століття. Загальна світоглядна та наукова орієнтація такого дослідження ґрунтувалося на спробах пояснити, яким чином суспільство, яке базується на засадах демократичної організації політичної влади реально може забезпечити функціональний розподіл владних повноважень між владними інституціями задля підтримання стабільності, прогресу та соціальної гармонії. Представники класичної соціології — Огюст Конт (1798-1857), Карл Маркс (1818-1883) та Герберт Спенсер (1820-1903) по-різному підходили до наукової розробки теми інституціонального поділу влади, сформулювавши оригінальні власні погляди, але зміст яких потребує певних додаткових пояснень.

Важливо підкреслити, що Огюст Конт, як засновник соціологічного позитивізму, зробив значний внесок у формування соціології як науки, запропонувавши систематичний підхід до вивчення суспільства. У своїй головній праці “Курс позитивної філософії” Конт розглядав суспільство як систему, що еволюціонує через три стадії “інтелектуального росту людства”: теологічної, метафізичної та наукової. Його концепція соціального порядку й

прогресу заклала загальну концептуальну основу розуміння практичної значущості соціальної технології поділу влади, хоча цей аспект залишився у нього лише частково розробленим [Martineau, 1896].

Причини такої пізнавальної ситуації є неоднозначними: так вагомим інноваційним теоретичним здобутком Конта, як відомо, стало обґрунтування Контом соціології як принципово нової науки, як “системи позитивного знання про суспільство”. Такий підхід суттєво відрізнявся від натуралістичних поглядів французьких просвітників XVIII ст. на суспільство як моносуб’єктну систему взаємодій лише між окремими індивідами. Згідно з аргументацією О.Конта суспільство є складною полісуб’єктною системою взаємодій не лише між індивідами, але й між функціонально автономними соціальними групами та соціальними інститутами [Martineau, 1896].

На думку Конта цілісний комплекс соціальних взаємодій між індивідами, соціальними групами та соціальними інститутами по суті і є людським суспільством, яке реально є найвищим типом організації колективного життя людей. Саме тому навіть найпростіший соціологічний аналіз суспільства, як доводив Конт, можливо здійснити лише на основі розуміння його онтологічної специфіки як цілісної органічної системи, котра є певним історичним результатом взаємодій між індивідуальними та колективними суб’єктами даного суспільства в економічній, політичній та соціокультурній сферах. Слід підкреслити, що наполегливі намагання О. Конта представити суспільство як специфічний соціальний організм потребували від нього здійснити подальші суттєві уточнення стосовно ідентифікації особливого інтегративного статусу тієї сфери суспільства, яка є його ядром, що детермінує специфічні функціональні режими інших сфер організації суспільного життя. І такою провідною сферою, ядром суспільства як соціального організму, згідно з поглядами та аргументами Конта, є соціокультурна сфера, або сфера емоційної та інтелектуальної культури [Martineau, 1896].

По-перше, саме культура, як доводив Конт, є найважливішим інтегративним джерелом цінностей та норм соціальної та громадянської ідентичності суб'єктів конкретного суспільства незалежно від їхніх статусних та соціально-класових позицій [Martineau, 1896].

По-друге, культура є тим інтегральним соціальним феноменом, завдяки якому в суспільстві забезпечується прямий та опосередкований управлінський та технологічний вплив практично на усі процеси суспільного життя. Саме тому важливими об'єктами соціологічного аналізу є економічна культура, політична культура та духовна культура [Martineau, 1896].

По-третє, культура є нормативно-правовою основою мирного та ненасильницького соціального порядку співіснування людей в конкретному суспільстві. Саме тому суспільна місія соціокультурної сфери індустріального суспільства, як вважав Конт, полягає в забезпеченні соціальної злагоди у взаємодіях між трьома основними соціальними класами даного типу суспільства - промисловим класом та класами феодалів та селян. У даному зв'язку особливо важливо звернути увагу на теоретичну позицію Конта у його 4-томній праці "Система позитивної політики" (1851-1854 pp.) щодо ідентифікації структурних особливостей промислового класу як провідного класу індустріального суспільства, котрий включає дві соціальні групи - 1) соціальну групу буржуазії як власників різних виробничих підприємств та 2) соціальну групу найманих працівників (пролетаріату). Попри обставину суттєвої відмінності потреб, інтересів та цінностей цих двох груп, їхня спільна діяльність, на думку Конта, обумовлена складним комплексом соціальних компромісів, який у загальному підсумку є відображенням спільної зацікавленості в створенні розвинутої та доступної системи матеріальних благ для усіх громадян, реальний добробут яких буде реально зростати як історичний результат подальшого розвитку індустріальних суспільств [Comte, 1875].

Вочевидь, що таке ідеологізоване тлумачення Контом організаційних засад та перспектив розвитку суспільств індустріального типу на основі

світоглядних та концептуальних принципів організму та культурного детермінізму має цілком певні теоретичні обмеження у спробах пояснення О. Контом процесів інституціалізації економічної та політичної діяльності та зокрема регулятивної ролі політичних інститутів в забезпеченні стабільного суспільного добробуту та демократичного соціального порядку. Державна влада, за Контом, повинна бути організованою таким чином, щоб сприяти координації дій різних соціальних груп. Ця ідея може бути співвіднесена з концепцією соціальної технології поділу влади, яка передбачає ефективне функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади для забезпечення стабільності.

Саме тому Конт бачив у державі провідника соціального порядку і розглядав політичну владу як засіб реалізації загального блага. Він пропонував створити суспільство, де політична і духовна влада розділені: духовна влада мала б належати вченим, які керують розвитком знань, а політична — адміністраторам, які забезпечують практичне управління. Такий підхід міг би стати основою для аналізу інституційного поділу влади.

Попри свій внесок у соціологію, Конт не розробив повноцінної концепції соціальної технології поділу влади, залишивши низку аспектів не висвітленими. Це зокрема:

1) *потреба презентації конкретної моделі взаємодії гілок влади*, оскільки Конт не надав чіткого уявлення про те, як законодавча, виконавча і судова гілки влади повинні взаємодіяти в демократичному суспільстві;

2) *недостатня увага до дослідження демократичних механізмів підтримки соціального прогресу* з причини недооцінки Контом значення участі громадян у процесах прийняття рішень, що є ключовим принципом сучасної демократії;

3) *утопічна ідеалізація О. Контом духовної влади*, повноваження якої яка в демократичному суспільстві соціального порядку і прогресу повинні здійснювати не політики, а вчені;

4) *ігнорування важливості спеціалізованого соціологічного вивчення деструктивних наслідків соціальних конфліктів*, оскільки Конт зосереджувався на ідеї гармонії в суспільстві, недооцінюючи роль конфліктів і суперечностей у процесах функціонального поділу інститутів влади.

Слід зазначити, що соціологічна дослідницька позиція О. Конта щодо історичної перспективи розвитку європейських індустріальних суспільств критикувалася Карлом Марсом. Важливо звернути увагу, що загалом Маркс був прихильником поглядів Конта на суспільство як складну полісуб'єктну органічну систему соціальних взаємодій в економічній, політичній та соціокультурній сферах людського життя. Однак він вважав помилковою принципову для Конта ідею визнання культури головним системоутворюючим чинником організації суспільства як соціального організму. Відомо, що інтерпретуючи процес історичного розвитку людської цивілізації як “історію класової боротьби”, Маркс доводив, що сама класова боротьба є наочним показником важливості розуміння провідної ролі економічних процесів в організації суспільного життя. Як зазначає український соціолог С. Макеєв, що, при аналізі Маркса, варто брати до уваги те, що “Передусім відбувалася десакралізація влади, її обмирненя. Їх вже бачили та сприймали як цілком земне заняття, людське, а не божественне устанавлення” [Макеєв, 2024].

Оцінюючи у своїх працях реалії організації соціального порядку індустріальних європейських суспільств, які Маркс називав капіталістичними суспільствами, цей вчений підкреслював, що капіталістичній суспільно-економічній формації притаманні різні форми класового конфлікту між заможною буржуазією та злиденним пролетаріатом. В результаті дослідження глобальної історичної перспективи історичного розвитку цього антагоністичного конфлікту Маркс у працях “Капітал” та “Критика Готської програми” намагався надати систему доказів, що саме революційна активність пролетаріату стане головною руйнівною силою знищення капіталістичного соціального порядку та провідним соціальним

стимулом формування нового комуністичного суспільства, як гуманного безкласового суспільства повної соціальної рівності та матеріального і соціального добробуту на базі реалізації принципу “від кожного по здібностям – кожному по потребах”. У такому суспільстві де не буде приватної власності, капіталістичного розподілу праці, експлуатації, релігії, а також не буде і політичних інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади, формальний функціональний поділ яких в умовах капіталізму загалом був спрямований на захист владних позицій буржуазії в усіх сферах суспільного життя. Саме тому характерною рисою світоглядних та наукових поглядів К. Маркса було вкрай скептичне ставлення до феномену буржуазної демократії як специфічного технологічного способу утримання класом буржуазії своєї влади, посилюючи також свої владні позиції шляхом колоніального поневолення інших народів [Fine & Saad-Filho, 2016; Howard et al., 1988].

Варто також вказати, що видатний британський соціолог і філософ Герберт Спенсер був одним із засновників органічної теорії суспільства. Його праці, зокрема “Основи соціології” (1876–1896), значною мірою вплинули на розуміння суспільних структур і функцій. Спенсер розглядав суспільство як організм, у якому кожна частина виконує специфічну роль, і це дозволяє застосовувати його ідеї до аналізу поділу влади як соціальної технології.

Г. Спенсер акцентував на еволюційних процесах у суспільстві, які певним чином органічно пов'язані з процесами природної та біологічної еволюції. Він вказує, що інститути влади виникають як відповідь на соціальні потреби вбачаючи у державних інститутах механізми, які сприяють стабільності суспільства. На думку Спенсера сам інституціональний поділ влади є природним результатом його функціонального ускладнення [Spencer, 1876].

Ідеї Спенсера щодо ролі диференціації в суспільстві допомагають зрозуміти, як сформувалися сучасні гілки влади — законодавча, виконавча і судова. Він стверджував, що ефективність залежить від функціональної

автономії інститутів [Spencer, 1876]. Наприклад, судова влада забезпечує стабільність і розв'язання конфліктів, тоді як виконавча реалізує управлінські рішення.

Попри значний внесок у соціологію, Герберт Спенсер не охопив низки ключових аспектів теорії соціальної технології поділу влади, зокрема:

1) так досліджуючи взаємодію між гілками влади Спенсер розглядав суспільні інститути як ізольовані елементи, але не аналізував детально механізми їхньої взаємодії, наслідком чого його концепція демократичного суспільного устрою індустріальних суспільств була занадто спрощеною для розуміння перспектив її подальшого історичного розвитку;

2) підкреслюючи важливість індивідуальної свободи саме як органічного елемента суспільної самоорганізації, Спенсер не приділяв належної уваги до наукової розробки ідеї участі громадянського суспільства у формуванні та контролі влади;

3) в концептуальних межах свого еволюційного підходу Спенсером формулюється чітка дослідницька орієнтація на емпіричне соціологічне дослідження конфліктів і суперечностей, які виникають між гілками влади чи всередині суспільства;

4) хоча Спенсер згадував про організаційно-управлінської значущості сфери юриспруденції, правових норм та легітимно прийнятих законів, він не розробив концепції правового регулювання, яке є важливим елементом соціальної технології поділу влади;

Загалом можна стверджувати, що Герберт Спенсер намагався створити певну теоретичну базу для розуміння поділу влади як результату соціальної еволюції та функціональної диференціації. Його концепції допомагають пояснити, як демократичні інститути розвиваються для забезпечення стабільності суспільства. Однак його теорія мала обмеження, зокрема недостатнє врахування взаємодії гілок влади, ролі громадянського суспільства та правових норм. Ці аспекти були доопрацьовані пізнішими

теоретиками, що дозволило розширити розуміння соціальної технології поділу влади у демократичному суспільстві.

Підсумовуючи зміст проведеного аналізу у підрозділі 1.1. дисертаційної роботи важливо вказати, що дослідження представників класичної соціології — Огюста Конта, Карла Маркса та Герберта Спенсера загалом позитивно сприяли формулюванню базових теоретичних засад соціологічного розуміння суспільства як закономірного результату історичної еволюції людської цивілізації та як складної полісуб'єктної органічної системи взаємодій індивідів, соціальних груп та соціальних інститутів в економічній, політичній, соціокультурній сферах суспільного життя. Однак вже у кінці XIX століття у наукових працях Еміля Дюркгайма (1858-1917) та Макса Вебера (1864-1920) стали виразно підкреслюватись певні недоліки соціологічного теоретизування на основі принципу соціального органіцизму, оскільки суспільство як соціальна система є над органічним феноменом – тобто більш складною соціальною реальністю, наукове соціологічне вивчення якої потребує формування у XX столітті інноваційних теоретичних та методологічних підходів в соціології вже на її новому – некласичному етапі її розвитку.

1.2. Особливості становлення та розвитку теорії соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства в некласичній соціології XX століття і новітній соціології кінця XX та XXI століття

Насамперед важливо зазначити, що Еміль Дюркгайм, як один із видатних засновників об'єктивістського напрямку некласичної соціології XX століття, приділяв значну увагу розробці якісно нових теоретичних підходів в соціологічній науці, роблячи акцент на необхідності подолання певних недоліків світоглядних та концептуальних детермінант теоретичного мислення в класичній соціології. Як відомо, Дюркгайма не задовольняли

надмірно абстрактні позиції класиків соціології щодо історичних перспектив розвитку індустріальних європейських суспільств.

Саме тому Дюркгайм вважав, що базовим програмним принципом нової соціології повинен бути принцип *соціального реалізму*. Згідно з таким підходом суспільство є особливим різновидом соціальної реальності, яке важливо розуміти та досліджувати як об'єктивний конкретно-історичний результат сукупної колективної діяльності людей. Як функціонально автономне утворення, суспільство, як вважав Дюркгайм, здійснює свій контролюючий та організаційний вплив на індивідуальну активність людей, підпорядковуючи різноманітні форми цієї активності колективним потребам, інтересам та цінностям. Важливо зазначити, що соціальні механізми такого підпорядкування пояснювались у його *концепції соціологізму*, спрямованої на розвиток теоретичних та емпіричних соціологічних досліджень феноменів соціальної солідарності, розподілу праці, соціальної нерівності, соціальної стратифікації, соціальної аномії та структуризації суспільства у його різних типах консенсусних, кооперативних, конкурентних та конфліктних соціальних взаємодій.

У своїй фундаментальній праці “Про розподіл суспільної праці” Дюркгайм досліджував механізми, що підтримують суспільну рівновагу, зокрема зв'язок між механічною та органічною солідарністю. Він вважав, що демократичне суспільство базується на органічній солідарності, яка виникає завдяки поділу праці та взаємозалежності індивідів у складних соціальних структурах [Durkheim, 1960]. Необхідно підкреслити, що саме на основі дослідження Дюркгаймом соціальних ознак поняття “органічна солідарність” були сформовані важливі інтелектуальні передумови для розуміння ефективного функціонування інституцій, зокрема поділу влади як способу забезпечення стабільності та ефективності демократичного соціального порядку.

Тому Дюркгайм також наголошував, що формальні правила та норми, зокрема правові системи, є необхідними для регулювання відносин у

суспільстві [Durkheim, 1960]. Це можна розглядати як основу для розвитку соціальної технології поділу влади, яка забезпечує баланс між різними інституційними компонентами держави.

Хоча Дюркгайм приділив значну увагу структурі суспільства та соціальній солідарності, його дослідження не охопили ключові аспекти поділу влади як соціальної технології. Тому у даному зв'язку важливо вказати на певні недоліки його дослідження даного питання:

1. *Відсутність спеціалізованого аналізу політичних інститутів*
Дюркгайм більше зосереджувався на соціокультурних аспектах, ніж на політичних інституціях. Його підхід не враховує механізмів взаємодії між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, які є основою демократичного управління.

2. *Недостатня увага до демократичного контролю*
Хоча Дюркгайм визнавав важливість правових норм, він не досліджував, як саме влада може бути ефективно контрольована громадянами через вибори, партії чи громадянські інститути.

3. *Ігнорування конфліктів інтересів*

Його ідея соціальної солідарності передбачає гармонійний розвиток суспільства, що не враховує реалій політичної боротьби та конфліктів між гілками влади, які є неминучими в демократичному суспільстві.

Слід зауважити, що вочевидь сам Е. Дюркгайм відчував потребу більш деталізованого вивчення специфіки політичних детермінант демократичного соціально порядку. Зокрема у праці “Правила соціологічного методу” (1897) він вказує на важливість емпіричного аналізу різноманітних соціальних фактів політичного життя, а також декларує потребу “вивчати соціальні факти як речі”. Дещо пізніше у статті “Соціологія і соціальні науки” (1904) Дюркгайм аргументує необхідність зміни існуючих уявлень стосовно структури соціологічного знання [Durkheim, 1904]. Він зокрема доводить, що крім загальної соціологічної теорії як “теорії соціальної морфології” соціологи повинні здійснити розробку більш конкретних спеціальних

теорій “соціальної фізіології” - таких як: економічна соціологія, політична соціологія, соціологія культури, соціологія моралі, соціологія права та ін [Durkheim, 1982]. Як відомо, дану інноваційну ідею Дюркгайма цілком позитивно сприйняв та підтримав Роберт Мертон, який в роботі “Соціальна теорія і соціальна структура” (1949) назвав ці теорії “теоріями середнього рівня” [Merton, 1968].

Макс Вебер - фундатор суб'єктивістського напрямку некласичної соціології ХХ століття як і Дюркгайм розглядав суспільство як надорганічну реальність, Однак цей німецький соціолог, на відміну від поглядів Дюркгайма, був переконаний, що суспільство формується шляхом селективного вибору та цілеспрямованого практичного використання індивідами як унікальними особистостями певних найбільш поширених типів соціальних дій – цілераціональних, ціннісно-раціональних, традиційних та афективних. На думку Вебера саме завдяки значному інтегративному та соціалізаційному потенціалу даних типів соціальних дій, забезпечується залучення, тобто включення, різних за своїм соціальним статусом індивідів в процеси організації та функціонування певних соціальних груп та інститутів. Саме узгоджені, соціально виправдані індивідами та підтримані політичними інститутами конкретні способи такого персоніфікованого залучення в мережу соціальних комунікацій та відносин, як вважає Вебер, дозволяє соціологам досліджувати суспільство як демократичний легітимний соціальний порядок [Netelenbos, 2016b].

Вочевидь слід визнати, що Макс Вебер запропонував більш деталізований підхід до вивчення влади, включаючи дослідження типів легітимності влади та ролі бюрократії як механізму раціонального управління, акцентуючи на структурній організації влади, її інституційних межах, що стало важливим для розуміння соціальної технології поділу влади. Саме тому Вебер робив значний внесок у вивчення політичних систем, легітимності влади та організації інституцій. Хоча він прямо не формулював теорію соціальної технології поділу влади, його дослідження раціональної

бюрократії та типів легітимності стали основою для розвитку цієї ідеї в подальшій соціології. Зокрема у своїй праці “Господарство і суспільство” Макс Вебер визначив три типи легітимності влади: традиційну, харизматичну і раціонально-правову, де остання є ключовою для демократичного суспільства. Легітимність на основі закону і процедур, на думку Вебера, є фундаментом ефективної організації влади, що базується на чітких правилах і розподілі функцій. Однак він наголошував, що раціоналізація влади можлива лише за умов функціонування бюрократії, яка забезпечує формалізм, ієрархію та безособовість у прийнятті рішень [Holton & Turner, 2010].

Проте, попри свою виразну пізнавальну глибину, дослідницькій стратегії Вебера були притаманні певні обмеження оскільки ця стратегія була зосереджена на аналіз внутрішньої структури організацій, таких як бюрократія, і недостатньо сприяла поясненню механізмів взаємодії між різними гілками влади. Наприклад, питання стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою та судовою владою залишилося поза увагою. Також Вебер не врахував вплив громадянського суспільства як важливого елемента демократичного контролю, що є критичним у новітніх умовах глобальних суспільних трансформацій.

Дослідники, які розвивали ідеї Вебера, звертали увагу на ці прогалини. Райнхард Бендікс підкреслив, що концепція бюрократії Вебера потребує доповнення механізмами залучення громадськості до управління [Bendix, 1960, p. 130]. Талкотт Парсонс адаптував ідеї Вебера до умов розвитку індустріальних суспільств після другої світової війни, наголошуючи на важливості соціальної адаптації владних інституцій [Parsons, 1991, p. 78].

Таким чином, Макс Вебер своїми науковими працями загалом позитивно сприяв формуванню концептуальних засад соціальної технології поділу влади, акцентуючи на важливості соціологічного дослідження питань її раціоналізації та легітимності. Проте його соціологічні ідеї стосовно організації влади та здійснення владних повноважень потребували

доповнення в аспектах аналізу демократичної взаємодії між гілками влади, ролі громадянського суспільства та механізмів стримувань і противаг, що стали предметом подальших досліджень у XX столітті.

Вернер Зомбарт (1863–1941) - відомий соціолог і економіст першої половини XX століття відзначився своїми дослідженнями капіталізму та суспільних структур. У своїй праці “Євреї та сучасний капіталізм” (1902), він зосереджував увагу на соціальних і економічних процесах, які впливають на організацію влади та розвиток суспільства. Хоча Зомбарт не створив прямої теорії соціальної технології поділу влади, його концепції можуть бути використані для аналізу інституційного розподілу влади в демократичному суспільстві [Sombart, 2001].

Зомбарт аналізував, як економічні системи, зокрема капіталізм, формують соціальні інститути, включно з політичними. Він розглядав державу як інструмент, що забезпечує регулювання суспільних відносин через право і порядок, необхідні для функціонування економіки. У цьому контексті можна простежити паралелі з концепцією соціальної технології поділу влади, адже, на думку Зомбарта, інституційна організація є результатом раціоналізації суспільних процесів [Sombart, 2001, p. 45].

Зомбарт також наголошував, що розвиток буржуазного суспільства створив нові форми соціальної ієрархії, які вплинули на формування владних структур. Ці спостереження мають значення для розуміння того, як економічні еліти взаємодіють із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Його праці допомагають простежити, як зміни в економічній сфері сприяли розвитку демократичних інститутів, включаючи механізми стримувань і противаг.

Однак Зомбарт залишив невирішеними кілька ключових питань, які стосуються теорії поділу влади як соціальної технології:

1. Брак аналізу взаємодії між гілками влади: хоча Зомбарт акцентував на економічних основах суспільного устрою, він не дослідив, як

саме різні гілки влади взаємодіють між собою для забезпечення демократичної рівноваги.

2. Відсутність уваги до громадянського суспільства: роль громадянського суспільства у стримуванні та балансуванні влади була проігнорована. Зомбарт більше зосередився на економічних класах, ніж на механізмах залучення громадян до управління.

3. Ігнорування правових основ поділу влади: попри акцент на раціоналізації, Зомбарт не розробив концепції правових норм і процедур, які є основою для функціонування демократичного розподілу влади.

Загалом Вернер Зомбарт зробив вагомий внесок у розуміння соціальних і економічних основ організації влади, що створює базу для аналізу соціальної технології поділу влади. Проте його концепції не охопили ключових аспектів, таких як взаємодія між гілками влади, роль громадянського суспільства та правові механізми демократичного контролю.

Дещо пізніше інший відомий соціолог - Ральф Дарендорф у своїй книзі “Класи і класовий конфлікт у індустріальному суспільстві” (1959) запропонував теорію, яка розглядає конфлікт як рушійну силу соціальних змін, зокрема в контексті розподілу влади. Він стверджував, що нерівномірний розподіл влади та авторитету між соціальними групами неминує породжує конфлікти, які є основним механізмом змін у суспільстві. Дарендорф наголошував, що конфлікт між пануючими та підлеглими групами не лише є неминучим, а й сприяє переосмисленню структури влади та модернізації соціальних інститутів, включаючи демократичний устрій [Dahrendorf, 1959, pp. 35–38].

Його підхід до соціальної технології поділу влади акцентує на владі як факторі, що може не тільки забезпечувати управління, але й викликати боротьбу за її перерозподіл. Це дає змогу переосмислити баланс між владними інститутами та стимулювати розвиток демократичних механізмів [Dahrendorf, R., pp. 62–65].

Водночас його теорія містить низку обмежень і викликів. Надмірний акцент на конфліктах може зменшити увагу до консенсусу та кооперації, які є важливими для стабільності демократичних інститутів. Фокус Дарендорфа на конкуренції між групами залишає поза увагою співпрацю між владними інституціями, що є ключовим для ефективного функціонування демократії. Наприклад, узгодження інтересів між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади сприяє соціальній стабільності, але цей аспект був недостатньо досліджений у межах його теорії [Dahrendorf, pp. 112–115].

Крім того, Дарендорф недостатньо враховував вплив громадянського суспільства як рушія змін. У демократичних суспільствах громадянські рухи, неурядові організації та активна участь громадян у політичних процесах відіграють вирішальну роль у забезпеченні балансу влади та її підзвітності. Дарендорфова концепція, зосереджуючись на структурних конфліктах між соціальними групами, не враховує динаміку цих неформальних інститутів, що обмежує її застосування у сучасному демократичному контексті [Dahrendorf, pp. 145–148].

Попри ці обмеження, підходи Дарендорфа залишаються значущими для аналізу соціальних змін. Його концепція конфлікту як рушійної сили продовжує надихати дослідників, які прагнуть зрозуміти, як соціальна технологія розподілу влади може сприяти балансу між владою, підзвітністю та демократичним розвитком суспільства.

Підсумовуючи зміст проведеного аналізу пізнавальних принципів та тенденцій організації колективного суспільного життя видатних представників некласицистичної соціології ХХ століття Еміля Дюркгайма, Макса Вебера, Вернера Зомберта та Ральфа Дарендорфа слід загалом відзначити інноваційний характер запропонованих дослідницьких стратегій, спрямованих на формування теоретичних засад соціальної технології поділу влади в демократичному суспільстві. Саме ці соціологи зробили цінний внесок у пояснення функціонального розподілу владних повноважень між інституціями, акцентуючи на таких аспектах, як еволюційний розвиток

суспільства, спеціалізація його функцій, роль соціальної солідарності та вплив бюрократії. Водночас у їхніх працях залишилися нерозв'язаними кілька фундаментальних викликів.

Перш за все, важливо підкреслити, що для пізнавальних стратегій неklasичної соціології ХХ століття доволі примітною є дослідницька орієнтація, котра є спрямованою на системне вивчення різноманітних онтологічних характеристик суспільства як функціонально автономної нації-держави. Характерні зусилля та спроби розвитку даної стратегії цілком можливо простежити у працях Т. Веблена [Weblen, 2009], Ч. Кулі [Cooley, 1909], Т. Парсонса [Parsons, 2005], Р. Мертона [Merton, 1968], Л. Козера [Coser, 1956], Р. Парка та Ернеста Бургеса [Park & Burgess, 2019], В. Томаса [Thomas, 1966], Ф. Знанецького [Thomas & Znaniecki, 1918], Г. Маркузе [Marcuse, 2013] та інших відомих соціологів.

Слід визнати, що зараз особливо важливо брати до уваги туобставину, що в умовах зростаючого впливу новітніх глобальних соціальних змін по суті відбувається руйнація базових принципів організації та функціональної стабільності суспільства як автономної нації-держави, котрими, як доводив у своїх працях Т. Парсонс є - ресурсна самодостатність, територіальна локалізація, система реєстрації індивідів як громадян, та чинники соціокультурної ідентичності. Саме тому, як наголошує Бруно Латур, для соціологів в умовах новітніх глобальних суспільних трансформацій особливо актуальним завданням є “перезбирання соціального” (reassambling the social), оскільки суспільства ХХІ століття співіснують та взаємодіють у глобальному соціальному просторі як мережеві суспільства аграрного, індустріального та постіндустріального типу, суперечливе співіснування яких забезпечується зростальним ресурсним впливом транснаціонального бізнесу та глобальних міжнародних інституцій [Latour, 2005, p. 247-260].

Зазначений феномен висхідного впливу транснаціональних соціальних суб'єктів у глобальному соціальному просторі на думку інших авторитетних соціологів цілком можливо вважати причиною також і посилення впливу

неоінституціональної, неофункціоналістської та постструктуралістської парадигм новітньої теоретичної соціології XXI століття. У даному зв'язку варто звернути увагу на актуальність позиції Н. Лумана, який у монографії “Час і системна раціональність” констатує що новітні тенденції глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя вже в кінці XX століття стали для соціологів стимулами пошуків нового суспільного устрою. Саме тому, як вказує цей вчений, зараз соціологія вступила в нову епоху розробки соціальних технологій “цільового програмування” з певними невизначеностями та ризиками. Примітно, що сутність своєї доволі складної для розуміння позиції Н. Луман намагається пояснити простим прикладом: “Архітектор може мати намір спроектувати дім, який повинен задовольнити певні побажання. Домогосподарка обдумує, що вона на обід у цьому домі подасть на стіл. Подібні проблеми можна більш або менш ясно визначити – водночас це не завжди означає, що їх розв'язання проблеми більш або менш переконливе” [Луман, 2011, с. 52].

Вочевидь, що враховуючи зміст наведеного прикладу можна цілком виправдано зробити висновок, що розробка смислових координат цільового програмування соціальної технології інституціонального розподілу влади є важливим напрямом розвитку новітньої соціології. Зазначимо, що валідність даного висновку загалом підтверджують дослідження Дж. Мейера та Б. Ровена, яким вдалося здійснити значний ментальний внесок у неоінституціональну соціологію, розкриваючи складну природу організаційних структур та механізмів розподілу влади [Meyer & Rowan, 1977, pp. 341-363]. Їхня теорія концентрується на парадоксальній взаємодії між формальними інституційними практиками та неформальними соціальними механізмами впливу, демонструючи, що організації часто функціонують як символічні системи, де зовнішня легітимність важливіша за реальну ефективність.

Варто вказати, що Мейер і Рован здійснили доволі конструктивну спробу розробки соціальної технології розподілу влади, яка базується на

розумінні інституцій як складних адаптивних систем, що постійно балансують між формальними правилами та неформальними очікуваннями суспільства [Powell & DiMaggio, 2012, pp. 67-89]. Вони довели, що організації приймають структури та процедури не стільки через їхню функціональну корисність, скільки через необхідність відповідати соціальним нормам та культурним очікуванням.

Водночас дослідження Мейєра та Рована містять низку нерозв'язаних проблем:

1. Обмеженість механізмів влади: Автори недостатньо пояснюють реальні механізми трансформації формальних інституційних правил у фактичні владні відносини [Scott, 2001, pp. 123-145]. Їхня модель більше описує символічні практики, аніж розкриває глибинні процеси перерозподілу повноважень.

2. Статичність інституційного аналізу: Теорія приділяє мало уваги динамічним змінам у владних структурах, представляючи інституції як відносно стабільні утворення [DiMaggio, P. "Interest and Agency in Institutional Theory", 1988, pp. 3-21]. Це обмежує розуміння механізмів інституційної трансформації та адаптації.

3. Культурна універсальність vs контекстуальність: Дослідження недостатньо враховує національні та культурні особливості формування владних інститутів, пропонуючи занадто узагальнену модель [Zucker, 1987, pp. 443-464].

4. Нехтування конфліктним потенціалом: Модель Мейєра та Рована мінімізує внутрішньоінституційні конфлікти, представляючи організації як відносно гомогенні структури, що не завжди відповідає реальності.

Ключова соціальна технологія розподілу влади, запропонована дослідниками, полягає у розумінні інституцій як складних символічних систем, де легітимність часто важливіша за безпосередню функціональність. Вони показали, що влада розподіляється не лише через формальні ієрархії,

але й через складні мережі соціальних очікувань, культурних норм та символічних практик.

Попри обмеження, внесок Мейєра та Рована є фундаментальним для розуміння соціальних механізмів інституційної динаміки, відкриваючи нові перспективи дослідження владних відносин у сучасних організаційних системах.

Дослідження Юргена Габермаса та Пітера Бергера представляють фундаментальний внесок у соціологічну теорію демократії, розкриваючи складні механізми інституціонального розподілу влади через призму комунікативної взаємодії та соціального конструювання [Habermas, 1991, pp. 27-56; Berger & Luckmann, 1966, pp. 89-124]. Їхня соціальна технологія розподілу влади базується на розумінні демократії як динамічної системи, де легітимність політичних інституцій формується через активну громадську участь та раціональний суспільний діалог [Alexander, 1998, pp. 45-67].

Ключова концепція Ю.Габермаса про “публічну сферу” розглядає комунікативну раціональність як механізм трансформації владних відносин, де громадяни через відкриті дискусії створюють легітимні соціальні норми [Calhoun, 1992, pp. 12-37]. Бергер, своєю чергою, доповнює цю теорію концепцією соціального конструювання реальності, стверджуючи, що влада формується через постійну соціальну взаємодію та колективне означення політичних інституцій.

Однак дослідження містять низку нерозв'язаних проблем:

1. Обмеженість комунікативної раціональності: теорія Габермаса передбачає ідеалізований простір публічного діалогу, який насправді блокується медійними маніпуляціями, економічними впливами та інформаційними бар'єрами.

2. Культурні обмеження легітимації: модель Бергера не повною мірою враховує глибинні культурні розбіжності, що ускладнюють досягнення консенсусу в мультикультурних суспільствах.

3. Структурна нерівність участі: дослідники недооцінюють вплив соціально-економічних бар'єрів, які обмежують реальну участь різних груп у демократичних процесах.

4. Раціональність vs емоційність комунікації: теорія занадто покладається на раціональну дискусію, ігноруючи емоційні та конфліктні виміри політичної комунікації.

Соціальна технологія поділу влади, запропонована дослідниками, розкриває демократію як простір безперервного діалогу, де легітимність формується через активну громадську участь, комунікативну взаємодію та соціальне конструювання колективних норм.

Внесок Габермаса та Бергера є фундаментальним для розуміння демократичних процесів, однак потребує подальшого вдосконалення з урахуванням сучасних викликів медійного середовища, соціальної нерівності та культурної складності суспільних комунікацій [Giddens, 1990, pp. 78-102].

Дослідження Ентоні Гіденса в галузі соціальної теорії представляють революційний підхід до розуміння соціальних інституцій та владних відносин через концепцію структурації [Giddens, 1984, pp. 25-65].

Концепція “дуальності структури” Гіденса пропонує розглядати владу як складну мережу взаємодій, де індивіди одночасно є продуктами соціальних структур і агентами їх трансформації [Archer, “Realist Social Theory”, 1995, pp. 78-102].

Водночас дослідження Е. Гіденса містить низку нерозв'язаних проблем:

1. Складність емпіричної верифікації: Теорія структурації пропонує складну концептуальну модель, яка важко піддається безпосередньому науковому вимірюванню та верифікації. Механізми взаємодії між структурами та індивідуальними діями залишаються значною мірою абстрактними.

2. Недостатня увага до владних нерівностей: Попри намагання створити динамічну модель влади, Гіденс недостатньо розкриває механізми

відтворення соціальних нерівностей та асиметрії владних відносин [Bourdieu & Passeron, 1990, pp. 45-67].

3. Обмеженість культурного контексту: теорія структурації має занадто універсальний характер і не повною мірою враховує специфіку різних культурних та соціальних контекстів, у яких відбуваються владні взаємодії.

4. Складність практичного застосування: Концептуальна складність теорії ускладнює її безпосереднє використання для аналізу конкретних соціальних процесів та розробки практичних рекомендацій.

Соціальна технологія поділу влади, запропонована Гіденсом, розкриває владу як перманентний процес соціальної взаємодії, де індивіди не просто підкоряються структурам, але й активно їх відтворюють та трансформують. Влада постає не як статичний інструмент придушення, а як динамічна мережа взаємозв'язків, що постійно відтворюються через повсякденні соціальні практики.

Внесок Е. Гіденса є фундаментальним для подальшого розвитку новітньої соціологічної теорії, оскільки він принципово змінює уявлення про природу соціальних інституцій та механізмів влади. Водночас його теорія потребує подальшого вдосконалення, особливо в напрямку більш конкретного аналізу владних механізмів у різних соціальних контекстах.

Подальший розвиток дослідження вимагає створення більш операціоналізованих моделей, які б дозволили емпірично вивчати складні взаємодії між структурами та індивідуальними діями в контексті розподілу влади.

Дослідження Мішеля Фуко представляють радикально новий погляд на владу як складну мережу соціальних відносин, що пронизують усі рівні суспільства [Foucault, 1975, pp. 135-230]. Його соціальна технологія розподілу влади базується на концепції “мікрофізики влади”, яка розглядає владу не як вертикальну ієрархію, а як розгалужену систему взаємодій, що формують соціальні практики та індивідуальну суб'єктивність [Dreyfus & Rabinow, 1983, pp. 78-102].

Фуко розкрив механізми влади через аналіз інституційних практик: від медичних закладів до пенітенціарної системи, демонструючи, як влада здійснює контроль через знання, дискурси та нормалізуючі практики [Foucault, 1978, pp. 92-157]. Його підхід показує, що влада не просто придушує, але й продукує знання, формує суб'єктивність та створює простір для опору [McNay 1992, pp. 45-67].

Водночас дослідження Фуко містить низку нерозв'язаних проблем:

1. Надмірна теоретизація влади: концепція влади у Фуко настільки абстрактна, що ускладнює практичне розуміння механізмів інституційних змін. Його модель часто описує владу як універсальну систему, не пропонуючи чітких механізмів її трансформації.

2. Обмеженість агентності: теорія Фуко мінімізує роль індивідуального спротиву, зображуючи суб'єкта майже повністю детермінованим владними структурами. Це применшує потенціал індивідуальної та колективної дії щодо зміни владних відносин [Butler, 1997, pp. 78-103].

3. Євро-центричність аналізу: більшість концепцій Фуко базуються на європейському історичному контексті, що обмежує можливість універсального застосування його теорій у різних соціокультурних середовищах.

4. Недостатня увага до інституційних механізмів демократії: попри глибокий аналіз владних відносин, Фуко приділяв менше уваги конструктивним механізмам демократичного врядування та способам забезпечення інституційної підзвітності.

Соціальна технологія розподілу влади за Фуко розкриває владу як перманентний процес виробництва знань, дисциплінарних практик та суб'єктивностей. Влада постає не як зовнішній примус, а як внутрішня логіка соціальних інституцій, що формують індивідуальну поведінку через систему норм, дискурсів та практик.

Внесок Фуко є революційним для соціологічної теорії, оскільки він принципово змінив уявлення про природу влади, показавши її продуктивний,

а не лише репресивний характер [Rajchman, 1985, pp. 112-134]. Водночас його теорія потребує подальшого вдосконалення, особливо в напрямку більш конкретного аналізу механізмів інституційних змін та демократичного врядування.

Подальший розвиток дослідження вимагає створення більш операціоналізованих моделей, які б дозволили не лише описувати владні механізми, але й розробляти стратегії забезпечення інституційної прозорості та громадської підзвітності в демократичному суспільстві.

Дослідження П'єра Бурдьє в контексті соціальної технології розподілу влади представляють складну та багатогранну концепцію інституціонального розподілу владних відносин у демократичному суспільстві. У своїх фундаментальних працях “Відтворення в освіті, суспільстві та культурі” [Bourdieu & Passeron, 1990, pp. 45-67] та “Практична причина: Про теорію дії” [Bourdieu, 1998, pp. 123-156] вчений розкрив механізми соціального домінування через символічне насильство, показавши, як освітні інституції та культурний капітал легітимізують нерівність. Бурдьє запропонував унікальну методологію аналізу владних структур, акцентуючи на понятті “габітусу” як системи прихованих соціальних диспозицій, що формують поведінку індивідів [Bourdieu, 2014, pp. 78-92].

Водночас попри глибину його досліджень, Бурдьє не повністю розв'язував проблеми трансформації владних відносин у демократичних системах. Слід відзначити обмеженість його концепції в питаннях реального механізму соціальної мобільності та партисипативної демократії.

Ключова нерозв'язана проблема полягає в недостатньому розкритті потенціалу агентності суб'єктів у процесах інституціональної трансформації, оскільки концепція Бурдьє схильна детермінувати соціальну поведінку структурними обмеженнями [Bourdieu, 1998, pp. 201-234]. Соціальна технологія поділу влади, за Бурдьє, залишається переважно репродуктивною, а не трансформаційною, що суттєво обмежує її демократичний потенціал.

Дослідження Ірвінга Гофмана в контексті соціальної технології поділу влади представляють унікальну перспективу інтеракційного аналізу владних відносин у демократичному суспільстві. У своїх класичних працях Гофман, Е. (1956). “Презентація себе іншим в повсякденному житті” [Goffman, 1956, pp. 23-45] та “Рамковий аналіз: Есе про організацію досвіду” [Goffman, 1975, pp. 78-112] вчений розкрив мікросоціологічні механізми конструювання соціальної реальності через щоденні взаємодії та стратегії самопрезентації. Гофман запропонував концепцію “драматургічного підходу”, де соціальні актори розглядаються як актори на соціальній сцені, що постійно маніпулюють враженнями та намагаються зайняти владні позиції [Goffman, 1963, pp. 56-89].

Водночас попри глибину його інтерпретативного аналізу, Гофман не повністю розв'язав проблеми інституціонального розподілу влади в демократичних системах. Дослідники Пітер Бергер та Томас Лукман [Berger & Luckmann, 1967] вказували на обмеженість його концепції в питаннях системних механізмів владарювання та інституційних трансформацій.

Ключова нерозв'язана проблема полягає в недостатній експлікації макросоціальних владних структур через мікроінтеракційну перспективу, оскільки концепція Гофмана зосереджена переважно на індивідуальних стратегіях взаємодії [Goffman, 1975, pp. 134-156]. Соціальна технологія поділу влади, за Гофманом, редукується до рівня міжособистісних перформативних практик, що суттєво обмежує розуміння інституційних механізмів влади в демократичному суспільстві.

Дослідження Мануеля Кастельса в контексті соціальної технології поділу влади представляють унікальну мережеву парадигму інституціонального розподілу влади в інформаційному суспільстві. У своїй фундаментальній праці “Час інформації” [Castells, 2010, pp. 112-156] вчений розкрив трансформаційні механізми владних відносин в умовах мережевої комунікації та цифрової революції.

Водночас попри глибину його технологічного аналізу, Кастельс не повністю розв'язав проблеми інституціонального розподілу влади в демократичних системах. Дослідники Бенджамін Барбер [Barber, 2003] та Снтль Тапскотт [Tapscott, 2008] вказували на обмеженість його концепції в питаннях реальної трансформації владних інституцій через мережеві технології.

Ключова нерозв'язана проблема полягає в недостатній експлікації механізмів подолання цифрової нерівності та реального впливу мережевих комунікацій на інституційні структури влади, оскільки концепція Кастельса схильна технологізувати соціальні процеси [Castells, 2013, pp. 156-178]. Соціальна технологія поділу влади, за Кастельсом, залишається переважно віртуальною та потенційною, що суттєво обмежує її дієвість у реальних демократичних трансформаціях.

Джеффри Александер у своїх працях про культурну соціологію влади звертається до символічних аспектів здійснення влади та її легітимації в демократичних системах. Він є одним з провідних соціологів, які зробили вагомий внесок у вивчення культури як важливого ресурсу для політичної легітимності. Александер підкреслює важливість символічних аспектів влади, зокрема, її легітимації та впливу на демократичні системи. У своїх роботах він показує, що влада не лише здійснюється через економічні або політичні інститути, але й через символічні практики, що дозволяють підтримувати її легітимність серед населення.

Основні ідеї Джеффри Александера:

1. Символічна соціологія та легітимація влади: Александер є автором концепції “символічної соціології”, де він стверджує, що значення, яке ми надаємо соціальним явищам, є важливим елементом у визначенні того, як організовуються та легітимізуються структури влади. За його словами, влада в демократичних системах здебільшого базується на символічних актах легітимації, де громадяни приймають владу як справедливу та необхідну, оскільки вона підтримується певними символами та ідеологіями. У книзі

“Цивільна сфера”, Александер описує, як цивільна сфера — простір, де взаємодіють різні соціальні групи, створюючи загальне розуміння “права” і “справедливості” — є критичним простором для розуміння того, як демократичні влади забезпечують свою легітимність через культурні практики та символи [Alexander, 2006].

2. Культура і політика влади: Александер стверджує, що політичні інститути в демократичному суспільстві потребують культури, яка надає їм моральну основу і дозволяє легітимізувати владарювання. Він підкреслює, що демократичні режими, попри свою формальну правову структуру, здебільшого підтримуються через культурні уявлення про легітимність, справедливість і громадянські права. Влада в демократичних системах є результатом не лише політичних домовленостей, але й культурних і символічних механізмів, які переконують громадян у правомірності наявних політичних порядків. У книзі “Драма соціального життя”, Александер досліджує, як символічні елементи (наприклад, ритуали, національні символи, медіа та інші культурні вирази) виступають у ролі важливих елементів для підтримки політичних структур, зокрема в демократичних контекстах [Alexander, 2017].

3. Влада через ритуали та національні символи: Александер звертає увагу на роль ритуалів і національних символів у здійсненні влади. В умовах демократії такі символи можуть включати національний герб, конституцію, святкові дні, церемонії, які викликають почуття патріотизму та єдності серед громадян. Ці символи стають важливими для легітимації демократичного процесу, оскільки вони створюють спільну культурну основу для громадян і підсилюють визнання владних структур. Важливу роль у легітимації влади Александер надає тим практикам, що можна назвати “культурною ідентифікацією” громадян з державою, де через певні культурні елементи суспільство підтримує політичні інститути.

4. Конфлікти культурних ідентичностей і влада: Александер також звертається до того, як культурні ідентичності можуть бути використані для

посилення або ослаблення влади. Він описує, як демократичні суспільства можуть зазнавати внутрішніх конфліктів через різні культурні ідентичності, що виникають серед соціальних груп, національностей чи етнічних меншин. Влада, своєю чергою, повинна використовувати механізми культурної інтеграції або ж маніпулювати символами та ритуалами, щоб згладити ці конфлікти. У книзі “The Civil Sphere” він зазначає, що інколи демократії повинні балансувати між підтримкою культурних відмінностей і забезпеченням загальної культурної ідентичності, яка дозволяє ефективно функціонувати політичним інститутам [Alexander, 2006].

5. Символічна політика і демократичні інститути: Важливим аспектом в теорії Олександера є ідея, що демократичні інститути не лише функціонують через юридичні й економічні механізми, але й через те, як вони сприймаються у громадській свідомості. Влада повинна бути “сприйнята як легітимна”, і це досягається через постійну взаємодію між політичними інститутами та соціальною культурою. Олександр акцентує на тому, як символічна політика впливає на демократичні процеси, допомагаючи політичним лідерам утримувати владу, а також мобілізувати громадян для участі в демократичних процесах. У своїй роботі “Цивільна сфера” він детально аналізує, як політичні лідери використовують символічні практики (наприклад, створення нових наративів або національних міфів) для забезпечення довіри та підтримки серед громадян [Alexander, 2006].

Проблеми підходу Джеффри Олександера:

1. Ідеалізація культури як легітимного ресурсу: Олександр може іноді занадто оптимістично оцінювати можливості культурних процесів як засобу для стабільної легітимації влади. У реальних умовах демократичні суспільства можуть мати значні проблеми з легітимністю, навіть коли культурні символи підтримують політичну стабільність.

2. Недостатньо уваги до соціальних і економічних факторів: Хоча символічні елементи важливі для легітимації влади, Олександр не завжди враховує економічні та соціальні фактори, які можуть більш значущо

впливати на політичні процеси та реалізацію влади в демократичних системах.

3. Неясність щодо глобальних викликів: Александер зосереджений на дослідженні внутрішніх символічних практик у демократіях, але у його роботах не завжди достатньо висвітлені глобальні виклики для демократичних режимів, такі як економічна глобалізація або цифрові технології, які можуть впливати на культурну і політичну легітимацію влади.

Ульрих Бек є одним із ключових соціологів, який значно змінив розуміння соціальних процесів у контексті глобалізації та технологічних змін. Його концепція “суспільства ризику” зосереджена на тому, як ці трансформації впливають на владарювання, демократичні інститути та соціальні структури в сучасному світі. Основні ідеї Ульриха Бека:

1. Концепція “суспільства ризику”: Ульрих Бек, у своїй праці, таких як “Суспільство ризику” (1986), вводить термін “суспільство ризику”, щоб описати нову фазу модернізації, в якій суспільства починають стикатися з глобальними ризиками, що виникають внаслідок технологічного розвитку, наукових відкриттів та глобалізації. Від традиційного розподілу влади в таких суспільствах Бек переходить до розуміння, як ці ризики змінюють саму природу політичних процесів і викликають нові форми соціальних та політичних відносин [Beck, 1992].

У книзі “Суспільство ризику” Бек показує, як технологічні та економічні процеси, такі як зміна клімату, екологічні катастрофи та ядерні загрози, породжують нові форми політичного та соціального напруження. Традиційні інститути влади, такі як національні уряди та корпорації, більше не можуть керувати ризиками таким чином, як це було раніше [Beck, 1992].

2. Глобалізація та перерозподіл влади: однією з основних тез концепції Бека є те, що глобалізація призводить до змін в управлінні ризиками та перерозподілі влади. В умовах, коли загрози стають глобальними (екологічні катастрофи, пандемії, фінансові кризи), місцеві та національні політичні системи виявляються не в змозі ефективно управляти

ними. Бек наголошує, що глобалізація створює нові форми влади, де локальні уряди часто мають обмежену здатність впливати на глобальні процеси.

В книзі “Суспільство ризику” Бек додає, що сучасні демократичні інститути стикаються з необхідністю адаптуватися до нових вимог глобального управління ризиками, часто під тиском міжнародних організацій або транснаціональних корпорацій [Beck, 1992].

3. Технологічні зміни та зміна влади: Технологічні зміни, за Беком, мають суттєвий вплив на владарювання, перерозподіл економічних та соціальних ресурсів. Він підкреслює, що технології стають не лише джерелом розвитку, але й основою нових форм соціальної нерівності та відмінностей у доступі до влади. Наприклад, технології інформаційного суспільства можуть бути використані для контролю і моніторингу, створюючи нові форми владарювання, що позначаються як “влада через інформацію” або “контроль через дані”.

4. Критика традиційних уявлень про демократію: У своїй концепції Бек критикує традиційні уявлення про демократію, в яких вважається, що демократичні процеси мають відбуватися в межах національних держав з чіткими політичними кордонами. В умовах глобалізації та транснаціональних загроз ця модель вже не є достатньо ефективною. Бек пропонує нові моделі демократичних процесів, які мають включати глобальні аспекти та враховувати ризики, що виходять за межі національних інтересів.

В “Суспільство ризику” він вказує на необхідність формування нових форм демократичного управління, які включають глобальні механізми, здатні справлятися з сучасними загрозами. Це передбачає розвиток нових форм участі громадян, транснаціональних політичних структур та інститутів [Beck, 1992].

5. “Глобальний ризик” та соціальні нерівності: Бек також звертає увагу на те, як глобальні ризики, такі як зміни клімату, екологічні катастрофи чи економічні кризи, можуть підсилювати соціальні нерівності. Він стверджує, що найбільш уразливі групи в суспільстві стають особливо

чутливими до глобальних загроз, і ці нерівності можуть поглиблюватися через неадекватне управління ризиками на глобальному рівні.

У книзі “Суспільство ризику та поза межами” він вивчає, як соціальні нерівності, викликані глобальними ризиками, можуть впливати на розподіл влади в суспільстві, де найбільш вразливі групи не мають доступу до необхідних ресурсів для зниження ризиків [Adam et al., 2005].

Проблеми підходу Ульриха Бека:

1. Ідеалізація глобального управління: Бек іноді надмірно оптимістично оцінює можливості глобального управління ризиками. Хоча він визнає, що національні інститути влади мають обмежену здатність справлятися з глобальними викликами, у його роботах немає достатньо розгляду політичних та економічних бар'єрів, які ускладнюють ефективну глобальну співпрацю.

2. Невизначеність у визначенні шляхів демократичного управління: Бек зазвичай фокусується на критиці існуючих моделей демократичного управління в умовах глобалізації, але не завжди пропонує конкретні рішення або моделі для поліпшення демократичного процесу в глобальному контексті.

3. Складність реалізації глобальних змін: Однією з основних проблем, з якими стикається концепція Бека, є практична складність реалізації глобальних змін в управлінні ризиками, особливо в умовах політичних та економічних інтересів різних країн.

Соціальна технологія поділу влади в демократичному суспільстві має важливе значення для запобігання корупції та забезпечення ефективного функціонування інституцій. Проблема корупції є глобальним викликом для багатьох сучасних суспільств, і однією з найбільш ефективних стратегій її запобігання є чітке та добре організоване розподілення владних повноважень у межах соціальних та політичних інститутів.

Гарольд Д. Алмонд та Сідні Верба у своїй роботі “The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations” [Almond & Verba, 2015, pp.

35] проаналізували соціальну технологію інституціонального розподілу влади як фундаментальну складову демократичного суспільства. Він зосередився на ролі інститутів в організації політичного процесу та взаємодії між різними гілками влади. Алмонд та Верба вважають, що ефективний поділ влади є критично важливим для запобігання зловживання владою та підтримання політичної стабільності [Almond & Verba, 2015, pp. 40].

Однак, дослідження Алмонда та Верби залишили кілька ключових проблем нерозв'язаними. По-перше, його теорія не враховувала належним чином вплив глобалізації на динаміку інституціонального розподілу влади. Глобалізація змінила структури владарювання, зокрема через вплив міжнародних організацій та транскордонних мереж, що потребують нових інституційних рішень для ефективного управління [Almond & Verba, 2015, pp. 50]. Такий підхід не завжди добре інтегрований у традиційні моделі інституційного розподілу влади.

По-друге, Алмонд та Верба недостатньо звернув увагу на соціальні нерівності, які можуть посилюватися в умовах глобалізації. Соціальні технології поділу влади, що пропонуються в його працях, не завжди ефективні в умовах, коли глобальні ризики, такі як зміна клімату або фінансові кризи, вимагають більш комплексного підходу [Almond & Verba, 2015, pp. 60]. Науковці, такі як Ульрих Бек, наголошують на необхідності адаптувати демократичні інститути до нових глобальних реалій, які потребують нових форм політичного та соціального управління [Beck, 1992, pp. 120].

Таким чином, хоча Алмонд надав важливі теоретичні засади щодо інституціонального розподілу влади в демократичних суспільствах, його дослідження залишаються обмеженими в контексті адаптації до сучасних глобалізаційних процесів і соціальних змін. Проблеми, пов'язані з ефективним управлінням глобальними ризиками та соціальною нерівністю, не були вирішені повною мірою в межах його теорії.

Габріель Алмонд – відомий американський політолог і соціолог, який зробив значний внесок у вивчення політичних систем та розподілу влади. Його концепція політичної системи базується на розумінні політики як складної мережі взаємодій між різними соціальними групами та інститутами, що формують і підтримують порядок у суспільстві.

Алмонд розглядав політичну систему як систему взаємодій, що організовує процес соціальної інтеграції через інструменти сили й примусу або загрози їх застосування.

Як зазначає український соціолог Микола Бондаренко: Алмонд концентрується на функціональних аспектах політичного процесу. Його модель базується на схемі «входу» (input) і «виходу» (output), де політична система є своєрідним механізмом, що переробляє вхідні вимоги та підтримку з боку суспільства в політичні рішення та дії [Бондаренко, 2022, с. 161].

З погляду розподілу влади, концепція Алмонда дозволяє розглядати політичну систему як механізм, що регулює баланс між різними суспільними групами, зокрема між елітами та масами. Вона враховує, що політична влада розподіляється через механізми примусу, комунікації та узгодження інтересів. У цьому контексті його підхід можна співвіднести з теоріями політичного плюралізму, які наголошують на конкурентному характері політичної взаємодії.

Г. Алмонд є одним із ключових дослідників політичної культури, розглядаючи її як фундаментальний чинник побудови демократичного соціального порядку. В його концепції політична культура відіграє центральну роль у формуванні політичної системи, її стабільності та ефективності функціонування. На думку Алмонда і Верби, політична культура формується через процес політичної соціалізації, що забезпечує включення індивідів у політичне життя та визначає їхні політичні орієнтації.

Як зазначає соціологиня Вікторія Середа, “вирізняючи політичні орієнтації як основу політичної культури, Г. Алмонд і С. Верба розподіляють політичні орієнтації за об’єктами, до яких належить сам суб’єкт і політична

система”. До таких об’єктів належать: – специфічні ролі або структури, тобто органи влади, репрезентовані законодавчими, виконавчими та іншими бюрократичними структурами; – носії ролей, такі як президент, законодавці, чиновники; – зразки політичних дій, вчинки, рішення та їх виконання [Середа, 2014].

Таким чином, загальним висновком проведеного аналізу у підрозділі 1.2. може бути концептуальна позиція, що новітня соціологія підходить до питання інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві через призму різноманітних теоретичних і методологічних підходів. Саме тому важливим завданням є подальше дослідження тенденцій програмування цільових та смислових характеристик даної соціальної технології в контексті новітніх соціальних змін.

Висновки до розділу 1 “Особливості досліджень соціальної технології інституціонального розподілу влади демократичного суспільства”

Еволюція теорії питання соціальної технології поділу влади та інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві пройшла довгий шлях розвитку, від класичних соціологічних підходів до новітніх теоретичних і методологічних розробок.

1.У даному розділі дисертації автором здійснено системний аналіз еволюції соціологічних підходів до концептуалізації соціальної технології розподілу влади в демократичному суспільстві. Доведено, що в класичній соціології кінця XIX – початку XX століть завдяки інтелектуальним зусиллям О. Конта, К. Маркса та Г. Спенсера були закладені основи наукового розуміння функціонального поділу владних повноважень між соціальними інститутами, тоді як представниками некласичної соціології XX століття - Е. Дюркгаймом, М. Вебером та В. Зомбартом були запропоновані нові соціологічні ідеї та закладені ключові основи для розуміння функціонального

поділу владних повноважень між соціальними інститутами. Саме соціологи-неокласики акцентували на важливості проведення емпіричних соціологічних досліджень еволюційного розвитку різних типів суспільств, спеціалізації організаційних, інтегративних та регулятивних функцій у політичній сфері суспільного життя ролі соціальної солідарності та впливу бюрократії. Проте, їхні роботи залишили нерозв'язаними ключові питання, такі як динаміка змін у владі, конфлікти інтересів між гілками влади та роль громадянського суспільства. Це спонукало подальших дослідників вдосконалювати концептуальні засади соціальної технології інституціонального поділу влади з урахуванням специфіки новітніх соціальних змін таких як глобалізація, віртуалізація та індивідуалізація суспільного життя.

2. Аргументовано, що сучасні соціологи, як представники новітньої соціології кінця ХХ та ХХІ століть підходить до дослідження питання інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві з урахуванням різноманітних теоретичних і методологічних підходів. Так Ральф Дарендорф висвітлює конфліктний характер владних відносин та боротьбу за життєво важливі ресурси. Джеймс Мейєр і Браян Рован акцентують на інституціональному підході, підкреслюючи вплив соціальних норм на владні структури. Юрген Габермас розглядає владу через призму комунікативної раціональності, вказуючи на важливість громадської сфери. Пітер Бергер аналізує соціальне конструювання реальності, що визначає сприйняття влади. Ентоні Гіденс розкриває теорію структурації, пояснюючи взаємозв'язок між дією та структурами влади. Мішель Фуко розглядає владу як дискурсивну практику, що впливає на соціальний порядок. П'єр Бурдьє наголошує на символічній владі та капіталі. Ірвінг Гофман досліджує взаємодію індивідів у владних контекстах через драматургічний аналіз. Мануель Кастельс пояснює вплив інформаційних технологій на розподіл влади. Ірвінг Гофман досліджує взаємодію індивідів у владних контекстах через драматургічний аналіз. Мануель Кастельс пояснює вплив

інформаційних технологій на розподіл влади. Джеффри Александер акцентує на культурному аспекті владних відносин. Ульріх Бек демонструє, як конфлікти, бюрократія, публічна сфера, культурний контекст і глобалізація впливають на інституційний розподіл влади. Ці теоретичні підходи підкреслюють необхідність адаптації інституцій до нових соціально-економічних і політичних умов, що ставить під сумнів традиційні форми влади та вимагає реформування для ефективного управління сучасними викликами.

3. Сучасна інноваційна тенденція розвитку соціальних наук полягає у зростанні уваги до досліджень технологічного потенціалу соціогуманітарного знання для конструктивного та прогресивного перетворення соціальних об'єктів пізнання. Соціальні технології виступають інструментом для модернізації суспільного життя та оперативного реагування на соціальні зміни, однак їх застосування може викликати суперечності через різні цільові спрямованості та реакції людей. Соціальна технологія є спеціалізованим раціональним інструментом для конструктивного соціального перетворення, але варто пам'ятати, що вона може бути використана як інструмент антигуманного впливу. Розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки є ключовим елементом демократичного устрою, оскільки забезпечує реальні зв'язки громадян з різними владними інститутами, допомагає уникнути узурпації влади та стимулює активну участь громадян у роботі та підтримці інститутів влади. Основною метою соціальних та політичних технологій є задоволення інтересів та цілей громадян шляхом створення соціальних та інституціональних умов для задоволення їхніх потреб.

4. Нині поширена класифікація політичних технологій включає аналітичні, предметно-практичні та комунікативні технології, які сприяють конструктивному управлінню соціальними та політичними процесами. Однак такі фундаментальні соціальні технології, як захист державного суверенітету та розподіл влади, залишаються недостатньо дослідженими.

Важливо продовжувати працювати над їхнім вдосконаленням і адаптацією до сучасних реалій, враховуючи змінювані соціальні, політичні та економічні умови. Це дозволить підтримувати демократичні цінності у сучасному світі та сприяти ефективному розвитку демократичних суспільств.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ НОВІТНЬОЇ СОЦІОЛОГІЇ ПОЛІТИКИ

2.1 Концептуальні принципи та характеристики системи розподілу влади у демократичному соціальному порядку

Питання розподілу повноважень влади та їхнього обсягу є фундаментальним у соціологічних дослідженнях політичних систем і залишається на передовій наукової дискусії, особливо в контексті аналізу демократичних процесів у європейських країнах. Демократичне функціонування сучасних держав демонструє необхідність впровадження соціальної технології поділу влади, яка передбачає ефективний механізм співпраці між її гілками та збалансовану систему стримувань і противаг. Застосування цієї технології дозволяє забезпечити стабільність політичної системи через створення умов для взаємного контролю між виконавчою, законодавчою та судовою владою. Як вже зазначив автор дисертації разом з Судаковом: “Слід зазначити, що такий розподіл є однією із найважливіших ознак демократичного устрою та демократичної політичної культури суспільства, оскільки, по-перше, реально забезпечуються зв’язки громадян з різними владними інститутами, які функціонують на основі врахування потреб та інтересів громадян. По-друге, стає неможливою узурпація влади через регламентацію термінів владних повноважень та введення в дію антикорупційних механізмів забезпечення функціональної автономності трьох гілок влади — механізмів стримувань та противаг. По-третє, функціонально автономні гілки законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють диференційований вплив на громадянську та політичну активність індивідуальних та колективних суб’єктів, створюючи певні стимули їх активної участі в роботі та підтримці діяльності інститутів влади” [Судаков & Лопушняк, 2022].

Система стримувань і противаг є не просто інструментом правового регулювання, але й важливим соціальним явищем, яке вимагає багаторівневого дослідження. Вона слугує інтегративним механізмом, що сприяє стабільності суспільства, регулюючи відносини між владними суб'єктами. Зокрема, це особливо актуально для країн, які переживають процес демократизації, як Україна, що функціонує в умовах екстраординарності. У цьому контексті соціологи, як Ліпхарт та Фукуяма, зосереджуються на вивченні ефективності соціальної технології поділу влади як основи для вдосконалення національної політичної системи [Lijphart, 1999; Fukuyama, 2014].

Конституціоналізм — це історично обумовлена концепція, яка бере свій початок у боротьбі проти абсолютистської держави. Основною вимогою конституціоналізму стали два елементи:

- 1) вимога поділу влади в сенсі розділеного здійснення влади;
- 2) підпорядкування влади певним правилам, обов'язковим для функціонування основних політичних процесів у державі та для поведінки державних інститутів.

Одним з основних атрибутів конституціоналізму або конституційності є конституційні системи - це відносини між громадянами та державою. Це зв'язок або відносини між громадянами та державною владою на певній території, над якою держава здійснює свій суверенітет.

Конституціоналізм, у його найзагальнішому розумінні, є ідеєю або політичною доктриною відповідно до якої державна влада повинна впливати з конституції, заснованої на суверенітеті народу, та має бути обмеженою Конституцією і здійснюватись лише відповідно до неї. Розподіл влади є найважливішою частиною функції контролю в конституціоналізмі. Його метою є забезпечення того, щоб здійснення державної влади не порушувало цінності, такі як справедливість, свобода або рівність.

Для прихильників змішаного типу конституційної концепції, тобто конституції, яка поєднує правовий підхід із соціологічним і політологічним,

поняття конституційності тотожне поняттю розподілу влади. Поділ влади в концепції Шарля де Монтеск'є майже ідентичний концепції конституції в тому, що розподіл влади створює стрижень конституції. З появою сучасного конституціоналізму та у зв'язку з розвитком теорії самоврядування поняття розподілу влади стало вживатися також у значенні вертикалі, у відносинах між центральною та місцевою владою. Хоча спочатку поділ влади означав розподіл влади виключно на горизонтальному рівні.

Ідея поділу влади має глибоке історичне коріння, проте її сучасне осмислення як соціальної технології з акцентом на системі стримувань і протипаг відкриває нові перспективи для аналізу. Ця система виступає не лише юридичною нормою, а й ключовим соціальним інститутом, який виконує фундаментальні функції контролю, взаємодії та регулювання владних відносин. Соціологічний підхід до її вивчення дозволяє розглядати систему стримувань і протипаг як механізм соціальної інтеграції, що сприяє стабільності демократичного порядку та гармонізації суспільного життя.

Ідея ліберальної держави захищає особистість від свавілля держави. Базові права і свободи утворюють недоторканну сферу особистості, в яку держава не має права втручатися. Ідея обмеженого правління, реалізована через систему розподілу влади забезпечує громадянам загальний захист від тиранії державної влади. Таким чином, поділ влади є одним із фундаментальних принципів для функціонування демократичного правління. Це також захист від помилок державної влади. Принцип поділу влади означає, що одна гілка державної влади може зайти настільки далеко, наскільки це дозволяє інша гілка.

З позиції Джона Ролза, система поділу влади є необхідною умовою для реалізації принципів “теорії справедливості” [Rawls, 1999]. Вона формує інституційний фундамент ліберальної демократії, забезпечуючи рівні можливості для громадян та справедливий розподіл владних повноважень. В умовах “завіси невідання”, яка є ключовою концепцією Ролза, раціональні індивіди обрали б саме таку систему, що мінімізує ризик узурпації влади та

гарантує принципову рівність усіх учасників політичного процесу. Таким чином, поділ влади не лише закріплює демократичні принципи, а й відповідає ідеалу справедливого суспільного устрою, де взаємодія політичних інституцій сприяє досягненню балансу між свободою та рівністю.

Як зазначав Карл Поппер ще у кінці 40-х років минулого століття, сучасні демократичні режими повинні прагнути “інституційного контролю над правителями, врівноважуючи свою владу з іншими владами” [Popper, 2001, p. 93]. У цьому контексті Істон аналізує систему стримувань і противаг як інструмент уникнення концентрації влади в одних руках і засіб зміцнення демократії через децентралізацію владних повноважень [Easton, 1979].

Виклики для українського суспільства

Україна, як держава, що проходить через етап демократизації, стикається з проблемами адаптації соціальної технології поділу влади до національних реалій. Зокрема, дослідники зазначають складність розмежування соціальних і правових ознак у функціонуванні цієї системи. Це ускладнює аналіз її ефективності як соціального феномену та вимагає додаткових емпіричних досліджень, спрямованих на визначення умов, за яких система стримувань і противаг працює максимально ефективно.

Важливим аспектом залишається нормативне забезпечення цієї технології. Однак саме соціальні чинники — рівень політичної культури, здатність до співпраці між гілками влади та суспільна підтримка демократичних цінностей — є визначальними для її успішного впровадження й розбудови в Україні такого суспільства, яке Карл Поппер, Джордж Сорос, Майкл Ігнат'єв, Стефан Роч та інші називають “відкритим” [Popper, 1947; Soros, 2019; Ignatieff & Roch, 2018].

Система стримувань і противаг, будучи ключовою соціальною технологією поділу влади, є невід’ємним елементом демократичного устрою. Її ефективне функціонування залежить не лише від юридичних норм, але й від соціального контексту, який визначає можливості для взаємодії владних суб’єктів. Подальші дослідження цієї технології в Україні мають велике

значення для вдосконалення національної політичної системи та забезпечення сталого розвитку демократії.

Ефективність демократичного розвитку держави значною мірою залежить від функціональності соціальної технології поділу влади, зокрема від системи стримувань та противаг. Ця система виконує роль механізму регулювання відносин між різними суб'єктами влади, забезпечуючи їх баланс і стримуючи можливу узурпацію. У цьому контексті варто виокремити кілька ключових особливостей соціальної технології поділу влади, які формують основу сучасної демократії:

1. *Вихід системи стримувань та противаг за межі класичного поділу влади.*

Сучасні дослідження, зокрема Н. Гайдаєнко, доводять, що система стримувань і противаг більше не обмежується виключно принципом поділу влади на три гілки. Гайдаєнко зазначає, що “сьогодні активно розвивається процес становлення окремої теорії системи стримувань і противаг”, де ця система розширюється та охоплює всі політичні сили, які взаємодіють у демократичному суспільстві [Гайдаєнко, 2005, с. 154]. Це свідчить про трансформацію системи, яка набуває ознак універсального інструменту регулювання політичної влади.

2. *Функціональна залежність від форми правління.*

Відповідно до типу державного устрою система стримувань і противаг має свої специфічні прояви. Наприклад, у парламентських республіках вона реалізується через механізм формування уряду парламентом, тоді як у президентських республіках ключову роль відіграє глава держави. Це демонструє адаптивність соціальної технології поділу влади до конкретних політичних і правових контекстів.

3. *Розподіл взаємодій по горизонталі та вертикалі.*

Система стримувань і противаг не обмежується лише горизонтальними відносинами між гілками влади. Її функціонування охоплює також вертикальні взаємозв'язки, зокрема між центральними та місцевими

органами. Особливо це актуально в умовах децентралізації, коли делегування повноважень громадам стає важливим компонентом демократичного управління. У цьому контексті зворотний зв'язок між владою та суспільством виконує роль одного з індикаторів ефективності цієї системи [Головаха, Є., & Паніна, 2006, с. 32-51].

4. *Враховання національних особливостей.* Соціальна технологія поділу влади значною мірою залежить від культурних, історичних та економічних умов держави. Як зазначає Т. Парсонс, політична система завжди є відображенням соціокультурних параметрів суспільства [Parsons, 2005]. Тому механізми стримувань і протываг мають враховувати специфіку національного контексту

5. *Юридична формалізація елементів системи.* Елементи системи стримувань і протываг закріплені в конституціях більшості демократичних країн. Наприклад, процедури імпічменту, реалізація права вето чи механізми розпуску парламенту є інструментами забезпечення функціонування системи. Це підтверджує значення правового фундаменту як бази для реалізації соціальної технології поділу влади.

Таким чином, система стримувань і протываг як соціальна технологія поділу влади є багатоаспектним феноменом, що об'єднує правові, політичні та соціальні механізми для забезпечення стійкості демократичних режимів. Її дослідження, особливо в контексті країн, що проходять через етап демократизації, таких як Україна, дозволяє визначити шляхи вдосконалення механізмів управління та забезпечення соціальної рівноваги.

Система стримувань і протываг, яка функціонує як ключовий компонент соціальної технології поділу влади, має як переваги, так і обмеження. Її ефективність значною мірою залежить від структурних особливостей державотворення, унікальних детермінант політичних процесів та національних традицій кожної країни. Для демократичних держав дієвість цієї системи є вирішальною у забезпеченні конституційного ладу та сталого розвитку. Таким чином, систему стримувань і протываг слід

розглядати як засіб реалізації соціальної технології поділу влади через такі виміри:

1. *Юридичний (правовий) вимір.*

У правовому аспекті соціальна технологія поділу влади передбачає закріплення норм, які визначають розподіл повноважень між різними суб'єктами влади. Це охоплює положення законів та нормативно-правових актів, які встановлюють чіткі компетенції, їхню послідовність та механізми реалізації. Юридичне закріплення елементів системи стримувань і противаг є основою демократичності цієї системи. Використовуючи теорію Ліпсета про політичну людину ми можемо стверджувати, що лише за умови дотримання таких принципів можливо забезпечити легітимність та ефективність демократії Ліпсета [Lipset, 1960, pp. 77-83].

2. *Фактичний вимір.*

У цьому аспекті йдеться про реальну імплементацію законодавчих норм. Формально встановлені правила поділу влади повинні виконуватися на практиці, включаючи дотримання антикорупційних норм, уникнення зловживання адміністративним ресурсом та забезпечення відповідальності посадових осіб. Соціологічний аналіз фактичного виміру дозволяє оцінити, наскільки ефективно соціальна технологія поділу влади функціонує в реальних умовах, та визначити рівень демократичного розвитку держави.

3. *Горизонтальний вимір.*

Цей рівень охоплює поділ повноважень між гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою) та їх взаємодію. У межах горизонтального виміру соціальна технологія поділу влади виконує функцію забезпечення балансу між органами влади через взаємні обмеження. Наприклад, парламент має право контролю за виконавчою владою, тоді як глава держави може мати право вето на рішення законодавців. Як зазначає Р. Даль, система горизонтальних стримувань сприяє забезпеченню інклюзивності політичного процесу [Dahl, 1989].

4. *Вертикальний вимір.*

Делегування повноважень регіонам та місцевим громадам дозволяє реалізувати принцип субсидіарності, забезпечуючи ефективну децентралізацію влади. Це підсилює можливості громад у вирішенні локальних питань, одночасно підтримуючи єдність державного управління. Вертикальний розподіл влади означає систему взаємних перевірок між окремими державними органами на різних горизонтальних рівнях державної влади.

Таким чином, система стримувань і противаг як складна соціальна технологія поділу влади виконує функцію підтримання соціального порядку, забезпечуючи стабільність і адаптивність демократичного управління. Її багатовимірний характер дозволяє гнучко реагувати на виклики, що виникають у політичному та соціальному середовищі, створюючи основу для сталого розвитку.

Для аналізу соціального контексту функціонування системи стримувань і противаг особливу увагу слід приділити її горизонтальному, юридичному та фактичному вимірам. У межах соціальної технології поділу влади ці аспекти дозволяють розкрити механізми взаємодії між трьома основними гілками влади. Інтерпретація цих механізмів потребує застосування соціологічного підходу до розуміння політичних процесів, враховуючи структурний характер цієї системи.

Визначення системи стримувань і противаг можна сформулювати як сукупність елементів соціальної технології поділу влади, яка забезпечує баланс між виконавчою, законодавчою та судовою гілками. Вона реалізується через нормативно-правове закріплення і практичну реалізацію принципів взаємодії, що спрямовані на демократизацію політичної системи, запобігання узурпації влади та зміцнення конституційного ладу [Dahl, 1989].

Демократизація як соціальна технологія

Процес демократизації можна розглядати як формування у суспільстві механізмів і практик, спрямованих на поступове впровадження принципів

демократії. У цьому контексті демократія, розуміючи її як «народовладдя», найкраще виражається через плюралістичну модель. Американський соціолог Роберт Даль у своїй теорії поліархії зазначає, що основою плюралістичної демократії є конкуренція організованих інтересів, які контролюють і обмежують політичну владу, запобігаючи її концентрації в одному центрі [Dahl, p. 160]. Така модель є основою соціальної технології поділу влади, яка забезпечує ефективність і стабільність політичного управління.

Демократичний розподіл повноважень передбачає, що кожна гілка влади має автономію у межах своїх компетенцій. Водночас їхня взаємодія побудована на принципах толерантності, співпраці та компромісів. Завдяки цьому система стримувань і противаг виступає не лише механізмом контролю, а й індикатором рівня демократизації суспільства. Як вже зазначалося у науковій публікації автор даної праці, така система функціонує як соціальна технологія, котра спрямована на уникнення монополізації влади та забезпечення ефективного управління [Лопушняк, 2024, с. 12].

Ефективність соціальної технології поділу влади

Ефективність демократичної системи стримувань і противаг вимірюється здатністю підтримувати баланс між владними гілками. Це досягається завдяки функціонуванню механізмів юридичного закріплення повноважень і їхньої реальної практичної реалізації. Горизонтальна взаємодія гілок влади, як елемент соціальної технології, гарантує, що жодна з них не може домінувати над іншими.

Вертикальний аспект, особливо важливий для федеративних держав, фокусується на делегуванні частини повноважень місцевим органам влади. Це сприяє зменшенню централізації, посиленню регіонального самоврядування та підвищенню відповідальності.

Аналізуючи сучасні підходи в новітній соціології політики до вивчення системи стримувань і противаг як соціальної технології поділу влади, автор даної дисертації [Лопушняк, 2024, с. 14], вважає доцільно окреслити її

ключові функції, які забезпечують ефективність і стабільність демократичних процесів у суспільстві:

1. *Запобігання узурпації влади:* Система спрямована на мінімізацію ризиків концентрації влади в руках однієї гілки чи окремих осіб, що є основою демократичного управління. Цей механізм виконує роль соціальної технології, яка протидіє авторитарним тенденціям та монополізації влади

2. *Стабілізація політичної системи:* Як інструмент, що підтримує баланс сил, система стримувань і противаг сприяє збереженню сталості конституційного ладу та запобіганню кризам у політичному управлінні

3. *Правове регулювання владних повноважень:* Чітке розмежування компетенцій між гілками влади є основою правової держави. Це регулювання запобігає порушенням принципу субординації та зловживанням владою

4. *Захист прав і свобод громадян:* Судова гілка влади, як частина соціальної технології поділу влади, гарантує неупереджений захист інтересів громадян. Незалежність судової влади забезпечує баланс між державними органами та суспільством

5. *Демократизація процесу прийняття рішень:* Взаємодія між гілками влади базується на паритетності та здоровій конкуренції. Це сприяє інтеграції інтересів різних соціальних груп у процесі державного управління.

6. *Забезпечення законності та відповідальності:* Гілки влади підпорядковуються правовим нормам, що визначають їхню відповідальність перед суспільством і державою. Еквівалентність відповідальності сприяє прозорості та справедливості.

7. *Обмеження корупційних ризиків:* Система стримувань і противаг, як соціальна технологія, знижує можливості для корупції, олігархізації та зловживання адміністративними ресурсами, забезпечуючи рівність і підзвітність влади.

Якщо досліджувати горизонтальні механізми системи стримувань і противаг як атрибутивні компоненти інституціонального поділу влади як

соціальної технології, то система стримувань і противаг реалізується через такі механізми горизонтальної взаємодії:

1. Взаємний вплив президента та парламенту:

1) Президент може впливати на парламент через право вето, розпуску парламенту, законодавчі ініціативи.

2) Парламент має механізми впливу на президента, зокрема через процедуру імпічменту або обрання президента.

2. Взаємодія між президентом та урядом:

1) Президент має право відправити уряд у відставку, формувати склад уряду або очолювати його діяльність у певних конституційних межах.

Ці напрями впровадження соціальної технології поділу влади сприяють забезпеченню балансу сил у політичній системі, посилюючи її демократичний потенціал і функціональність.

На основі аналізу системи стримувань і противаг як соціальної технології поділу влади можна виділити її основні соціотехнологічні елементи, які визначають механізми балансування влади та сприяють стабільності демократичних процесів.

Соціальні технології вето

Вето – це інструмент блокування або призупинення ухвалення законодавчих рішень, яке здійснює глава держави щодо законопроектів, прийнятих парламентом. Це право, як форма соціальної технології, має різні прояви залежно від політичного режиму та конституційної традиції:

1. Абсолютне вето:

Використовується переважно в монархіях і не підлягає скасуванню парламентом. Хоча цей інструмент є радше формальним у сучасних конституційних монархіях, він зберігає символічну роль як запобіжник під час кризових ситуацій [Головатий & Антонюк, 2005, с. 94]. У країнах Європи абсолютне вето фактично не застосовується понад два століття [Баталов & Авксентьєв, 2010].

2. Відкладене (відносне) вето:

Надає главі держави можливість повернути законопроект на доопрацювання до парламенту. Це вето, як правило, може бути подолане парламентською більшістю, що свідчить про взаємодію гілок влади та зменшення ризику узурпації [Погорєлова, 2015].

3. Вибіркове вето:

Передбачає право глави держави блокувати окремі положення закону, залишаючи інші частини чинними. Такий підхід дозволяє здійснювати точковий вплив на законодавчий процес [Головатий & Антонюк, 2005, с. 95].

4. “Кишенькове” вето:

Унікальна форма, характерна для США, коли законопроект автоматично не набирає чинності через завершення сесії парламенту, якщо президент не підписав його протягом 10 днів. Це підкреслює важливість часових обмежень у соціальних технологіях прийняття рішень [Баталов & Авксентьєв, 2010].

За критерієм можливості подолання президентського вето розрізняють:

- Сильне вето – вимагає для подолання кваліфікованої більшості (2/3 або 3/4) голосів.
- Слабке вето – достатньо абсолютної парламентської більшості.

Подолання вето свідчить про політичну слабкість президента або його обмежений вплив на політичний процес у країні, що демонструє баланс владних відносин [Баталов & Авксентьєв, 2010].

Право законодавчої ініціативи як соціальна технологія

Право законодавчої ініціативи є одним із ключових елементів поділу влади, яке забезпечує взаємодію між державними інститутами та суспільством. Це право полягає у внесенні до парламенту пропозицій щодо прийняття, зміни чи скасування законодавчих актів.

1. Суб’єкти законодавчої ініціативи:

До них можуть належати як гілки влади, так і окремі посадові особи. У європейській практиці часто реалізується також народна законодавча

ініціатива, що є важливим інструментом прямої демократії. Вона дозволяє громадянам вимагати розгляду парламентом нових законів чи змін до чинних нормативних актів, хоча парламент не зобов'язаний їх схвалювати [Кириченко & Куракін. 2012].

2. Реакція на соціальні запити:

Законодавча ініціатива є реакцією на суспільні проблеми, які вимагають правового врегулювання. Це підкреслює її значення як соціальної технології, що сприяє інтеграції інтересів різних соціальних груп у державні політики.

Імпічмент є соціальною технологією поділу влади, яка дозволяє парламенту притягнути до відповідальності найвищих посадових осіб держави у разі державної зради чи вчинення тяжкого злочину. Ця процедура завершується достроковим припиненням повноважень обвинуваченої особи. У більшості випадків об'єктом імпічменту стає глава держави.

З огляду на соціологічні дослідження, імпічмент можна розглядати у таких вимірах:

- як соціотехнологію, що забезпечує контроль парламенту за діяльністю глави держави в демократичному суспільстві;
- як засіб захисту конституційного ладу від авторитаризму;
- як механізм запобігання зловживанням владою та забезпечення національної безпеки;
- як інструмент притягнення посадовців до відповідальності у межах правової держави [Jipping & Spakovsky, 2019].

Ця соціальна технологія сприяє зміцненню демократичної системи, дозволяючи уникати концентрації влади в руках однієї особи та підтримувати баланс між гілками влади.

Вотум недовіри, як ще одна складова системи стримувань і противаг, є соціотехнологією, яка дозволяє парламенту висловити несхвалення діяльності уряду чи окремих міністрів. Ініціатива може надходити від депутатів або парламентських фракцій. Результатом може бути як відставка

уряду, так і розпуск парламенту з подальшими виборами. У парламентських та змішаних республіках цей механізм є ключовим елементом контролю уряду [Лихачов, 2017].

Контрасигнація — це соціальна технологія, яка передбачає підтвердження акту глави держави підписами прем'єр-міністра чи відповідального міністра, що означає прийняття ними юридичної та політичної відповідальності за дане рішення. Такий механізм забезпечує колегіальність у прийнятті рішень, знижує ризики зловживань владою та сприяє стабільності політичної системи [Колисенко, 2016, с. 34].

Призначення ключових посадових осіб є процедурою формування державного апарату, що відіграє вирішальну роль у функціонуванні держави. Цей процес базується на чітко визначених національним законодавством нормах, враховує історичний та культурний контексти країни та відображає унікальність соціотехнологій у кожній державі.

Загальні риси соціальних технологій поділу влади в рамках системи стримувань і противаг:

1. Чітка правова регламентація функцій і повноважень кожного елемента системи.
2. Послідовність реалізації процедур, спрямованих на досягнення балансу влади.
3. Унікальність системи, зумовлена історичними, культурними та політичними умовами конкретної держави.
4. Необхідність комплексного аналізу кожного елемента системи як частини загального механізму.

Отже, ефективне функціонування соціальних технологій поділу влади є ключовою умовою для підтримки демократичного порядку, де кожна гілка влади знаходиться під взаємним контролем і забезпечує стабільність політичної системи.

Підсумовуємо, що наявність і ефективне функціонування системи розподілу влади є фундаментальною ознакою демократичного розвитку

держави. Ця система, як багатовимірне явище, є об'єктом міждисциплінарного аналізу, зокрема в рамках юриспруденції, політології та соціології. У соціологічному вимірі застосування соціотехнологічного підходу дозволяє оцінити вплив функціонування цієї системи на розвиток громадянського суспільства та запобігання концентрації влади.

Система розподілу влади має складну структуру, що включає:

- *Горизонтальний вимір* — взаємодію між гілками державної влади;
- *Вертикальний вимір* — взаємодію між місцевими та центральними органами влади;
- *Юридичний вимір* — нормативно-правові засади функціонування влади;
- *Фактичний вимір* — реалізацію цих принципів у суспільній практиці.

Таким чином, система розподілу влади є структурованою сукупністю соціальних технологій, які забезпечують баланс влади, сприяють демократизації суспільства та запобігають узурпації влади. Ключовими її компонентами є: право вето, право законодавчої ініціативи, імпічмент, вотум недовіри, контрасигнація, розпуск парламенту та процедура призначення ключових чиновників.

Ефективна реалізація цих механізмів сприяє не лише підтриманню стабільності політичної системи, але й створенню сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, що є основою будь-якої демократичної держави.

2.2 Концептуальні принципи та характеристики системи розподілу влади у демократичному соціальному порядку України

У контексті історії державної розбудови України, вперше в умовах незалежності було реалізовано соціальну технологію поділу влади через її

формалізацію у правовому акті – «Конституційному договорі між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року. Цей документ став ключовою соціальною інновацією, яка заклала основу для інституціоналізації державної влади, подолання структурної кризи в політичній, соціальній та економічній сферах. Договір вперше визначив принципи горизонтального розподілу влади, що мало на меті мінімізацію дисфункцій у системі державного управління, а також зниження рівня соціальних напруг і потенційних конфліктів [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

У тексті договору наголошувалося, що відсутність Конституції як основного закону унеможливує стабільне функціонування державних інститутів на всіх рівнях, уповільнює реалізацію економічних реформ і ставить під загрозу демократичну трансформацію суспільства. Це, своєю чергою, могло призводити до соціального зубожіння значної частини населення та ескалації конфліктів у суспільстві [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

Конституційний договір підкреслив важливість самореформації владних структур через чіткий поділ функцій між законодавчою та виконавчою гілками, що стало основою для створення президентсько-парламентської системи правління в Україні. Водночас договір запровадив унікальну модель стримувань і противаг, включаючи такі механізми, як право законодавчої ініціативи, вотум недовіри, право вето, а також призначення

ключових посадовців. Однак було зазначено відсутність можливостей для імпічменту президента чи розпуску парламенту, що обмежувало функціональність цієї системи [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

V Розділ Конституційного договору був присвячений судовій владі, де наголошувалося на її незалежності як базовій умові ефективного правосуддя. Будь-яке втручання у функціонування судових органів заборонялося, а порядок призначення суддів та їх статус регулювалися законами України та майбутньою Конституцією [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

Цей акт став не лише механізмом подолання кризових явищ, але й символом спроби встановлення демократичної легітимності державної влади через структурну диференціацію та впровадження правових норм.

Систему стримувань і противаг як ключовий інструмент соціальної технології поділу влади було вперше повноцінно закріплено на нормативному рівні в Конституції України від 28 червня 1996 року [Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР]. Цей основний закон держави інституціоналізував президентсько-парламентську форму правління, заклавши базові механізми горизонтальної диференціації владних повноважень, спрямовані на забезпечення стабільності політичної системи. Водночас система стримувань і противаг залишалася динамічною, зазнаючи коригувань у результаті конституційної реформи 2004 року, що демонструє еволюцію її елементів та їх нормативного затвердження в правовій системі України [Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV].

Імпічмент як механізм стримувань і противаг

У Конституційному договорі 1995 року процедура імпічменту не була передбачена, що суттєво звужувало можливості Верховної Ради впливати на Президента. Відсутність формалізації цього механізму посилювала вертикаль виконавчої влади, зміцнюючи позиції глави держави [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР]. Лише з ухваленням Конституції 1996 року у Статті 111 було вперше передбачено можливість усунення Президента з поста за допомогою спеціальної процедури у випадках державної зради чи інших злочинів [Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР].

Однак, процедура імпічменту залишалася правовою декларацією без належного механізму реалізації. Конституційний Суд у своєму рішенні № 19-рп/2003 визначив, що Президент України не підлягає кримінальній відповідальності під час виконання повноважень, а сама процедура імпічменту є позасудовим конституційним процесом, що не передбачає кримінального провадження проти глави держави [Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України) від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003].

Суттєвим кроком у формуванні нормативно регламентованої системи імпічменту стало ухвалення 10 вересня 2019 року Закону «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)». Цей закон вперше деталізував послідовність дій, передбачивши участь Конституційного Суду України для контролю дотримання процедури та Верховного Суду для оцінки фактів, які можуть бути кваліфіковані як

державна зрада або інший злочин [Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX]. Таким чином, Закон не лише зміцнив соціальну технологію стримувань і противаг, а й сприяв підвищенню легітимності політичної системи через забезпечення конституційної відповідальності глави держави.

Процедура імпічменту Президента України, як інструмент соціальної технології поділу влади, детально регламентована Законом України “Про особливу процедуру усунення Президента України з поста”. Її поетапна реалізація включає декілька ключових етапів, кожен із яких є складовою політико-правової взаємодії між гілками влади для забезпечення функціонування демократичних механізмів.

Етапи процедури імпічменту:

1. Ініціювання імпічменту: Процедура стартує з подання ініціативи, яка підтримується не менш ніж 226 народними депутатами. Це акт колективної законодавчої ініціативи, що забезпечує легітимність процесу в рамках парламентської діяльності.

2. Рішення про розгляд: Верховна Рада приймає рішення про включення питання до порядку денного сесії як невідкладного. Ця дія формалізує ініціативу, забезпечуючи процедурну послідовність.

3. Створення тимчасової комісії: Формується спеціальна слідча комісія, яка включає спеціального прокурора та слідчих. Цей етап ілюструє міжінституційну координацію в межах поділу владних функцій.

4. Розслідування: Комісія проводить розслідування у встановлений термін (до 6 місяців), результатом якого є подання висновків до Верховної Ради. Даний етап відображає елемент соціального контролю в політичній системі.

5. Голосування за звинувачення: Ухвалення рішення про звинувачення Президента здійснюється конституційною більшістю (300 голосів) і супроводжується зверненнями до Конституційного та Верховного Судів для

отримання правових висновків. Цей момент демонструє правову легітимацію процедур.

6. Проект постанови про усунення: Тимчасова комісія готує проект постанови, який затверджується Верховною Радою.

7. Фінальне голосування: Для ухвалення рішення про усунення Президента потрібно щонайменше 338 голосів народних депутатів. Це закріплює процедурну складність механізму імпічменту.

8. Завершення процедури: У разі прийняття постанови процедура завершується, і матеріали передаються компетентним органам для подальшого розгляду.

Процедурні деталі також регламентовані у Регламенті Верховної Ради України, що ускладнює її реалізацію, роблячи її складною для практичного застосування. Багато аналітиків вважають це своєрідною “соціальною технологією стримувань і противаг”, яка забезпечує баланс влади, але також знижує ризик її зловживання [Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10.09.2019 р. № 39-ІХ; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України) від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003].

Законодавча ініціатива як соціальна технологія

Право законодавчої ініціативи, що визначає суб'єкти ініціювання законів, також є елементом соціальної технології поділу влади. За Конституційним договором, цим правом користувалися народні депутати, постійні комісії Верховної Ради, Президент, Кабінет Міністрів, Верховний Суд і Вищий арбітражний суд [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

Конституція 1996 року додала до цього списку Національний банк України Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР].

Проекти законів подаються з обґрунтуванням їхньої суспільної значущості, що відповідає принципам легітимації законодавчого процесу. Законопроекти Президента, визначені як невідкладні, розглядаються позачергово, що ілюструє використання правових механізмів для оперативного реагування на соціальні виклики [Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV].

Організація судової влади та механізми призначення суддів

Механізм формування судових органів і призначення суддів, як соціальна технологія поділу влади, закріплений Конституційним договором 1995 року, передбачав взаємодію між виконавчою та законодавчою гілками влади. Згідно з цим договором, Президент України мав значний вплив у цій сфері, зберігаючи домінуючу роль у призначенні суддів. Зокрема, він призначав половину складу Конституційного Суду України та його Голову за формального схвалення Верховною Радою. Також Президент мав право призначати голів Верховного Суду України та Вищого арбітражного суду, а також затверджувати суддів загальних та арбітражних судів за поданням Міністерства юстиції, погодженим із відповідними судовими інституціями [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

За Конституцією 1996 року процес призначення суддів став більш комплексним і колегіальним. Склад Конституційного Суду формувався спільними зусиллями Президента, Верховної Ради та з'їзду суддів України, що свідчить про поступовий перехід до більш збалансованої моделі поділу влади. Однак стаття 106 п. 23, що надавала Президенту право утворювати суди, була скасована після ухвалення Закону України "Про внесення змін до

Конституції України (щодо правосуддя)” у 2016 році. Цей закон передав більшість функцій із призначення суддів до Вищої ради правосуддя, що значно підвищило прозорість і незалежність цього процесу [Про внесення змін до Конституції (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII].

Перше призначення суддів відповідно до статті 128 Конституції 1996 року здійснювалося Президентом на п’ятирічний термін, після чого Верховна Рада затверджувала їх на посаду безстроково. Однак Закон 2016 року закріпив за Президентом право призначати суддів виключно за поданням Вищої ради правосуддя, забезпечуючи посилення інституційного контролю [Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; Про внесення змін до Конституції (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII].

Вотум недовіри як елемент стримувань і противаг

Вотум недовіри є ключовим інструментом демократичного контролю, що дозволяє законодавчій владі впливати на виконавчу. Згідно з Конституційним договором, Верховна Рада могла висловити недовіру Кабінету Міністрів або окремим його членам, що автоматично вело до їх відставки. Це право застосовувалося у випадках, коли парламент не погоджувався з програмою дій новоствореного уряду або за несвоєчасне подання проєкту Державного бюджету [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

Обидві редакції Конституції України передбачають можливість висловлення недовіри уряду за умови підтримки більшістю від конституційного складу Верховної Ради. Програма діяльності Кабінету Міністрів забезпечує уряд річним імунітетом, що є прикладом обмеження впливу парламенту на виконавчу владу в межах соціальної технології

стримувань і противаг [Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР; Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV].

Призначення ключових посадовців у державному управлінні України є одним із базових елементів соціальної технології поділу влади. Цей механізм визначає порядок розподілу повноважень між різними гілками влади з метою забезпечення їхньої збалансованої взаємодії та контролю. Нижче наведено огляд відповідних норм за основними редакціями Конституції України та їхнє соціологічне значення.

Соціальна технологія поділу влади: призначення ключових посадовців

За умовами Конституційного договору 1995 року, Президент України виконував важливу роль у формуванні політичної еліти, подаючи кандидатури на ключові державні посади. Він мав право:

- пропонувати Верховній Раді персональний склад Центральної виборчої комісії;
- затверджувати персональний склад Ради національної безпеки;
- подавати кандидатури Генерального прокурора та Голови Національного банку України, які формально призначались Верховною Радою;
- призначати та відкликати дипломатичних представників.

Такі повноваження забезпечували Президентів інструменти впливу на функціонування виконавчої та частково законодавчої гілок влади, що демонструє тенденцію до централізації влади [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

Конституція 1996 року

Прийняття Конституції 1996 року змінило баланс у системі влади, що відображено в нових процедурах призначення посадовців. Зокрема:

- Президент за згодою Верховної Ради призначав Голову Антимонопольного комітету, Фонду державного майна та Держкомітету телебачення й радіомовлення.

- За поданням Президента призначались Генеральний прокурор та Голова Національного банку.

- Половина складу Ради Національного банку та Нацради з питань телебачення призначалася за узгодженими рішеннями Президента і Верховної Ради.

Ця редакція Конституції є прикладом соціальної інституціоналізації компромісу між виконавчою і законодавчою гілками влади, що сприяє демократичній легітиматії [Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР].

Конституція 2004 року

Конституційні зміни 2004 року посилили роль Верховної Ради в процесі призначення ключових посадовців, що є проявом еволюції соціальної технології поділу влади:

- Призначення Голови Антимонопольного комітету, Фонду держмайна та Держкомтелерадіо значною мірою залежало від рішень парламенту.

- Верховна Рада також отримала право призначати Голову Служби безпеки за поданням Президента.

Таке розширення повноважень парламенту зменшувало монополію виконавчої влади на призначення посадовців, наближаючи систему до ідеалу паритетного поділу [Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV].

Інші соціологічні аспекти: право вето та контрасигнація

Механізм президентського вето, як форма політичного стримування, залишається незмінним із часів Конституційного договору, однак із Конституцією 2004 року його застосування було обмежено щодо законів про внесення змін до Конституції. Контрасигнація, введена Конституцією 1996

року, є проявом соціальної підзвітності глави держави через спільне ухвалення ключових актів із Прем'єр-міністром і профільними міністрами.

Підсумовуючи, можна відмітити, що соціальна технологія розподілу влади в Україні, як відображено у різних конституційних редакціях, демонструє поступову демократизацію механізмів управління. Вона також вказує на прагнення до інституційного балансу, що відповідає теоріям Макса Вебера щодо раціональної бюрократії [Weber, 1978], а також ідеям Еммануїла Валлерстайна [Wallerstein, 2011] про системний аналіз політичних структур.

Висновки до розділу 2 “Дослідження системи розподілу влади в науковому дискурсі новітньої соціології політики”

Система розподілу влади є фундаментальним механізмом організації сучасних демократичних суспільств, що базується на структурованій взаємодії соціальних технологій. Ці технології спрямовані на забезпечення балансу влади, підтримання демократичних принципів, запобігання узурпації повноважень та створення умов для сталого розвитку громадянського суспільства. До ключових механізмів, що забезпечують функціонування цієї системи, належать право вето, законодавча ініціатива, імпічмент, вотум недовіри, контрасигнація, розпуск парламенту та призначення ключових посадовців. Їх ефективне впровадження дозволяє зберігати стабільність політичної системи та сприяє соціальному прогресу. Український досвід системи розподілу влади, відображений у різних конституційних редакціях, свідчить про поступовий рух до демократизації механізмів управління. Це прагнення знаходить відображення у створенні інституційного балансу, що відповідає раціоналістичним теоріям Макса Вебера про бюрократію як основу функціональної держави. Водночас соціологічний підхід до дослідження цієї проблеми через призму теорії світ-системного аналізу Еммануїла Валлерстайна дозволяє побачити еволюцію української політичної структури як частини глобальних процесів модернізації та

трансформації. Таким чином, система розподілу влади є не лише інструментом управління, а й ключовою соціальною технологією, яка забезпечує розвиток демократії, захист громадянських прав та формування суспільства, орієнтованого на прогрес і стабільність.

РОЗДІЛ 3.

ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПРИ РОЗРОБЦІ МЕТОДИК ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

3.1 Методики вимірювання повноважень гілок влади в демократичному суспільстві

Як вже відзначалося у попередніх розділах даної дисертаційної праці, у демократичному суспільстві розподіл владних повноважень між різними гілками влади є фундаментальним принципом, що забезпечує збалансованість політичної системи та її стабільне функціонування. Для аналізу розподілу та взаємодії повноважень між гілками влади застосовуються різні методики, які дозволяють оцінити ефективність владних інститутів, їхню автономність та рівень впливу на суспільні процеси. Ці методики мають міждисциплінарний характер, базуючись на соціологічних, політологічних, правових та економічних підходах.

Доцільно нагадати, світоглядна ідея суспільної доцільності поділу влади саме як соціально-філософської гіпотези отримала певну абстрактну аргументацію Шарлем Монтеск'є ще у 18 столітті [De Secondat Baron De Montesquieu, 1989b]. У сучасній системі соціальних наук та соціології дана ідея отримала наукову визнання та стала сприйматися як теоретичне підґрунтя та фундаментальний принцип для проведення спеціалізованих досліджень функціональних повноважень владних інститутів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади з метою запобігання узурпації влади та забезпечення системи стримувань і противаг.

Необхідно підкреслити, що саме для таких спеціалізованих наукових досліджень у переважній більшості випадків є характерним свідоме використання вченими пізнавальних можливостей та дослідницького потенціалу структурно-функціонального аналізу при розробці методик

вимірювання повноважень гілок влади в демократичному суспільстві. Звісно, що такі методики є важливим компонентом змістовними елементами самої соціальної технології інституціонального розподілу влади. Саме тому, як вважає автор даної праці, важливо здійснити певну системну характеристику змісту зазначених методик.

Методики вимірювання повноважень гілок влади

1. Індекс концентрації влади

Цей індекс вимірює рівень зосередження повноважень в одній гілці влади. Він використовується для оцінки політичних систем, які характеризуються високою централізацією виконавчої влади (наприклад, у президентських республіках). Індекс концентрації враховує розподіл законодавчих, виконавчих і судових функцій, а також їхню взаємозалежність. За допомогою даного інструменту ми можемо бачити ключові зразки демократичного порядку за вимогами соціолога Лейпхарда [Lijphart, *Patterns of Democracy*, 1999].

2. Індекс балансу повноважень

Запропонований Дж. Елстером та його колегами, цей індекс вимірює рівень паритету між гілками влади. Він базується на аналізі нормативних актів, що регламентують компетенцію кожної гілки, а також на емпіричних даних про їхню практичну реалізацію. Основний акцент робиться на здатності кожної гілки виконувати свої функції автономно, не порушуючи принципу стримувань і противаг [Elster et al., 1998].

3. Індекс законодавчої ефективності

Ця методика використовується для оцінки продуктивності законодавчої влади. Індекс вимірює кількість прийнятих законів, їхню відповідність соціальним потребам та ефективність у реалізації державної політики. Він також враховує рівень участі виконавчої влади у законотворчому процесі, що є показником взаємодії гілок влади.

4. Методика “інституційного вагомого голосу”

Цей підхід базується на розробках Дж. Раскіна та аналізує вплив кожної гілки влади на ухвалення рішень. Методика визначає “вагу” голосу кожної гілки у процесі прийняття ключових політичних рішень, що дає змогу оцінити рівень їхнього впливу на формування суспільної політики [Riker, 1962].

5. Моделі міжвладної координації

Макс Вебер є одним із засновників сучасної соціології, а його концепція раціональної бюрократії стала важливим інструментом аналізу політичних і адміністративних процесів. У своїх працях, зокрема в “Господарство і суспільство”, Вебер розглядає бюрократію як ідеальний тип організації, що ґрунтується на чітко визначених правилах, ієрархії влади та спеціалізації функцій [Weber, 1978].

Одним із ключових аспектів веберівського підходу є взаємодія між різними гілками влади та адміністративними органами. Вебер наголошував, що ефективна бюрократія забезпечує стабільність і передбачуваність у політичних процесах, але водночас може створювати ризики надмірної формалізації та втрати гнучкості [Weber, 1946].

Його методологічний підхід до аналізу влади включає такі принципи:

1) формалізація правил – законодавчі та нормативні акти регламентують діяльність інститутів, що забезпечує передбачуваність їхньої роботи.

2) ієрархія та компетентність – розподіл влади між різними рівнями адміністративної системи дає змогу оцінювати ефективність комунікації між ними.

3) раціональність та легітимність – влада функціонує за принципами раціональної легітимності, що передбачає її визнання суспільством через закони та процедури [Weber, 1978].

Дослідження комунікації між інститутами влади в межах веберівської концепції здійснювали різні науковці, зокрема Ліпсет [Lipset, 1960] та Кроче [Crozier, 1964]. Вони відзначали, що раціональна бюрократія дозволяє

структурувати взаємодію між гілками влади, але водночас може спричиняти проблеми, пов'язані з бюрократичним опором змінам та неефективністю адаптації до нових викликів.

Таким чином, методики, запропоновані Вебером, спрямовані на оцінку того, як інституції взаємодіють між собою, наскільки вони спроможні адаптуватися до змін і чи ефективно забезпечують комунікацію між різними рівнями державного управління.

Попри численні переваги, існуючі методики вимірювання повноважень гілок влади мають і недоліки. Наприклад, методика “інституційного вагомого голосу” недооцінює неформальні аспекти владних відносин, такі як лобістська діяльність чи вплив медіа. Крім того, індекс балансу повноважень часто ігнорує соціокультурні фактори, що визначають специфіку політичної системи. Як зазначає Ю. Габермас, демократичне суспільство функціонує через постійний діалог між державними інститутами та громадянами, тому будь-яка оцінка владних повноважень має враховувати їхній комунікативний потенціал [Habermas, 1991].

Методики вимірювання повноважень гілок влади є важливими інструментами для вивчення демократичних систем. Вони дозволяють визначити ступінь дотримання принципів поділу влади, ефективність інституційних механізмів стримувань і противаг, а також виявити потенційні загрози демократичному порядку. Як зазначає Р. Даль, розуміння балансів влади є основою для забезпечення громадянських свобод і політичної участі [Dahl, 1989].

Попри активні дебати та критику щодо використання математичних, статистичних і квантифікаційних методів у соціології, їхнє застосування стрімко розширюється в академічному середовищі. Важливими детермінантами цього процесу стали соціальні трансформації після розпаду СРСР, утвердження демократичних режимів у Західній Європі, а також поступова інституціоналізація демократій у країнах Східної Європи. Особливий інтерес викликає застосування *індексів президентських*

повноважень, які становлять важливий інструмент у порівняльних дослідженнях політичних систем. Ці методики слугують інструментами соціальної технології поділу влади, дозволяючи аналізувати функціонування інституту президентства в межах різних форм правління.

Зокрема, найбільш відомою є методика індексування повноважень президента, розроблена Метью Шугартом і Джоном Кері. Вони застосували інтервальний метод для визначення законодавчих і позазаконодавчих повноважень президента, використовуючи п'ятибальну шкалу. Такий підхід, представлений у книзі "Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics" (1992), дозволяє порівнювати політичні системи за рівнем централізації влади та ступенем незалежності законодавчих і виконавчих органів влади [Shugart & Carey, 1992].

Інший підхід представив Дж. Макгрегор у межах методу контрольної таблиці. Він розробив індекси президентських повноважень, які оцінюють роль президента за допомогою трьох категорій: церемоніальні, призначувальні та політичні повноваження. В рамках його методики кожне повноваження отримує числове значення "1", а для часткових або поділених повноважень вводиться коефіцієнт зниження на 0,5. Наприклад, для Албанії у 1994 році показник склав 48% від максимально можливих конституційних повноважень [McGregor, 1994].

Попри популярність у західних соціальних науках, методика Макгрегора має свої недоліки. Зокрема, всі повноваження президента оцінюються як рівнозначні, що не враховує їхньої реальної ваги в політичному процесі. Для подолання цих обмежень автор запропонував обчислення зваженого індексу, який враховує впливовість кожного повноваження. Ця методика, однак, недостатньо розглядає зворотний вплив інших гілок влади на президента, що потребує додаткових коректив.

Таким чином, використання індексів президентських повноважень стає вагомим внеском у розбудову порівняльної соціології політики,

забезпечуючи глибше розуміння технологій поділу влади та динаміки функціонування демократичних інститутів.

Інший підхід до оцінки рівня президентських повноважень пропонують методики, розроблені Дж. Хелманом і Т. Фраєм, які представляють собою соціальну технологію поділу влади в політичних системах. Методика Дж. Хелмана базується на диференційованій оцінці президентських повноважень: їм присвоюються бали залежно від ступеня виключності чи обмеження. Зокрема, виключним повноваженням президента у президентських системах присвоюється оцінка «1», обмеженим – «0.5», а відсутнім – «0». У парламентських системах оцінювання змінюється залежно від форми виборів президента: для систем із прямими виборами президента – «0.75», «0.35» та «0», для непрямих виборів – «0.5», «0.25» та «0». Ця методика дозволяє створити рейтинг країн за індексом президентських повноважень, демонструючи залежність між формою правління та обсягом повноважень президента [Hellman, 1996].

Т. Фрай у своїй методології використовує список повноважень із праці Дж. Хелмана, але додає концептуальний поділ на дві категорії: *виняткові повноваження* (наприклад, право вето, законодавча ініціатива, призначення посадових осіб) та *спільні повноваження* (реалізуються у співпраці з парламентом чи урядом). Оцінка повноважень залежить від способу обрання президента: при прямих виборах виняткові повноваження отримують «1», а спільні – «0.5». У разі непрямих виборів оцінка для всіх повноважень зменшується до «0.5». Як і в методиці Дж. Хелмана, отримані результати сумуються для обчислення загального індексу президентських повноважень. Особливістю є використання індексу «Freedom House» для виявлення кореляції між рівнем президентської влади та рівнем свободи. Фрай робить висновок, що зростання рівня президентських повноважень прямо пов'язане зі зменшенням рівня демократичності, хоча цей висновок часто піддається критиці за спрощення реальної політичної динаміки [Freedom House; Frye, 1996].

Методика Дж. Хелмана та Т. Фрая має свої обмеження. Варто наголосити на тому, що така рівномірна оцінка повноважень ігнорує їхню практичну вагу в реальних політичних умовах [Лопушняк, Актуальні проблеми філософії та соціології, 2024, с. 133].

О. Норгаард і Л. Йохансен пропонують складнішу методику, яка враховує три групи ресурсів президентської влади: *символічні ресурси* (престиж і легітимність), *ресурси за призначенням* (право призначень та указів) і *політичні ресурси* (вплив на виконавчу владу). Методика також передбачає кодування способу обрання президента (прямі чи непрямі вибори) та тривалості президентського терміну. На основі цих даних автори класифікують президентів на три типи: символічні, спільні, виконавчі, підкреслюючи значний вплив цих характеристик на політичну стабільність та демократичність режиму. Дослідження показує, що виконавчі президенти частіше асоціюються з авторитаризмом, тоді як символічні президенти є характерними для більш демократичних систем [Nørgaard & Johannsen, 2003].

Результати аналізу, заснованого на методиці Норгаарда–Йохансена, використовуються для дослідження взаємозв'язків між формою правління та економічними змінними, такими як ВВП на душу населення, індекс економічної свободи тощо. Попри те, що автори виявили певні кореляції, вони дійшли висновку, що довести прямий причинно-наслідковий зв'язок між президенталізмом і демократією поки не вдалося. Це підкреслює необхідність подальших соціологічних досліджень у цій галузі, про що також писав С. Хантінгтон [Huntington, 1991].

Соціальні технології такого типу дозволяють проводити міждержавні порівняння та глибше розуміти природу президентської влади, хоча їх необхідно вдосконалювати, враховуючи складність реальних політичних систем.

Соціологічний аналіз поділу повноважень між президентом і парламентом передбачає використання спеціальних методологій, орієнтованих на вимірювання рівня впливу кожної з гілок влади. Одним із

таких підходів є запропонована А. Кроувелом методика обчислення індексу президенталізму та парламентаризму. Ця соціальна технологія дозволяє оцінювати структуру влади через призму ключових змінних. Для кодування використовується шкала, де значення «1» відповідає характеристикам, що притаманні президентській чи парламентській системі, «0» – за відсутності таких ознак, а «0,5» застосовується у випадках спільних або частково розділених повноважень. Наприклад, коли право розпуску парламенту розподіляється між кількома акторами, йому присвоюється значення «0,5». Аналіз охоплює сім змінних, серед яких: вибори президента, розпуск парламенту, формування уряду, парламентські вотуми довіри та недовіри, законодавча ініціатива, право вето президента та виконавчі повноваження [Krouwel, 2003].

Методика А. Сіароффа, своєю чергою, спрямована на створення комплексного індексу президентської влади, що враховує дев'ять змінних, серед яких: прямі вибори президента, синхронізація виборів із парламентськими, дискреційні повноваження президента, формування уряду та роль у зовнішній політиці. Ця методологія ґрунтується як на формальних конституційних положеннях, так і на політичній практиці, хоча автор не деталізує механізми врахування останньої. На думку дослідників, методика враховує вагомі змінні, однак її недоліком є відсутність ранжування показників і чіткої інтерпретації. Сіарофф робить спірний висновок про те, що напівпрезидентська форма правління не існує, якщо розглядати її через призму президентських повноважень, що піддається сумніву з точки зору інших дослідників [Siaroff, 2003].

Серед методик вимірювання парламентських повноважень особливе місце посідає індекс, розроблений С. Фішем і М. Кроунінгом, який включає 32 змінні, що охоплюють контроль над президентом, незалежність від його впливу, повноваження в окремих сферах і рівень бюрократизації. Чим більше парламент відповідає зазначеним критеріям, тим він сильніший. Важливо, що автори використовують як аналіз конституційних норм, так і експертні

опитування, що дозволяє підтвердити реальну значущість кожного показника. Однак серед недоліків методики можна виділити суб'єктивізм та значний час, потрібний для збору даних. Критики, втім, погоджуються, що ця методика є перспективною основою для дослідження систем стримувань і противаг у рамках соціальної технології поділу влади [Fish & Kroenig, 2009].

Згадані методології відповідають принципам системного аналізу, закладеного такими вченими, як Талкотт Парсонс, який підкреслював важливість рівноваги між структурними компонентами соціальної системи [Parsons, 2005]. Також вони демонструють приклад функціонального підходу, де аналізуються ролі та функції кожного елемента у політичній системі. Це може бути пов'язано з концепцією влади як комунікативного ресурсу, запропонованою Юргеном Габермасом [Habermas, 1984]. Подальший розвиток таких методологій сприяє глибшому розумінню механізмів поділу влади та створенню ефективних систем управління.

Вимірювання індексів ефективної кількості політичних партій дозволяє провести соціологічний аналіз їхньої електоральної спроможності під час виборів та визначити функціональну роль у парламентській системі. Ці індекси відображають структуру парламенту, передбачають ступінь його політичної консолідації, а також прогнозують механізми формування коаліційної більшості чи парламентської меншості. У рамках досліджень партійних систем ключову роль відіграє методологія М. Лааксо та Р. Таагепера, яка базується на кількісному аналізі підтримки політичних партій під час виборчих кампаній. Цей показник важливий для визначення типу партійної системи, що, своєю чергою, впливає на рівень політичної конкуренції в межах законодавчої влади. У соціології цей підхід розглядається як ефективний інструмент аналізу багатопартійності, сприяючи емпіричному порівнянню партійних систем [Laakso & Taagerpera, 1979].

Попри популярність індексу Лааксо-Таагепера, дослідники відзначають його обмеженість: унікальні особливості домінуючих партій

часто перебільшуються, що викликає методологічні труднощі в умовах, де переважає одна партія. Це свідчить про необхідність удосконалення методик, зокрема в умовах різноманітності сучасних партійних систем [Duverger, 1978].

Методологічно інноваційний підхід запропонував Х. Молінар, чий індекс ефективної кількості партій враховує обмеження методики Лааксо-Таагепера. Його підхід, зокрема, зосереджується на інтеграції ймовірностей голосування за одну партію двома випадково обраними виборцями. Однак складність розрахунків та відсутність прозорої інтерпретації знижують популярність цього індексу серед дослідників [Molinar, 1991].

Окрім зазначених методик, для дослідження партійних систем також застосовуються індекси пропорційності Р. Гюнтера, диспропорційності М. Галахера, фракціоналізації Д. Райє, а також індекс електоральної нестабільності М. Педерсена, які дають змогу аналізувати структурну неоднорідність парламентських систем. Серед найбільш інноваційних слід виділити індекс “партії, що вирішує” Шеплі-Шубика, який базується на моделюванні впливу кожної партії на результати голосування в парламенті, що є соціальною технологією поділу влади у межах системи стримувань і противаг [Shapley & Shubik, 1954].

Таким чином, зазначені методики є ключовими інструментами для аналізу структурної та функціональної взаємодії партій у системі представницької демократії. Вони сприяють комплексному вивченню балансу між електоральною популярністю партій та їхньою роллю у формуванні державної політики.

Дослідження системи стримувань і противаг здебільшого зосереджено в площині юридичних і політичних наук, проте цей аналіз часто позбавлений соціологічного виміру, що ускладнює розуміння її впливу на рівень демократичності суспільства. У сучасній політичній науці існує дефіцит досліджень, які б демонстрували чіткий зв'язок між функціонуванням

системи поділу владних повноважень та рівнем демократичного розвитку держави.

Застосування міждисциплінарного підходу, що включає інструменти соціологічної науки, суттєво розширює аналітичні можливості таких досліджень, зокрема у контексті використання соціальної технології поділу влади. Використання кількісних методів, таких як індекси концентрації влади чи інституційного вагомого голосу, дозволяє оцінити повноваження політичних інститутів, але водночас обмежується аналізом окремих полюсів влади, не враховуючи їх взаємозалежність.

Основними слабкими сторонами таких методик є вузький підхід до оцінки лише однієї гілки влади, зосередженість на юридично закріплених повноваженнях без врахування їхньої практичної реалізації, а також недостатнє вивчення інтеракцій між гілками влади. Крім того, числові методики часто не враховують специфіки форм правління, де політична вага кожної гілки може суттєво різнитися залежно від національного контексту.

Зважаючи на те, що ефективність функціонування збалансованої системи владних повноважень є ключовим індикатором демократичності, важливо розробити уніфіковані методики оцінки. Вони мають враховувати не лише нормативно-правову базу, але й реальну практику функціонування гілок влади, а також їхній вплив на прийняття політичних рішень у державах з різними формами правління.

Таким чином, подальші дослідження мають зосереджуватися на виробленні комплексного підходу, що дозволить об'єктивно оцінювати рівень ефективності системи стримувань і противаг, інтегруючи до аналізу як нормативні, так і соціальні аспекти функціонування влади. Це сприятиме глибшому розумінню механізмів демократичного управління та вдосконаленню практик балансу між владними гілками.

Розгляд системи стримувань і противаг як фундаментальної складової демократичного управління відкриває значний простір для аналізу через міждисциплінарний підхід. Відомий соціолог Макс Вебер наголошував на

значенні легітимності влади, що базується на раціонально-правових засадах, для стабільного функціонування політичних систем. Його ідеї у праці “Economy and Society” можуть бути використані для поглибленого розуміння зв’язку між розподілом повноважень та рівнем демократичності суспільства [Weber, 1978].

Система стримувань і противаг є ключовим інструментом соціальної технології поділу влади, яка забезпечує рівновагу між гілками та зменшує ризики узурпації. Згідно з концепціями Талкотта Парсонса, які він виклав у праці “The Social System”, стабільність суспільства залежить від ефективної інституційної інтеграції, що досягається через баланс між політичними суб'єктами [Parsons, 2005]. Це положення підкреслює важливість урахування як формальних (юридичних), так і неформальних (соціальних) механізмів взаємодії гілок влади.

Роботи Роберта Даля, зокрема “Polyarchy: Participation and Opposition”, допомагають зрозуміти значення інституційних механізмів для забезпечення демократичності. Даль стверджував, що розподіл влади є умовою політичного плюралізму, який сприяє відкритості політичного процесу [Dahl, 1971]. У цьому контексті важливо не лише оцінювати юридично закріплені повноваження, але й аналізувати їхню практичну реалізацію у формуванні політичних коаліцій, розв’язанні конфліктів та прийнятті рішень.

Інституціональний підхід у дослідженні системи поділу влади також відображений у роботах Джеймса Марча та Йохана Олсена. У своїй праці “Rediscovering Institutions” вони вказують на роль процедур та норм, що визначають поведінку політичних акторів [March & Olsen, 2010]. Це свідчить про необхідність урахування не лише формального, а й символічного аспекту стримувань і противаг, які впливають на легітимність та ефективність державної влади.

Підсумовуючи можна сказати, що подальший розвиток методологій вимірювання системи стримувань і противаг має враховувати міждисциплінарний підхід, комбінуючи соціологічні, політичні та правові

інструменти. Наприклад, використання теорії структурної функціональності (Парсонс) у поєднанні з емпіричними підходами Вебера до оцінки ефективності бюрократичних структур може забезпечити всебічне розуміння як балансу владних повноважень, так і їхнього впливу на демократичність суспільства.

Таким чином, удосконалення методик аналізу та їхня адаптація до сучасних умов, зокрема з урахуванням специфіки різних форм правління, сприятиме розкриттю потенціалу системи стримувань і противаг як ключового елемента демократичного управління.

3.2 Політичні чинники розвитку системи розподілу влади в Україні

Система стримувань і противаг у контексті поділу влади як соціальної технології є однією з ключових концепцій політичної соціології, що має на меті забезпечити стабільність державного правління шляхом розподілу повноважень між незалежними інституціями влади — законодавчою, виконавчою та судовою гілками. Цей поділ влади дозволяє уникнути концентрації влади в руках однієї особи або групи, знижуючи ризики зловживання та підтримуючи демократичні принципи, особливо в умовах молодих чи перехідних демократій, таких як Україна.

Поділ влади як соціальна технологія, обґрунтований Шарлем Монтеск'є у праці “Про дух законів” [De Secondat Baron De Montesquieu, 1989b], є методологічним підходом, що реалізується через інтеграцію гнучких соціальних механізмів, здатних адаптуватися до умов певного суспільства. Соціальні технології, як пояснював Макс Вебер у “Господарство і суспільство” [Weber, 1978], створюють ефективну структуру, де кожна гілка влади виконує специфічну соціальну функцію, відмежовану від інших, але одночасно взаємодіє з ними для забезпечення функціональної стабільності.

В Україні, де процес формування політичної культури та демократичних інститутів досі триває, реалізація системи стримувань і противаг зустрічається з низкою викликів. Цей процес включає розвиток чіткої нормативно-правової бази, а також підтримку політичної культури. Останнє сприяє внутрішній легітимності демократичних інститутів, як зазначав Талкотт Парсонс у своїй роботі «Соціальна система» [Parsons, 2005].

Основи системи стримувань і противаг закладені у концепції суспільного договору Джона Лока “Два трактати про уряд” [Locke, 2025] та концепції розподілу повноважень між гілками влади, яку Монтеस्क'є у “Про дух законів” [De Secondat Baron De Montesquieu, 1989b] назвав “захистом від тиранії”.

Умови, в яких перебуває Україна, потребують специфічної адаптації соціальної технології поділу влади. В перехідних суспільствах, зокрема в Україні, де процес демократизації ще не завершений, реалізація стримувань і противаг має свої особливості через недостатньо розвинену правову та політичну культуру. Цей аспект важливий для аналізу соціальних процесів, оскільки стосується й соціальної мобільності, і стабілізації державних інститутів, як вказував П'єр Бурдьє у своїй роботі “Політичні інтервенції: соціальні науки та політичні дії” [Bourdieu, 2008].

Протягом 1990-х років в Україні відбувалася трансформація форми правління, що відображала труднощі впровадження системи стримувань і противаг у соціально-політичній сфері, залежній від економічних та культурних змін. Як зазначав Райт Мілс у “Соціологічній уяві” [Mills, 1973], демократичні перетворення завжди відбуваються у контексті взаємодії історичних, економічних і культурних чинників, які вимагають чіткої адаптації соціальних технологій під особливості кожного суспільства.

Після здобуття незалежності Україна перебуває в процесі пошуку оптимальної форми правління, що значною мірою обумовлено специфікою соціальної технології поділу влади, яка має на меті забезпечення системи стримувань і противаг. Історичний досвід підкреслює, що еволюція такої

системи в Україні залежить від політичних обставин та специфічних умов, які доцільно розглянути у рамках концепцій політичної соціології та соціальної стратифікації.

Україна зіткнулася з різноманітними політичними та економічними викликами у різні періоди свого розвитку, кожен з яких значно вплинув на еволюцію системи стримувань і противаг, що стала частиною процесу становлення нових інституцій державної влади. Особливо важливою є роль зовнішніх геополітичних чинників та необхідність інтеграції до міжнародної політичної системи.

I. Період 1991 – 2003 рр. У період після здобуття незалежності Україна опинилася перед необхідністю визначення нових зовнішньополітичних орієнтирів та проведення внутрішніх політичних реформ. В цьому контексті варто розглянути такі особливості:

1. Несформованість ринкової економіки. Після розпаду СРСР країна перебувала під впливом опозиції лівих сил та зіткнулася з необхідністю радикальних економічних перетворень у відсутність єдиної політичної та ідеологічної програми реформ. Це гальмувало процес адаптації до нових політичних реалій і, відповідно, уповільнювало впровадження соціальної технології поділу влади [Бабкіна, 2015. С. 3–11.; Латигіна, 2008. С. 53–62.].

2. Відсутність демократичної політичної практики. Історія довготривалого існування тоталітарної системи зумовила слабкий розвиток демократичних традицій та політичної культури, що ускладнювало реалізацію демократичних принципів поділу влади.

3. Недостатня нормативно-правова база. Здобуття незалежності поставило перед Україною складне завдання: одночасно перейти до демократичних форм правління та створити нове законодавство. Це призвело до зростання напруженості між гілками влади, що частково пояснює недосконалість системи стримувань і противаг на ранньому етапі.

4. Низький рівень політичної свідомості. Поряд з етнокультурними трансформаціями та загальною соціальною дезінтеграцією, низька політична

свідомість значно ускладнювала реалізацію нових політичних та соціальних інститутів. Це також мало безпосередній вплив на процес формування політичних інституцій та системи соціальної стратифікації.

Ці фактори не лише сповільнили процес демократизації в Україні, але й створили передумови для розвитку специфічних національних моделей соціальної технології поділу влади. Цей поділ уможлиблює незалежність трьох основних гілок влади — законодавчої, виконавчої та судової, що взаємодіють в рамках системи стримувань і противаг. Теоретично, це сприяє підтримці стабільності та захищає від надмірної концентрації влади, але в умовах України реалізація цих ідей ускладнюється через згадані політичні та соціальні особливості.

Леонід Кравчук, обіймаючи посаду першого президента незалежної України, фактично опинився на межі двох епох: радянської системи, з її централізованою, авторитарною структурою, та нової української держави, яка прагнула демократизації. Цей період є ілюстрацією так званого «початкового хаосу» — поняття, яке в соціології описує відсутність усталених інститутів, зміну ціннісних орієнтирів та пошук нових форм влади.

1. Відсутність поділу влади та роль старих еліт: У 1991-1994 роках, коли Кравчук став президентом, українська влада успадкувала радянську систему з сильною адміністративною вертикаллю і, фактично, без поділу влади. Виконавча, законодавча та судова гілки влади ще не були чітко розмежовані, а сам Кравчук був представником старої радянської еліти, яка залишалася основою влади.

Після проголошення незалежності України відбулися значні трансформації у структурі державної влади, зокрема запровадження інституту президентства, який органічно вписався в політичну систему. Леонід Кравчук, перший президент незалежної України, формував свою Адміністрацію з представників середньої ланки колишньої радянської номенклатури, що сприяло збереженню кадрової наступності в органах влади. Такий підхід лише посилював популістські та антиелітистські настрої

серед населення, яке очікувало радикальніших змін після краху радянської системи. Як зазначає соціолог О. Резнік, державні інститути, такі як парламент та уряд, фактично продовжили функціонувати на основі старих радянських структур, що пояснює декоративний характер кадрових змін у політичному керівництві 1990-х років [Резнік, 2023].

2. Специфічні ситуації переходу до демократії: Вже з перших днів на посаді Кравчук змушений був розподіляти владу між старими партійними керівниками та новими політичними силами. Наприклад, функціонування Верховної Ради того часу відображало спробу зберегти старі радянські структури, але з модернізаційним “фасадом”. Законодавчі ініціативи часто гальмувалися, а політична дискусія була поверховою. Веберова концепція легітимності тут відображалася через спроби Кравчука легітимізувати владу національною ідеєю, що мало б замінити функціональні розділи між владою, але на практиці породжувало невизначеність і політичні конфлікти.

3. Економічна криза як фактор руйнування довіри: В умовах глибокої економічної кризи, гіперінфляції та зростаючого безробіття поділ влади залишався декларативним. Соціальні дослідження того періоду відзначають зниження довіри громадян до інститутів держави, які не могли забезпечити базових потреб. Через відсутність дієвого розподілу функцій влади виконавча гілка була змушена втручатися в повсякденні економічні питання, а судова і законодавча гілки часто пасували перед викликами. Владі доводилося покладатися на особисту харизму і популярність Кравчука, а не на функціональні механізми.

4. Історичні моменти в процесі становлення державності: Одним з таких моментів стала спроба Кравчука реформувати армію та правоохоронні органи. Замість чіткого відокремлення та демократизації, армія і МВС залишалися під значним впливом адміністрації президента.

Кравчук та його адміністрація прагнули легітимізувати свою владу не через ефективність управління, а через ідею незалежної України. За Вебером, легітимність, заснована на харизмі та патріотизмі, має значні обмеження,

особливо в умовах економічної кризи. Це призвело до того, що державні інститути залишалися слабкими, що посилювало владу президента, але згодом стало джерелом соціальної та політичної напруги.

Леонід Кравчук увійшов в історію як перший президент незалежної України, який керував країною у 1991–1994 роках. Його правління припало на період політичного становлення молодого держави, глибокої економічної кризи та трансформаційних викликів.

Кравчук, виходець із радянської номенклатури, демонстрував прагматичний підхід до влади. Він відіграв ключову роль у здобутті Україною незалежності, підписавши Біловезьку угоду, що формально припинила існування СРСР. Водночас його президентство позначилося відсутністю радикальних реформ і труднощами з подоланням економічного спаду.

Однак одна з найважливіших рис Кравчука як політика полягала в тому, що він не прагнув узурпувати владу. Як зазначає історик та публічний інтелектуал Ярослав Грицак: “Він не став використовувати свій адміністративний ресурс, а добровільно і мирно віддав владу, коли програв боротьбу за крісло президента. Тим самим він запустив механізм регулярної зміни владної еліти через вибори” [Грицак, 2022].

Цей демократичний прецедент став важливим чинником політичної культури України, адже засвідчив можливість мирної передачі влади через виборчий процес, що контрастувало з авторитарними практиками багатьох пострадянських держав.

Таким чином, хоча правління Кравчука мало свої недоліки, його внесок у демократичний розвиток України залишається значним. Він заклав основу для електоральної демократії, яка, попри виклики, функціонує в Україні й сьогодні.

Отже, період правління Кравчука можна вважати своєрідною перехідною моделлю, коли влада намагалася перейти від радянської тоталітарної структури до більш демократичної, але без фундаментального

поділу влади. Це стало перешкодою для розвитку національних інститутів, зміцнення демократичних механізмів та забезпечення суспільної довіри.

Період 1995–1996 рр.

З прийняттям Конституційного договору 1995 року між Верховною Радою та Президентом України була закріплена президентська республіка де-юре, що надало можливість централізувати владу і знизити ризики політичної дестабілізації. Проте вже в Конституції 1996 року було встановлено президентсько-парламентську форму правління, де принципи стримувань і противаг офіційно закріплені в розподілі повноважень між президентом, парламентом та урядом. Цей крок сприяв впровадженню нової соціальної технології поділу влади, яка, однак, залишалась вразливою до авторитарних тенденцій до 2004 року [Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР].

Таким чином, процес становлення системи стримувань і противаг в Україні є частиною складного шляху еволюції державного правління, в якому значний вплив мали соціологічні та політичні умови, а також спроби узгодити принципи демократичної правової держави з політичними реаліями країни.

Леонід Кучма, другий президент України (1994–2005), суттєво змінив політичний ландшафт країни. Його правління ознаменувалося зміцненням президентської влади, централізацією державного управління та формуванням системи, яку дослідники часто називають “олігархічною демократією” або “квазіавторитаризмом”.

Ця модель суттєво відрізнялася від класичної демократії, оскільки політичні процеси визначалися не лише виборчими механізмами, а й впливом потужних бізнес-еліт, які отримували контроль над стратегічними галузями економіки та доступ до державних ресурсів. Влада у цей період балансувала

між збереженням певного рівня політичного плюралізму та прагненням до авторитарного контролю.

Український політолог Олександр Фісун вважає період правління Кучми класичним прикладом неопатріомоналізму – форми влади, де демократичні інститути формально існують, але реальне управління державою відбувається через неформальні зв'язки, клієнтелістські мережі та патронажні відносини між політичною елітою та олігархами [Fisun & Hale, 2019; Fisun & Movchan, 2023].

Цей підхід можна порівняти з концепцією патріомоналізму, яку описував німецький соціолог Макс Вебер у своїх роботах, зокрема у “Господарстві та суспільстві” [Weber, 1978]. Вебер визначав патріомоналізм як форму традиційного панування, за якої вся влада концентрується в руках правителя, а державний апарат функціонує на основі особистої лояльності, а не раціональних бюрократичних процедур.

На відміну від класичного веберіанського патріомоналізму, де головну роль відіграє особа монарха чи диктатора, український неопатріомоналізм часів Кучми мав іншу структуру. Влада президента була значною, але не абсолютною – Кучма змушений був балансувати між різними групами впливу, включно з олігархами, силовиками та регіональними елітами.

Таким чином, режим Кучми можна розглядати як гібридний: він поєднував елементи авторитаризму та демократичних процедур, а головними інструментами управління були не стільки закони й інституції, скільки персональні домовленості та контроль над фінансовими потоками. Це суттєво відрізняло Україну від розвинених демократій, але водночас робило її політичну систему більш відкритою у порівнянні з класичними диктатурами.

Основою політичної системи Кучми була модель, за якою впливові бізнесмени, відомі як “олігархи”, отримували доступ до державних ресурсів в обмін на політичну лояльність. Такий підхід добре описується соціологічною концепцією патронажної системи, де патрон (у цьому випадку

президент) розподіляє ресурси серед своїх клієнтів (олігархів), які натомість надають йому підтримку і забезпечують стабільність режиму.

Основою політичної системи Леоніда Кучми стала модель, за якою впливові бізнесмени, відомі як "олігархи", отримували доступ до державних ресурсів в обмін на політичну лояльність. Це означало, що економічні привілеї, контроль над ключовими галузями промисловості та фінансові потоки розподілялися не через відкриту конкуренцію, а через особисті зв'язки та підпорядкованість владі.

Такий підхід добре описується соціологічною концепцією патронажної системи. У цій моделі влада вибудовується на основі неформальних зв'язків між патроном (у цьому випадку президентом) і клієнтами (олігархами), які, отримуючи економічні вигоди, взаємін забезпечують підтримку режиму. Вони фінансують політичні партії, медіа, виборчі кампанії, а також виконують необхідні адміністративні й економічні функції для збереження стабільності системи.

Ця структура мала дві ключові особливості.

По-перше, конкуренція між олігархами відбувалася не за ринковими правилами, а через політичний вплив. Президент Кучма виконував роль арбітра між фінансово-промисловими групами, які постійно боролися за вигідніші умови. Це дозволяло главі держави зберігати контроль над політичною ситуацією, граючи на суперечностях між бізнес-елітами.

По-друге, в Україні бізнесмени зберігали певну автономію та могли впливати на політичні рішення, створюючи квазіплюралістичне середовище, у якому влада не могла діяти одноосібно.

Український філософ Михайло Мінаков вважає, що саме в цей період Україна трансформувалася в державу кланів, де влада належала не стільки державним інституціям, скільки неформальним групам впливу. Він зазначає: "Сьогоднішня українська політична система — це взаємодія державних інституцій, захоплених суперницькими кланами та мережами патронів-клієнтів, характерних для пострадянських політичних культур. У поєднанні

ці елементи становлять «кланову державу» зі специфічним циклічним розвитком і залежністю формальних інститутів від неформальних патрональних груп» [Minakov & Hale, 2019].

Таким чином, політична модель, запроваджена Кучмою, не лише закріпила домінування олігархічних структур, а й створила фундамент для подальших політичних криз та конфліктів, які визначали українську політику в наступні десятиліття.

Однією з заявлених реформ Кучми була децентралізація, але ця ініціатива не отримала реального втілення. Центральна влада, зокрема президентська адміністрація, продовжувала контролювати основні рішення на рівні областей і міст. Цю систему можна визначити як імітацію децентралізації, де регіональні керівники мали формально ширші повноваження, але залежали від центральної влади та її рішень, особливо в фінансових питаннях. Влада в регіонах продовжувала концентруватися у руках так званих “губернаторів”, які діяли скоріше як представники президента, ніж незалежні лідери.

За Кучми економічний і політичний процеси злилися, що соціологи часто називають “клановим капіталізмом”. Ця система передбачала, що значну частину економічної та політичної влади контролювали кілька ключових фінансово-промислових груп, які в обмін на лояльність отримували доступ до приватизації державних активів на вигідних умовах. На практиці, це призвело до концентрації економічних і політичних ресурсів у руках вузького кола осіб, де поділ влади та політична конкуренція існували лише на рівні риторики. Судова система та парламент (Верховна Рада) працювали радше як інструменти затвердження рішень, вигідних олігархічним групам, ніж як інституції, що відображають інтереси широких верств суспільства.

Правління Леоніда Кучми (1994–2005) стало визначальним етапом в історії незалежної України. Хоча його режим характеризувався авторитарними тенденціями та олігархічним впливом, саме в цей період було

закладено основи ринкової економіки, які вплинули на подальший розвиток країни.

Леонід Кучма прийшов до влади в умовах глибокої економічної кризи та хаосу, спричиненого розривом радянської системи управління. Його політика балансувала між збереженням контролю над ключовими економічними сферами та необхідністю реформ, які могли б стабілізувати ситуацію. Як зазначає економіст Володимир Дубровський:

“Однак навіть цей напівавторитарний і дуже патрональний режим виявився відносно успішним у проведенні ринкових реформ. Ці реформи були необхідні, щоб подолати послідовні кризи надмірного привласнення, спричинені розривом контролю. Він виник після краху Комуністичної партії, яка виконувала роль “колективного тоталітарного арбітра” в радянській системі. Як арбітр Кучма мав привести розмір підконтрольного йому сектору у відповідність до реального балансу витрат і вигод. У його інтересах також було забезпечити неконтрольований ним залишок економіки принаймні деякими ринковими інституціями, щоб він міг успішно функціонувати й створювати вартість, яку можна було б привласнювати й перерозподіляти шукачам ренти” [Dubrovskiy, 2023, p. 90].

Одним із найважливіших економічних рішень Кучми стало запровадження спрощеної системи оподаткування для малого бізнесу. Це значно зменшило податковий тиск на дрібних підприємців і сприяло формуванню середнього класу, який відіграв важливу роль у політичних подіях майбутнього. За словами Дубровського:

“Ця логіка привела Кучму до створення спрощеного режиму оподаткування для мікробізнесу, який фактично ліквідував широкі дискреційні можливості податкових органів щодо цієї категорії платників податків. Це врешті-решт вивільнило кілька мільйонів дрібних підприємців з-під патроналізму й перетворило їх на справжній середній клас, який згодом відіграв вирішальну роль у перетворенні передвиборчого проєкту 2004 року на справжню (хоч і не дуже успішну) Помаранчеву революцію, а також у

створенні успішного Податкового Майдану 2010 року та значному внеску в Революцію Гідності 2013–2014 років” [Dubrovskiy, 2023, p. 90].

Попри економічні досягнення, правління Кучми запам’яталося також політичними скандалами, обмеженням свободи слова та концентрацією влади в руках олігархічних кланів. Вбивство журналіста Георгія Гонгадзе та “касетний скандал” стали символами авторитарного характеру його правління. Водночас його економічна політика дала старт трансформаціям, які стали передумовою політичних змін у наступні роки.

Під час другого терміну Кучми критика на адресу президентської вертикалі зростає. Невдоволення накопичувалося через відсутність реальних демократичних інституцій і глибоку корупцію. За соціологом Максом Вебером, легітимність влади може спиратися на раціонально-правові основи або на харизматичне лідерство. У випадку з Кучмою, легітимність його режиму опиралася на харизматичне лідерство і підтримку з боку олігархів, але не на правову державу. Зміцнення виконавчої вертикалі та концентрація повноважень навколо президента погіршували демократичну репутацію України в очах міжнародної спільноти та сприяли внутрішньому соціальному напруженню.

Соціологічні аналізи цього періоду вказують, що квазіавторитарний режим Кучми сформував парадоксальну систему "демократії без демократії", де формально існували інституції поділу влади, але їхня незалежність була підпорядкована патронатній системі. Така структура гальмувала розвиток справжніх демократичних процесів і створювала нерівність між громадянами, посилюючи вплив олігархічних груп на державу. Як зазначає угорський соціолог Балінт Мадяр: “Леонід Кучма під час першого президентського терміну зумів фактично примусити парламент змінити конституцію на повністю президентську та уклав пакт із новими олігархами, що дало йому змогу сконцентрувати економічну владу і контролювати медіа” [Madlovics & Magyar, 2023, p. 45].

Кучма залишив після себе державу з нерозвинутими демократичними інституціями та неефективним поділом влади, що вимагало значних зусиль у наступні роки для стабілізації політичної системи та формування справжніх основ демократії.

I. Період 2004–2009 рр. ознаменувався значними змінами в політичних процесах України. З 2003-2004 рр. спостерігалось зростання соціальної напруги, що стало важливим тлом для подій президентських виборів 2004 року, які стали переломним моментом в українській політичній історії. Соціальне невдоволення правлячою верхівкою та прагнення до суттєвих демократичних змін виявили амбіції українського суспільства замінити стару політичну еліту новою. Подібні події відображають використання системи стримувань і противаг як соціальної технології, що передбачає розподіл влади для зменшення політичних зловживань і забезпечення стабільної демократії. В Україні ця система почала реалізовуватися з певними соціологічними викликами, особливо у періоди кризи та трансформацій.

1) Політична та економічна криза

Період 2002–2004 рр. характеризувався значною напругою, коли формувалися опозиційні сили проти тодішнього президента Л. Кучми. Розширення їхнього впливу та зростання антиурядових настроїв стало основою для соціального руху, спрямованого на демократизацію суспільного життя [Пальшков, 2013, С. 194–201]. У 2004 році, після фальсифікацій на президентських виборах, виникло питання про демократичний шлях розвитку країни, зокрема у відповідь на спробу незаконного приходу до влади В. Януковича. Ця ситуація призвела до масових протестів, на які закликав опозиційний кандидат В. Ющенко [Горак, 2016; Рудич, 2017].

2) Помаранчева революція

Події Помаранчевої революції 2004 року стали виявом прагнень українського суспільства до демократичних змін. Вона посилила соціальну мобілізацію та бажання народу змінити політичну систему, що призвело до реформ у владній верхівці. Революція засвідчила готовність українського

суспільства використовувати соціальні технології протесту для захисту своїх демократичних прав [Мацієвський, 2005, С. 7–21.].

Помаранчева революція 2004 року стала визначальною подією в сучасній історії України, що продемонструвала силу громадянського суспільства та його здатність впливати на політичну систему. Вона не лише вплинула на зміну влади, а й змінила соціальні уявлення українців про себе, політику та демократію. Соціолог В. Степаненко зазначає: “Сплеск масової громадянської активності у період “помаранчевої революції” можна порівняти з ефектом виштовхнутого корка під тиском латентної протестної енергії, яка накопичувалась упродовж останнього десятиріччя в країні” [Степаненко, 2015, С. 301-302.].

Протягом 1990-х років в Україні розвивались демократичні процеси, однак значні політичні та економічні кризи сприяли накопиченню незадоволення в суспільстві. Авторитарні тенденції влади Леоніда Кучми, корупція, контрольовані медіа та обмеження політичної конкуренції створювали підґрунтя для зростання протестних настроїв.

Помаранчева революція була безпрецедентним явищем для пострадянського простору. Колективна робота соціологів Є. Головахи, К. Іващенко-Стадник, О. Міхеєвої та В. Середи відзначає: “У 2004 році в Україні сталися масштабні мирні протести знизу догори, очолювані переважно громадянським суспільством, що вимагало провести повторне голосування на виборах, результати яких багато хто вважав фальсифікованими. Чимало спостерігачів зазначає, що Помаранчева революція змінила уявлення українців про себе та підтвердила відданість України демократії та вільним виборам (на відміну від авторитарних принципів у сусідній Росії, керівництво якої підтримало кандидатуру Віктора Януковича на президентських виборах)” [Golovakha, Ivashchenko-Stadnik, Mikheieva, & Sereda, 2023, p. 297-330].

Основною рушійною силою революції стали представники середнього класу, молодь, студенти та активісти громадянських організацій. Протестні

дії охопили весь соціальний простір – від центральних площ столиці до регіональних міст. Суспільний запит на чесні вибори виявився настільки потужним, що змусив владу погодитися на повторний другий тур президентських виборів.

Помаранчева революція сприяла переходу від авторитарного управління до більш демократичних практик. Політична еліта була змушена реагувати на нову реальність, де громадянське суспільство стало ключовим гравцем у політичному процесі. Попри те, що наступні роки показали певні розчарування та повернення до олігархічного впливу, саме революція стала символом незворотності демократичних змін в Україні.

Загалом, Помаранчева революція довела, що активне суспільство може змінювати хід історії, впливати на владу та встановлювати нові стандарти політичної культури. Це стало важливим сигналом не лише для України, а й для всього пострадянського простору, демонструючи, що демократичні цінності можуть перемагати навіть у складних політичних умовах.

3) Перехід до парламентсько-президентської форми правління

На тлі демократичних змін стало необхідним питання конституційної реформи для запровадження ефективної системи стримувань і противаг. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року, який змінив розподіл повноважень між президентом, парламентом та урядом, послабивши можливості зловживання владою з боку однієї гілки [Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV]. Зміни, спрямовані на демократизацію функціонування інститутів влади, можна трактувати як приклад функціонування соціальної технології поділу влади, що забезпечує баланс сил та мінімізує ризик авторитарного правління. Як відзначає угорський соціолог Балінт Мадяр: “Зміну моделі Кучми на патрональну автократію скасувала Помаранчева революція 2004 року, яка повернула країну в демократичне річище. Після революції ухвалили нову конституцію з

розподілом влади, що забезпечило інституційну основу для повернення конкурентного характеру режиму” [Madlovics & Magyar, 2023, p. 45].

4) Спроби створення демократичної коаліції

Після парламентських виборів 2006 року, політичні сили, що підтримували ідеали Помаранчевої революції, формували “помаранчеву коаліцію” (партії “Наша Україна”, “Блок Юлії Тимошенко” та Соціалістична партія України). Проте через внутрішні розбіжності та політичні конфлікти (як-от кадрові суперечки між В. Ющенком та П. Порошенком) коаліція так і не змогла ефективно реалізувати демократичні зміни [Тищенко, 2006]. Це яскраво демонструє нестабільність коаліційної системи та її вплив на функціонування соціальної технології поділу влади.

5. Невиправдані очікування від новообраної демократичної влади

Попри очікування, що демократично обраний президент Ющенко зміцнить демократичні інститути, внутрішньополітична криза поглибилась через суперечки всередині коаліції. Це призвело до розчарування суспільства, особливо після того, як В. Янукович повернувся до влади на чергових виборах [Горак, 2016, С. 439–467.; Мацієвський, 2005, С. 7–21.; Тищенко, 2006]. Цей період історії України відображає складну взаємодію соціальної технології поділу влади з політичними кризами, опозиційною боротьбою та прагненням до демократизації.

Період президентства Віктора Ющенка (2005-2010) можна охарактеризувати як час активних спроб демократизації та реформ, проте він також став епохою політичної нестабільності, спричиненої конфліктами між гілками влади та особистими протистояннями. Його спроби повернути систему влади до більш демократичних основ наštтовхнулися на низку перешкод, які мали соціальні та політичні корені.

Згідно з теорією поділу влади Шарля Монтеск’є, система управління має функціонувати на основі взаємного контролю та балансів між гілками влади, що забезпечує стабільність і запобігає концентрації влади в одних руках [De Secondat Baron De Montesquieu, 1989b]. Однак Ющенко, хоча і

прагнув побудувати таку систему, зіткнувся з глибокими політичними протиріччями. Зокрема, його конфлікти з прем'єркою Юлією Тимошенко не лише паралізували співпрацю між виконавчою владою та президентом, а й виявили недоліки у розподілі владних повноважень, що було закладено в конституційній реформі 2004 року.

Ющенко намагався посилити роль парламенту та Кабінету Міністрів, але недосконалість розподілу влади призвела до постійних політичних конфліктів, які підривали довіру до державних інституцій. Політична система, що мала на меті забезпечити демократичний контроль і прозорість, на практиці перетворилася на арену протистоянь, де уряд і президент блокували рішення один одного. Відсутність чітких механізмів стримувань і противаг послаблювала управлінські можливості обох інститутів, а суспільство спостерігало за політичним хаосом, що негативно вплинуло на довіру до держави.

У своїх намаганнях забезпечити функціональність демократичної системи, Ющенко впроваджував "соціальну технологію поділу влади" — концепцію, згідно з якою владні повноваження мали розподілятися прозоро та чітко. Проте ця технологія стикнулася з обмеженнями в українському контексті.

Замість гармонійної співпраці, виконавча і законодавча влада перетворилися на два протиборчі табори, що підживлювало політичну нестабільність та соціальне розчарування. Відповідно, Ющенко не зміг створити систему стримувань і противаг, яка б стала надійною основою для стабільної демократії. На практиці політика Ющенко не змогла вирватися за межі пострадянської моделі, в якій боротьба за владу ставала важливішою за принципи управління.

Період президентства Ющенко став важливим випробуванням для української системи влади та її здатності забезпечувати демократичне управління. Попри наміри реформ, Ющенко не зміг побудувати стабільну систему поділу влади, що негативно відбилося на ефективності державного

управління та на соціальній довірі. Соціально-політичні конфлікти, розкол політичної еліти та слабка інституційна база виявили глибокі проблеми в демократичному процесі України, створивши фундамент для подальших кризових явищ у наступні роки.

III. Період 2010–2014 рр. Для здійснення порівняльного дослідження зміни форми правління в Україні доцільно звернутися до аналізу сучасної взаємодії між гілками влади, а також подій, що призвели до суттєвої політичної трансформації останніх років. Розглянемо політичні зміни у 2010–2014 рр.:

1. Повернення до Конституції 1996 року і перехід до президентсько-парламентської форми правління. Після обрання Віктора Януковича 25 лютого 2010 р. президентом, нова політика викликала чимале занепокоєння у суспільстві, зокрема щодо розширення президентських повноважень. У рішенні від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 Конституційний Суд України скасував Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р., повертаючи положення Конституції 1996 року [Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV]. Така реінституалізація підсилює соціальну технологію поділу влади, яка має запобігати концентрації влади, однак, на практиці призвела до зосередження влади у руках президента.

2. Зростання авторитарних тенденцій і зниження індексу демократії. Концентрація влади породила зворотний ефект: зменшення політичної конкурентності й зростання авторитарних тенденцій. Зростання авторитарних тенденцій під час президентства Віктора Януковича можна пояснити через призму соціологічних концепцій політичного режиму, демократизації та концентрації влади. Після перемоги на виборах 2010 року Янукович та його політичне оточення почали впроваджувати заходи,

спрямовані на зменшення політичної конкурентності та встановлення контролю над ключовими державними інституціями.

Один із головних механізмів посилення авторитаризму – концентрація влади в руках президента. Це проявилось у зміні конституційного устрою після рішення Конституційного Суду України у вересні 2010 року, що повернуло президенту широкі повноваження, які були обмежені конституційною реформою 2004 року. Така централізація влади зменшила баланс гілок влади та посилила виконавчу вертикаль.

Засоби масової інформації, які відіграють важливу роль у демократичному суспільстві, поступово потрапили під контроль олігархічних груп, лояльних до Януковича. Це обмежило плюралізм думок та сприяло формуванню інформаційної монополії, що є одним із ключових індикаторів авторитаризації режиму. Водночас громадянське суспільство зазнавало тиску, що проявилось у прийнятті репресивних законів та обмеженні свободи мирних зібрань.

Зменшення політичної конкурентності та придушення альтернативних думок спричинили соціальне невдоволення, яке вилилося у масові протести під час Євромайдану 2013–2014 років. Авторитарна централізація влади без належної демократичної легітимності спричинила кризу режиму та його колапс у лютому 2014 року.

Таким чином, соціологічний аналіз правління Януковича демонструє, що концентрація влади без належної інституційної демократичної противаги неминуче призводить до політичної кризи та делегітимізації режиму. Український випадок підтверджує, що стійкість демократичного ладу залежить від збереження політичного плюралізму, незалежності судової системи та вільного громадянського суспільства.

3. Проросійський зовнішньополітичний курс і реакція суспільства. Поряд зі зміцненням авторитаризму, зовнішньополітичний вектор змістився на користь Росії, попри декларації щодо європейського курсу. Рішення про призупинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з ЄС викликало

значні протести, що переросли в Революцію гідності [Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 905-р].

4. Реалізація соціальної технології поділу влади. На фоні протестів 2013–2014 рр. соціальна технологія поділу влади стала основним засобом політичної трансформації. За підтримки міжнародних спостерігачів опозиційні сили ініціювали підписання угоди щодо врегулювання кризи. Згідно з положеннями угоди, Україна мала повернутися до парламентсько-президентської форми правління. Умови цієї угоди, реалізовані через принцип поділу повноважень між виконавчою і законодавчою гілками влади, дозволили вийти з кризи та стабілізувати ситуацію.

5. Агресія Російської Федерації та внутрішньополітичні зміни. Після втечі Януковича до РФ Росія, користуючись політичною нестабільністю, розпочала окупацію Криму та війну на Донбасі. Окупація і початок бойових дій на Сході сприяли трансформації українського суспільства та політики. Українська держава змушена була переосмислити власну ідентичність і розпочати процес європейської інтеграції [Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. 2017].

Президентство Віктора Януковича (2010-2014) відзначалося помітним відходом від демократичних принципів управління до моделі, яка ґрунтувалася на концентрації влади в руках вузького кола осіб, наближених до президента. Ця тенденція знайшла своє відображення у системному руйнуванні механізмів стримувань і противаг, що є основою поділу влади, а також у згортанні демократичних процедур на користь авторитарних методів управління.

На основі теорії “замкнутого суспільства” Карла Поппера, яка описує політичні режими з обмеженим доступом до влади, можна сказати, що за

Януковича владні структури України перетворилися на тісний клуб еліти, де політична та економічна участь була доступна лише тим, хто мав особисті зв'язки або був лояльним до президента. Вертикаль влади за Януковича функціонувала як “патримоніальна система” — структура, в якій ресурсами та повноваженнями розпоряджається вузька еліта, а доступ до влади обмежується до найвищих ланок і наближених осіб.

Янукович використовував силові органи та судову систему як інструменти для утвердження свого авторитету та боротьби з опонентами. Систематичне використання репресивних механізмів підірвало довіру до правової системи, перетворюючи її на інструмент особистої влади, а не на незалежний елемент державного апарату.

У політичній сфері Янукович спирався на так звану “сім'ю” — групу наближених олігархів і високопосадовців, які мали монопольний доступ до державних ресурсів та контролювали фінансові потоки.

Такий підхід до управління фактично знищував принципи демократичного поділу влади, бо виконавча, законодавча і судова влади перестали діяти незалежно одна від одної, зливаючись в єдиний контрольований центр.

Правління Януковича стало яскравим прикладом того, як руйнування принципів поділу влади та зосередження всіх важелів управління в руках однієї групи призводить до соціальної деградації та конфлікту. Закритість владної еліти, корупція та зловживання владою послабили соціальну злагоду та викликали протестні настрої в суспільстві. Соціальні та політичні умови цього періоду вказують на те, що відмова від демократичних процедур та концентрація влади не лише руйнують соціальну довіру, а й ставлять під загрозу стабільність усієї держави.

IV. Період 2014–2019 рр. Цей період характеризується посиленням європейського курсу:

1. Зміна зовнішньополітичного вектора. У 2014 р. було обрано Петра Порошенка, який зробив пріоритетом інтеграцію з Європейським Союзом,

що відображало широкий суспільний запит на прозахідний курс. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС 27 червня 2014 р. стало символом нових політичних реалій, що ґрунтувалися на демократичних цінностях і соціальній технології поділу влади [Грабовська, 2014, С. 39–45.].

Правління Петра Порошенка (2014-2019) відбувалося в умовах високих суспільних очікувань та вимог до реформ після Революції Гідності та початку війни на сході України. Соціальні виклики, які постали перед Порошенком, вимагали значних реформ у державному управлінні, боротьби з корупцією, зміцнення судової системи та створення ефективної системи поділу влади. Проте соціологічний аналіз вказує на те, що значна частина обіцяних змін залишилася нереалізованою або мала «псевдореформаторський» характер.

Реформа децентралізації, розпочата в Україні після 2014 року, стала однією з найуспішніших трансформацій у державному управлінні. Вона не лише змінила адміністративно-територіальний устрій країни, але й значно вплинула на соціально-економічний розвиток громад. Децентралізація дозволила громадам отримати більше повноважень і ресурсів, що дало можливість реалізовувати власні ініціативи та розвивати місцеву інфраструктуру. Як зазначають соціологи Гацко та Безрукова, “ці кроки стимулювали розвиток громад, зробили їх більш незалежними від держави та сприяли підвищенню інтересу українців до місцевих справ” [Гацко & Безрукова 2024].

Автономія та довіра до місцевої влади відіграли вирішальну роль у кризових ситуаціях. На початку 2022 року саме громади змогли оперативно організувати гуманітарну допомогу, евакуацію та забезпечення життєво необхідних послуг. Місцеві адміністрації швидко ухвалювали рішення, не чекаючи бюрократичних узгоджень від центральної влади, що дозволило ефективніше реагувати на виклики воєнного часу.

Реформа децентралізації значно зміцнила громадянське суспільство в Україні, посилила відповідальність місцевої влади та сприяла зростанню

довіри населення. Успіх цієї реформи свідчить про важливість продовження політики децентралізації та подальшого розвитку місцевого самоврядування.

Під час президентства Порошенка боротьба з корупцією стала однією з центральних тем, і суспільство чекало на створення нових антикорупційних інститутів, таких як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП). Однак ці установи часто стикалися з політичним тиском та браком незалежності, що підривало їхню ефективність і знижувало рівень довіри до них. У підсумку, антикорупційні зусилля набули вигляду декоративних дій, ніж на системну зміну.

Порошенко, який сам був представником олігархічного прошарку, часто піддавався критиці за недостатні зусилля у подоланні впливу олігархів. Ситуація з олігархами набула характеру “контрольованої рівноваги” — олігархи не втратили свої позиції, проте їхня діяльність була частково регламентована. Це дозволяло Порошенку зберігати контроль над економічними ресурсами та обмежувати вплив окремих олігархічних груп, не знижуючи, однак, їхній загальний вплив на політичну систему.

Період президентства Петра Порошенка можна охарактеризувати як час уповільнених змін, де очікуваний перехід до повноцінного розподілу влади та функціональних інституцій не відбувся повністю. Реформи, такі як децентралізація та антикорупційна діяльність, здебільшого мали символічний характер, і, як результат, система залишалася вразливою до олігархічного впливу та політичних маніпуляцій. Це зумовило суспільну незадоволеність та критичне ставлення до державних інститутів, що стало одним із вирішальних чинників зміни політичного курсу у 2019 році.

V. Період 2019-2025. Президентство Володимира Зеленського, яке розпочалося у 2019 році, відзначається як період радикальних змін та спроби перезавантажити політичну систему України на основі демократичних цінностей та прозорості. Зеленський отримав мандат довіри від українського народу на основі його обіцянок щодо боротьби з корупцією, створення

справжнього поділу влади та встановлення принципів справедливості й підзвітності, чого так довго прагнули українці.

Однією з головних соціальних технологій правління Зеленського стала модернізація системи стримувань і противаг між різними гілками влади, що відображало його глибоку відданість демократичним принципам. Зеленський послідовно впроваджував політику, спрямовану на зменшення тиску виконавчої гілки на судову, розширення незалежності антикорупційних інституцій та посилення парламентського контролю. Це було відчутно, зокрема, у зміцненні інституцій, таких як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, що отримали більше інструментів для боротьби з корупцією та впливовими особами.

Зеленський вивів ідею підзвітності на новий рівень, ініціюючи прозорі механізми для громадського нагляду за діями влади. Він започаткував низку цифрових проєктів, таких як “Дія”, що зробили державні послуги більш доступними, а процеси прийняття рішень — більш прозорими. Це не лише підвищило ефективність адміністративної системи, але й зміцнило довіру громадян до влади, адже вони могли безпосередньо контролювати виконання своїх прав.

Серед основних досягнень Зеленського можна виділити його прагнення створити Україну вільною від корупції. Зеленський зумів значно обмежити вплив олігархів на державну політику завдяки впровадженню законів про деолігархізацію. Його підхід, заснований на активному розділенні економічного та політичного капіталу, дав змогу суспільству знову повірити у справедливість правової системи та показав приклад нового формату управління, де особисті інтереси не повинні переважати над інтересами суспільства.

Боротьба з олігархічною системою стала одним із ключових викликів президентства Володимира Зеленського. Його перемога на виборах 2019 року була прагненням зламати логіку патрональної демократії, в якій великі

бізнесмени та політичні еліти використовували державні ресурси у власних інтересах. Угорський соціолог Балінт Мадяр зазначає: “Прагнення зламати логіку патрональної демократії було визначальною політичною силою ще з часів Революції Гідності, але 2019 року вийшло на рівень політичного лідерства з переконливою перемогою Володимира Зеленського. Новий президент прийшов до влади не лише як людина, яка не була верховним патроном і не мала власної патрональної мережі, але і як людина з виразно антипатрональним курсом. Це стосується таких заходів, як антиолігархічний закон 2021 року, створений ним реєстр олігархів та низка пов’язаних із цим реформ (заборона на фінансування політичних партій та купівлю об’єктів великої приватизації, е-декларування, підвищення податків тощо), які також призвели до епізодів конфліктів з олігархами” [Madlovics & Magyar, 2023, p. 57].

Антиолігархічні ініціативи Зеленського:

1. *Антиолігархічний закон 2021 року*

У вересні 2021 року Верховна Рада ухвалила закон, спрямований на зменшення впливу олігархів на політику та економіку. Закон визначав олігархів за чотирма критеріями, зокрема за володінням значними активами та контролем над медіа, і передбачав включення таких осіб до спеціального реєстру.

2. *Реєстр олігархів*

Запроваджений президентом реєстр мав на меті створити правові механізми для обмеження політичного та економічного впливу олігархів, включаючи заборону на фінансування політичних партій та участь у великій приватизації.

3. *Фінансові та антикорупційні реформи*

Серед інших заходів Зеленського були:

- Посилення вимог до електронного декларування доходів чиновників.

- Впровадження заходів для унеможливлення прихованого фінансування політичних партій олігархами.
- Збільшення податкового навантаження на великі компанії та монополії.

Боротьба Зеленського з олігархами призвела до серйозного опору з боку найбільших бізнес-груп, які історично мали вплив на політику. Деякі олігархи намагалися зберегти свій вплив через медіа, а також через контроль над парламентськими фракціями.

Проте, війна проти Росії суттєво змінила динаміку стосунків між владою та великим бізнесом. Як зазначають економісти Ігор Бураковський та Станіслав Юхименко:

“Загалом українські олігархи сьогодні працюють у режимі виживання. Зараз їхня діяльність у найрізноманітніших формах фактично спрямована на підтримку боротьби України проти російської агресії. Можна стверджувати про партнерство держави та приватного сектору в умовах політичної консолідації суспільства, переформатування суспільних настроїв і політичних процесів під впливом війни, проведення майже єдиної інформаційної політики тощо” [Burakovsky & Yukhymenko, 2023, p. 189]

Ця трансформація взаємовідносин між державою та олігархами стала можливою через кілька факторів. По-перше, війна знищила багато бізнес-активів та економічних можливостей, що змусило великих підприємців переорієнтувати свою діяльність. По-друге, зміна суспільних настроїв зробила проросійську позицію токсичною, а підтримка держави – єдиним способом збереження бізнесу. Олігархи усвідомили, що співпраця з українською владою є більш перспективною у довгостроковому плані, особливо у контексті майбутньої післявоєнної відбудови.

Важливо також зазначити, що, хоча Володимир Зеленський у мирний час вів жорстку боротьбу з олігархами, у воєнний час він дещо змінив тактику. Партнерство з великим бізнесом дозволяє державі мобілізувати більше ресурсів для оборони та економічної підтримки країни. Водночас це

не означає відмову від боротьби з олігархічним впливом. Держава намагається врівноважити співпрацю з контролем, забезпечуючи, щоб підтримка з боку бізнесу не перетворювалася на механізм політичного тиску.

У короткостроковій перспективі великі українські бізнесмени зосереджені на збереженні активів і поточній підтримці економіки. У середньостроковій – вони розглядають можливості інтеграції в післявоєнну відбудову. А в довгостроковій перспективі вони намагаються визначити стратегії розвитку своїх бізнесів в умовах політичних і економічних змін. Боротьба Володимира Зеленського з олігархами не припинилася, але вона трансформувалася у новий формат взаємовигідного партнерства, де правила гри визначає держава, а не вузьке коло привілейованих осіб.

Володимир Зеленський утвердив себе як лідер нової демократичної епохи в Україні, орієнтуючись на відкритість, підзвітність та прозорість. Його реформаторська діяльність, спрямована на створення дієвої системи поділу влади та обмеження корупційного впливу, значно зміцнила довіру українського народу до демократичних інституцій і сформувала новий етап у розвитку українського суспільства.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Володимир Зеленський утвердився як символ національної єдності та міжнародної підтримки України, продемонструвавши виняткову політичну стійкість і рішучість.

Попри військовий стан, Володимир Зеленський зберіг важливі елементи поділу влади, хоча функціонування політичних інституцій зазнало трансформації. Окрім лідерства, спрямованого на оборону, Володимир Зеленський запровадив заходи для забезпечення соціальної стабільності. Український президент активно підтримував ініціативи з добровільного формування територіальної оборони, збільшуючи громадянську активність та залучення людей до захисту держави. Завдяки цьому було посилено рівень суспільної інтеграції та мобілізаційної готовності.

Володимир Зеленський також розвинув унікальну соціальну технологію створення міжнародної підтримки України через особисті виступи перед урядами та організаціями по всьому світу. Ця стратегія відповідала теорії глобалізації А. Аппадурая, згідно з якою в умовах глобальної взаємозалежності держави використовують комунікаційні технології для забезпечення міжнародної підтримки [Appadurai, 1996]. Володимир Зеленський спілкувався з міжнародною спільнотою через онлайн-формати, що підвищило впізнаваність України та призвело до значної допомоги від західних країн. У результаті, його лідерство сприяло інтеграції України у західний світ і формуванню глобальної коаліції на підтримку держави.

Володимир Зеленський під час війни виявився не тільки захисником незалежності, але й архітектором нової України. Його політика, що базується на принципах демократії, соціальної єдності та міжнародної інтеграції, створила умови для подальшого розвитку держави в майбутньому.

Історія незалежної України є прикладом складного і тривалого шляху державотворення, на якому кожен президент зіткнувся з унікальними викликами, що стосувалися не тільки зовнішніх загроз, але й питання ефективного поділу влади. У період Леоніда Кравчука країна переживала первинний хаос і невизначеність, коли старі радянські еліти прагнули адаптуватися до нових реалій, а відсутність чітких інституцій та поділу влади призвела до крихкої легітимності. За президентства Леоніда Кучми в Україні виникла так звана “олігархічна демократія”, де патронажні структури та олігархічні впливи значно обмежили незалежність гілок влади та децентралізацію, попри проголошені реформи.

Перехід до демократичності, що став головною метою Віктора Ющенка після Помаранчевої революції, виявився неповним через постійні політичні конфлікти та нестачу ефективної системи стримувань і противаг. За Віктора Януковича розподіл влади був майже зруйнований, а його правління ознаменувалося переходом до авторитарної моделі та використанням

силових структур для придушення опозиції. Після Революції Гідності Петро Порошенко намагався запровадити реформи, спрямовані на антикорупцію та децентралізацію, однак вплив старих еліт та явище “псевдореформ” значно обмежили ефективність цих змін.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, Володимир Зеленський виступив як справжній лідер демократичного суспільства, об'єднавши націю та міжнародну спільноту. Його лідерство під час війни сприяло зміцненню єдності держави, збереженню демократичних процедур у надзвичайних умовах та заклало основу для подальших соціальних і політичних трансформацій, які підвищили довіру українського суспільства до влади. Таким чином, історія президентства в Україні демонструє постійну боротьбу за ефективний поділ влади як соціальну технологію, де кожен лідер вносив свій внесок у процеси реформування і збереження суверенітету, одночасно стикаючись з викликами, які визначали напрямок розвитку держави та суспільства.

Підсумовуючи, можна сказати що, пошук оптимальної форми державного правління, а отже, і притаманної їй системи стримувань і противаг, залишається одним із ключових завдань політико-правового розвитку України. Відповідно до соціологічної концепції розподілу влади як соціальної технології, ці процеси відображають не лише політичні трансформації, але й структурні зміни в суспільстві, включаючи баланс інтересів між різними соціальними групами, рівень довіри до інституцій влади та адаптивність державного апарату до суспільних викликів.

Історія законодавчого закріплення форми правління та системи стримувань і противаг в Україні починається з Конституційного Договору 1995 року, який установив президентську модель управління. Згодом Конституція України 1996 року закріпила президентсько-парламентську форму правління, що відображало намагання створити баланс між гілками влади. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року започаткував новий етап — перехід до парламентсько-

президентської форми, що в теорії мало посилити роль Верховної Ради як представницького органу та обмежити вплив президента. Проте реальні соціальні практики й конфлікти між політичними суб'єктами часто демонстрували недосконалість цієї моделі.

Події Революції Гідності 2014 року стали вододілом у політичній історії України, що вплинув на подальші зміни системи управління. Внесені після революції поправки до Конституції України закріпили парламентсько-президентську форму правління, але вони, як і попередні реформи, лише частково розв'язали системні проблеми. Суспільство й надалі стикається з нерівномірністю реалізації принципу стримувань і противаг, що виражається в таких феноменах, як концентрація влади, недостатня прозорість діяльності ключових інститутів та обмеження участі громадян у процесах ухвалення рішень.

З соціологічної точки зору, система стримувань і противаг в Україні не лише забезпечує поділ влади, а й виступає механізмом стабілізації суспільства, знижуючи конфліктність між його різними сегментами. Для досягнення її ефективності необхідно вдосконалювати не лише нормативно-правове забезпечення, а й підвищувати рівень політичної культури, суспільної довіри та соціальної відповідальності політичних еліт. У цьому контексті соціальна технологія розподілу влади має розглядатися як інтерактивний процес, що враховує як інституційні, так і неформальні соціальні механізми, що впливають на стабільність і розвиток держави.

3.3 Ключові стратегії для оптимізації системи розподілу влади в Україні

У контексті розвитку сучасних демократичних суспільств особливої актуальності набуває питання ефективного розподілу влади через впровадження інноваційних соціальних технологій. Традиційні механізми стримувань і противаг потребують оновлення відповідно до викликів

цифрової епохи та зростаючих вимог громадянського суспільства щодо прозорості й підзвітності влади. Запропоновані соціальні технології – деліберативна демократія на рівні громад, децентралізована модель законодавчої ініціативи, ротаційна система управлінців, соціальний рейтинг політиків із механізмом відкликання, тіньовий уряд та платформа прозорого управління – представляють собою комплексний підхід до модернізації системи розподілу влади. Ці інструменти спрямовані на посилення громадського контролю, підвищення ефективності управління та створення більш відповідального політичного класу.

Формування ефективної системи розподілу влади в демократичних суспільствах передбачає баланс між державними інституціями та громадянським суспільством.

Впровадження деліберативної демократія на рівні громад як соціальна технологія розподілу влади

Одним із ключових механізмів забезпечення цього балансу є *деліберативна демократія*, яка передбачає широке залучення громадян до процесу прийняття рішень через обговорення суспільно важливих питань [Habermas, 1996; Dryzek, 2002].

Концепція деліберативної демократії була сформована у відповідь на кризу представницької демократії та зростаюче відчуження громадян від політичних процесів [Fishkin, 1991]. Її центральними принципами є: 1) інклюзивність – залучення всіх зацікавлених сторін до обговорення; 2) раціональність – прийняття рішень на основі логічних аргументів, а не емоцій або політичного тиску; 3) публічність – відкритість дискусій для суспільного контролю; 4) консенсусність – прагнення до узгоджених рішень, які відображають баланс інтересів громади.

Юрген Габермас визначає комунікативну дію як основу демократичного процесу, де громадяни взаємодіють через раціональні дискусії, що стають основою легітимних політичних рішень [Habermas, 1996].

У демократичних суспільствах одним із практичних механізмів деліберативної демократії є місцеві громадські асамблеї – інститути, що забезпечують прямий діалог між громадянами та владою. Вони можуть бути організовані на рівні територіальних громад та виконувати такі функції: обговорення міських бюджетів та політичних ініціатив; аналіз місцевих проблем і пропозиції щодо їх розв’язання; контроль за діями місцевих органів влади.

Подібні інституції вже функціонують у багатьох країнах. Наприклад, “народні журі”, англійською citizens’ juries, у Великій Британії та в Канаді забезпечують громадську експертизу політичних рішень [Coote, 1997].

В Україні концепція громадських асамблей може бути використана для розбудови горизонтальної підзвітності влади. Основними перевагами впровадження цієї моделі є: зниження рівня корупції через прямий громадський контроль; підвищення рівня громадянської участі в політиці; формування політичної культури відповідальності.

Водночас існують і виклики: слабка культура політичної участі; можливість маніпуляцій з боку політичних еліт; недостатнє фінансування громадських ініціатив.

Подолання цих викликів можливе через законодавче закріплення ролі громадських асамблей, запровадження цифрових платформ для збору думок громадян та розвиток громадянської освіти.

Децентралізація законодавчої ініціативи

Децентралізація законодавчої ініціативи є ключовим елементом демократичного розвитку, що дозволяє значно покращити взаємодію між громадянами та органами влади. Зокрема, впровадження механізму прямого законодавчого впливу громадян через цифрові петиції, що обов'язково розглядаються парламентом, з можливістю народного вето, створює нові можливості для кращого залучення громадян до політичного процесу. У цьому контексті важливим є вивчення досвіду країн, які вже успішно реалізували подібні ініціативи, таких як Швейцарія та Естонія.

Соціологічний аналіз таких моделей дозволяє виявити як переваги, так і ризики цього підходу для демократичного розвитку країни.

Цифрові петиції, що обов'язково розглядаються парламентом, є потужним механізмом прямого народного впливу на законодавчі процеси. У соціологічному контексті це можна оцінювати з кількох аспектів:

1) Одним із головних переваг децентралізованої моделі є активізація громадянської участі. Соціологічні дослідження показують, що залучення громадян до прийняття рішень підвищує рівень довіри до політичних інститутів. Такі ініціативи можуть стимулювати політичну свідомість, відповідальність та підвищення рівня правової культури серед громадян. Важливою є також роль цього механізму у формуванні у громадян відчуття політичної ефективності, тобто переконаності, що їхня участь може реально вплинути на зміни в суспільстві [Finkel, 2003].

2) Механізм петицій надає можливість менш представленим групам впливати на політику. Це дозволяє усунути бар'єри для участі, зокрема для тих, хто не має доступу до традиційних політичних каналів, як-от партії чи громадські організації. Тому впровадження петицій здатне знизити соціальну нерівність у політичній участі [Verba, Schlozman & Brady, 1995].

У соціології часто підкреслюється важливість взаємодії між громадянами та політичними інститутами для формування більшої легітимності уряду. Впровадження механізму прямого законодавчого впливу через петиції дозволяє громадянам безпосередньо ініціювати законодавчі зміни, що підвищує рівень їх довіри до політичних інститутів. Це також сприяє розвитку прямої демократії, що своєю чергою знижує політичну апатію та зменшує емоційну дистанцію між владою та суспільством [Pateman, 1970].

Однак, хоча такі механізми можуть підвищити рівень довіри до політичних інститутів, вони також мають і ризики. Один із них — можливість зловживання петиціями для політичних маніпуляцій або дестабілізації

політичної ситуації. Якщо петиції ініціюються з вузькими політичними цілями, це може призвести до політичних конфліктів і підриву стабільності.

Швейцарія є класичним прикладом країни, яка використовує механізм народних ініціатив для прямого впливу на законодавчі процеси. У Швейцарії існує система, за якою громадяни можуть ініціювати референдум або вимагати зміни законодавства, якщо під їхніми петиціями підпишеться певна кількість громадян. Швейцарці мають довгу традицію прямої демократії, і цей механізм дозволяє громадянам активно брати участь у політичних процесах. Соціологічні дослідження вказують, що така система сприяє формуванню більш згуртованого суспільства та підвищує політичну ефективність громадян.

Естонія є лідером у використанні цифрових технологій для підтримки демократичних процесів. У країні впроваджено механізм електронних петицій, які можуть ініціювати зміну законодавства. Цифрові технології дозволяють громадянам активно залучатися до політичних процесів без необхідності фізично бути присутніми в політичному центрі. За допомогою електронних петицій естонці можуть висловлювати свою думку щодо важливих питань. Соціологічні дослідження, проведені в Естонії, показують, що використання цифрових технологій дозволяє збільшити рівень політичної участі та підвищити загальну політичну грамотність населення.

Народне вето — це ще один важливий елемент, який може значно змінити політичний ландшафт країни. Механізм народного вето дозволяє громадянам скасувати певні закони чи рішення уряду, що підвищує рівень політичної відповідальності влади. З соціологічного погляду, це може мати значні позитивні наслідки для демократичного розвитку країни:

1) Посилення громадянської відповідальності

Народне вето може сприяти збільшенню відповідальності політиків перед своїми виборцями. Коли громадяни мають можливість безпосередньо впливати на законодавчі акти, це стимулює політиків до більш ретельного аналізу своїх рішень і забезпечення їхньої відповідності суспільним

інтересам. Це також може допомогти зменшити ризики корупційних зловживань, оскільки політики будуть змушені враховувати громадську думку.

2) Однак народне вето може також призвести до поляризації суспільства, коли різні групи громадян починають активно використовувати цей механізм для просування своїх інтересів, що може спричинити конфлікти та дестабілізацію політичної ситуації.

Механізм децентралізованої законодавчої ініціативи, зокрема через цифрові петиції та народне вето, має потенціал значно посилити демократичні процеси, підвищити рівень громадянської участі та зміцнити зв'язок між громадянами та політичною владою. Однак важливо враховувати і можливі ризики, такі як маніпуляції з петиціями та політична поляризація. Досвід Швейцарії та Естонії показує, що при правильно реалізованій моделі це може стати потужним інструментом для розвитку демократії та покращення функціонування політичної системи.

Практикування ротаційної системи управлінців

Впровадження ротаційної системи управлінців є одним із механізмів боротьби з корупцією та створення здорової конкуренції серед чиновників. Згідно з цією системою, державні службовці повинні періодично змінювати свої посади або регіони роботи, що дозволяє мінімізувати можливості для формування локальних корупційних схем та сприяє розвитку більш ефективного управління. Соціологічний аналіз цієї системи дозволяє виявити потенційні переваги та ризики для демократичного управління та управлінської культури в Україні.

Ротаційна система для державних службовців базується на ідеї запобігання занадто глибокому “вкоріненню” чиновників у певному регіоні або сфері діяльності. Це дозволяє зменшити ймовірність розвитку локальних корупційних схем, пов'язаних з довгостроковими контактами чиновників із місцевими елітами. Соціологічно така система працює за принципом

рівномірного розподілу влади та відповідальності між різними інститутами та рівнями управління, що сприяє прозорості та зниженню рівня корупції.

Ротаційні механізми в управлінні можна пов'язати з теорією організаційної поведінки, яка описує, як зміни у складі управлінців можуть вплинути на функціонування організації та її адаптацію до змін у соціально-економічному середовищі. Періодичні зміни в управлінському складі можуть стимулювати внутрішню конкуренцію, сприяючи залученню нових ідей та підвищенню ефективності роботи [Pfeffer, 1981].

Одним із найбільших переваг ротаційної системи є зменшення можливості для чиновників створювати стабільні корупційні схеми, які можуть сформуватися внаслідок тривалого перебування на одній посаді. Однією з основних причин корупції в державному секторі є надмірна стабільність управлінських кадрів, що дозволяє створювати непереможні корупційні мережі та інститути. Зміна місць роботи чиновників може порушити ці схеми та знизити можливість для зловживань.

За даними досліджень, тривале перебування на одній посаді або в одному регіоні може призвести до формування “корпоративної культури”, яка заохочує корупційні практики. При цьому чиновники, що працюють в одній інституції або регіоні на тривалий час, можуть розвивати тісні зв'язки з бізнес-структурами чи іншими державними органами, що дає їм можливість зловживати своєю владою.

Ротація також може запобігати ситуаціям, коли чиновники встановлюють стійкі соціальні зв'язки з місцевими елітами, що дозволяє останнім здійснювати вплив на адміністративні рішення. Соціологічні дослідження підтверджують, що такі взаємини можуть становити основу для численних форм корупції, від підкупу до вимагання.

Ротаційна система також створює здорову конкуренцію серед чиновників. У цьому контексті соціологічно важливою є концепція «підвищення мобільності кар'єрних чиновників», що дозволяє змінювати їхні інтереси і завдання, тим самим заохочуючи до більш ефективної та

конкурентної роботи. Адже, коли чиновник знає, що його не буде на одному місці надовго, він змушений працювати з більшою ефективністю, щоб заробити хорошу репутацію та підвищити свої шанси на майбутнє просування або інші кар'єрні можливості.

Соціологічні теорії мотивації, такі як теорія очікувань Врума, підтверджують, що конкуренція серед управлінців стимулює їх до підвищення ефективності праці. У ротаційній системі, коли чиновники повинні переміщуватися між різними регіонами чи інституціями, вони мають менше часу для “вихолощування” своїх посад і більше зосереджуються на досягненні короткострокових результатів, що створює здоровий робочий клімат у державних установах.

Конкуренція між чиновниками може стимулювати їх на пошук більш інноваційних рішень і методів управління. Вона також створює більше можливостей для розвитку молодих кадрів, адже старші чиновники зможуть залишати свої посади для тих, хто готовий до викликів та змін. Така динаміка сприяє залученню нових ідей, що покращує управлінську культуру.

З іншого боку, ротаційна система має й свої ризики. Зміна посад може призвести до нестабільності в управлінні, особливо якщо ротація здійснюється занадто часто або без належного планування. Керівники, які часто змінюють свої робочі місця, можуть не встигнути належним чином зрозуміти специфіку місцевих проблем і потреб, що може негативно позначитися на ефективності управління.

Соціологічні дослідження вказують на те, що надмірна ротація може призвести до «втоми від змін» серед чиновників, коли вони відчують, що постійно повинні адаптуватися до нових умов, що знижує їхню мотивацію та ефективність роботи [Pfeffer, 1981]. Крім того, можуть виникнути проблеми з управлінням кадровими ресурсами, якщо ротація не забезпечить належної підготовки чиновників для роботи в нових регіонах чи інституціях.

Досвід ротаційної системи в інших країнах також є корисним для розуміння можливостей її впровадження в Україні. Приклади успішного впровадження ротаційної системи:

1) У Японії ротаційна система є основою адміністративної культури. Вона застосовується до всіх чиновників, особливо в тих органах, де можливості для корупції є найбільш очевидними. Така система дозволяє чиновникам долати проблеми локалізованої корупції та ефективно працювати на різних рівнях управління.

2) Сингапур також є прикладом країни, яка успішно застосовує принцип ротації для боротьби з корупцією в уряді. Ротація чиновників забезпечує постійну «оновленість» в управлінських процесах і дозволяє оперативно реагувати на зміни в соціально-економічних умовах.

Ротаційна система управлінців є важливим інструментом для боротьби з корупцією та створення здорової конкуренції серед чиновників. Вона сприяє зменшенню можливостей для розвитку локальних корупційних схем і стимулює кар'єрне зростання та мотивацію державних службовців. Однак для успішного впровадження цієї системи важливо враховувати соціологічні аспекти, такі як управлінська стабільність, специфіка регіональних потреб і можливі негативні ефекти від надмірної ротації.

Створення системи соціального рейтингу політиків із механізмом відкликання

Впровадження соціального рейтингу політиків із механізмом відкликання є одним з інноваційних кроків у політичному процесі, що ґрунтується на використанні сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту (AI). Метою цього інструменту є підвищення прозорості політичної діяльності та посилення звітності перед громадянами. Завдяки моніторингу голосувань, законодавчих ініціатив і виконаних обіцянок через AI-системи, громадяни можуть активно впливати на політичний процес. У випадку низької підтримки конкретного політика з боку населення, ініціюється

механізм відкликання. Соціологічно така система може мати глибокий вплив на політичну культуру та відносини між громадянами та владою.

Соціальний рейтинг політиків — це система оцінки діяльності депутатів, урядовців і політиків, яка ґрунтується на їхній активності в парламенті, виконанні обіцянок і дотриманні етичних стандартів. Це інструмент моніторингу, що надає громадянам об'єктивну інформацію про те, як їхні представники виконують свої функції. Соціологічно така система впливає на підвищення політичної культури та прозорості, адже громадяни мають можливість не лише спостерігати за діяльністю своїх представників, а й активно впливати на їхню політичну кар'єру.

Ідея соціального рейтингу політиків співвідноситься з теорією участі в політичному процесі. Згідно з цією теорією, важливим елементом демократичного управління є участь громадян у визначенні політичного курсу через різноманітні інструменти зворотного зв'язку. Моніторинг діяльності політиків і можливість відкликання на основі оцінок громадян є важливим елементом такої участі. Механізм відкликання створює потенціал для створення більш відповідальної та чутливої до потреб громадян політичної системи.

AI-системи є ключовим інструментом у реалізації соціального рейтингу. Штучний інтелект може здійснювати автоматичний аналіз діяльності політиків, зокрема голосувань, законодавчих ініціатив і виконаних обіцянок. Цей процес дозволяє уникнути людських упереджень і забезпечити об'єктивність в оцінці. Усі ці дані збираються в реальному часі, що дозволяє громадянам отримувати актуальну інформацію про політичну діяльність.

Згідно з дослідженнями, AI може аналізувати великі масиви даних, що стосуються політичних обіцянок, ініціатив та результатів голосувань, щоб згенерувати точні оцінки. Системи на основі AI здатні виявляти тренди в діяльності політиків, співвідносити їхні слова з діями, а також оцінювати вплив їхніх рішень на соціальну та економічну ситуацію.

AI-системи дозволяють автоматизувати збір і аналіз даних, що забезпечує їх об'єктивність та точність. У порівнянні з традиційними методами моніторингу, використання AI значно знижує витрати на аналіз і прискорює процес ухвалення рішень. Таким чином, громадяни можуть отримувати оперативну інформацію, що дозволяє швидко реагувати на політичні зміни.

Один з найбільш інноваційних аспектів цієї ідеї — це механізм відкликання політиків, що активується у випадку низької підтримки з боку громадян. Згідно з цією системою, якщо рейтинг політика падає нижче певного порогу, громадяни мають право ініціювати процедуру відкликання через пряме голосування чи інші інструменти участі в політичному процесі. Це створює додатковий контроль за діяльністю політиків і дозволяє уникати ситуацій, коли вибрані представники залишаються на своїх посадах, не маючи підтримки серед виборців.

Механізм відкликання створює потужний стимул для політиків бути більш відповідальними й уважними до потреб своїх виборців. Це веде до підвищення звітності та ефективності політичного процесу, оскільки політики будуть змушені реагувати на громадську думку, щоб зберегти свою кар'єру. Така система може позитивно вплинути на політичну культуру, зменшуючи рівень політичної апатії та пасивності громадян.

Механізм відкликання також зменшує політичний патерналізм, коли політики відчують себе «непорушними» і позбавленими необхідності звітувати перед своїми виборцями. У традиційних політичних системах виборці часто не мають інструментів для реального впливу на діяльність політиків між виборами. Механізм відкликання змінює цей підхід, даючи громадянам можливість контролювати своїх представників у реальному часі.

Впровадження соціального рейтингу політиків з механізмом відкликання має значний вплив на політичну культуру та взаємини між громадянами та владою. З одного боку, це може зміцнити довіру до політичних інститутів, оскільки громадяни відчуватимуть, що мають

реальний вплив на політичні процеси. З іншого боку, це може сприяти зростанню політичної напруги та конкуренції, оскільки політики будуть змушені постійно перебувати під контролем громадян.

Згідно з теорією політичної участі, механізм відкликання є важливим інструментом для залучення громадян до активної політичної діяльності, що сприяє розвитку більш демократичної та прозорої політичної системи. Цей інструмент дозволяє громадянам не лише брати участь у виборах, а й активно взаємодіяти з політиками протягом усього їхнього перебування на посаді.

Попри численні переваги, впровадження соціального рейтингу з механізмом відкликання не є без ризиків. Одним з основних викликів є можливість маніпуляцій громадською думкою через медіа та соціальні мережі. Якщо певні політичні сили або інтереси зможуть ефективно впливати на громадську думку, це може призвести до нерівного застосування механізму відкликання.

Дослідження показують, що в умовах політичних маніпуляцій громадська думка може бути значною мірою “переміщена” або “змодульована” через медіа та технології, що може створити ризик неправомірних відкликань. Це є особливо актуальним у країнах з нестабільними політичними системами, де маніпуляції можуть мати серйозні наслідки для демократичних процесів.

Існують приклади країн, де реалізуються елементи соціальних рейтингів політиків. Наприклад, у Швейцарії система прямої демократії дозволяє громадянам ініціювати референдуми або ініціативи для відхилення законів, що іноді може включати й політиків. У Естонії використання цифрових платформ для моніторингу діяльності політиків дозволяє громадянам зберігати контроль над політичними процесами.

Запровадження соціального рейтингу політиків із механізмом відкликання є важливим кроком у розвитку демократії та посиленні політичної відповідальності. Соціологічно ця система має потенціал для зміцнення зв'язку між громадянами та їхніми представниками, покращення

прозорості та ефективності політичного процесу. Однак, для ефективного функціонування цієї моделі необхідно мінімізувати ризики маніпуляцій і забезпечити справедливий доступ до інформації.

Створення тіньового уряду як соціальна технологія громадянської участі у розподілі влади

Одним з інноваційних механізмів демократичного контролю та підвищення ефективності державного управління є створення “тіньового уряду” — ініціативи, де незалежні експерти, активісти та журналісти формують “альтернативний уряд”. Ця концепція має за мету забезпечити паралельний контроль за урядовими діями та оцінку їхньої ефективності через пропозицію альтернативних рішень. Така ініціатива може значно посилити механізми демократичної підзвітності та громадянського контролю, сприяючи більш глибокому й обґрунтованому поділу влади в країні.

Ідея тіньового уряду базується на концепціях громадянського контролю, політичної відповідальності та прозорості. Пропонування альтернативних політичних рішень незалежними від офіційних органів особами дозволяє створити додатковий стимул для влади діяти відповідно до інтересів громадян. Відповідно до теорії демократії, громадяни повинні мати право не лише на участь у виборах, а й на постійну участь у формуванні та оцінці державної політики. Також, роль тіньового уряду передбачає демократичну відповідальність влади перед суспільством через ефективну критику та порівняння альтернативних рішень.

Теоретично, таке управління є формою паралельного контролю за державними інституціями, що може стати основою для розвитку більш відкритого суспільства. Тіньовий уряд пропонує варіанти рішень, які зможуть служити інструментом суспільного тиску, стимулюючи уряд до покращення своєї роботи та прийняття більш зважених рішень, що враховують інтереси всіх верств населення.

Формування альтернативних урядів з громадських ініціатив та експертів дозволяє створити чітке змагання за легітимність серед політичних сил, підвищуючи їхню відповідальність перед виборцями та громадськістю. Тіньовий уряд може виконувати декілька важливих функцій:

1. Аналіз і моніторинг політичних рішень: незалежні експерти порівнюють рішення, що приймаються офіційними урядовими структурами, з альтернативними варіантами, пропонуючи кращі стратегії та інноваційні підходи.

2. Інформаційна та просвітницька функція: за допомогою медіа та громадських кампаній, тіньовий уряд поширює інформацію про політичні рішення, їх наслідки та ефективність. Це дозволяє громадянам краще розуміти політичні процеси та впливати на них.

3. Формування альтернативної політичної агенди: тіньовий уряд може впливати на формування порядку денного політичних дебатів, виступаючи з критикою поточної політики та пропонуючи свої варіанти рішень.

В Україні можливість реалізації концепції тіньового уряду є надзвичайно актуальною, зважаючи на складну політичну ситуацію, часті кризові моменти та недостатню прозорість в управлінні. Для успішної реалізації цієї ідеї необхідно вирішити декілька практичних задач:

1. Створення інституту незалежних експертів: участь в ініціативі повинні брати не лише професійні аналітики, але й активісти, представники громадських організацій, журналісти та інші групи громадянського суспільства, які мають можливість провести незалежну оцінку політичних рішень.

2. Розвиток платформи для обміну ідеями: створення онлайн-ресурсів та платформ, де будуть публікуватися альтернативні політичні програми, дозволить громадянам долучатися до обговорення та підтримувати ініціативи тіньового уряду.

3. Підтримка від міжнародних організацій: упровадження подібної ініціативи потребує підтримки від міжнародних організацій, які можуть надати ресурсну, технічну та фінансову підтримку для забезпечення незалежності та ефективності тіньового уряду.

Попри очевидні переваги, реалізація тіньового уряду в Україні стикається з певними викликами:

1. Політичний спротив: системи влади можуть опиратися такій ініціативі, сприймаючи її як загрозу своїй легітимності.

2. Недовіра до громадських ініціатив: в умовах політичної поляризації громадяни можуть ставитися до тіньового уряду скептично або взагалі не довіряти таким ініціативам, якщо вони будуть сприймати їх як частину політичних маніпуляцій.

3. Фінансова нестабільність: для ефективної роботи тіньового уряду необхідна стабільна фінансова підтримка, яка на цей час може бути обмеженою через економічні проблеми країни.

Попри ці виклики, перспектива створення тіньового уряду може стати важливим кроком у розвитку більш демократичного та прозорого політичного середовища в Україні, що сприятиме глибшій інтеграції держави в європейські політичні структури та зміцненню громадянської відповідальності.

Створення платформи прозорого управління

Метою створення платформи прозорого управління є забезпечення високого рівня відкритості та підзвітності в діяльності державних органів, а також надання громадянам можливості активно залучатися до процесів прийняття рішень і контролювати ефективність використання державних коштів.

1. Відстеження виконання державних рішень: платформа надасть громадянам змогу у реальному часі слідкувати за реалізацією важливих державних рішень, таких як будівництво інфраструктурних об'єктів, впровадження освітніх чи медичних програм, виконання соціальних

ініціатив. Всі етапи виконання, від планування до завершення, будуть відкрито представлені на платформі з детальною інформацією щодо бюджетів, термінів і виконання робіт.

2. Бюджетні витрати: платформа дозволить громадянам переглядати та аналізувати державні бюджетні витрати. Всі фінансові потоки будуть відображені в інтерактивному вигляді, з можливістю аналізувати, на що саме витрачаються кошти: на розвиток освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та інших галузей. Користувачі матимуть доступ до звітів про використання коштів у реальному часі, що дозволить виявляти неефективні або сумнівні витрати.

3. Голосування за важливі ініціативи: платформа передбачає інтеграцію механізму онлайн-голосування, де громадяни зможуть брати участь у виборі та підтримці важливих ініціатив на рівні місцевої та державної влади. Це можуть бути ініціативи щодо розвитку конкретних районів, зміни законодавства або реалізації важливих соціальних програм. Така система дозволить посилити демократичні процеси, даючи громадянам більший вплив на прийняття рішень.

4. Зменшення корупційних ризиків: прозорість всіх процесів, доступ до інформації про бюджетні витрати та етапи виконання державних рішень стане потужним інструментом боротьби з корупцією. Відкриті дані дозволяють суспільству, медіа та контролюючим органам оперативно виявляти потенційно корупційні схеми та неефективне використання коштів. Це суттєво знижує можливість приховування махінацій або нецільового витрачання ресурсів.

6. Вплив на суспільство: 1) Підвищення громадянської активності: люди зможуть більш активно брати участь у розвитку своїх громад і країни; 2) Розвиток довіри до влади: відкритість і прозорість в управлінні допоможуть збудувати довіру між громадянами та державними органами; 3) Покращення державного управління: прозорість дозволить органам влади

отримати зворотний зв'язок, що сприятиме підвищенню якості рішень та ефективності їхнього виконання.

Розробка такої цифрової платформи — це не тільки технологічний крок уперед, а й важливий елемент демократичної трансформації управлінських процесів. Вона допоможе значно знизити рівень корупції, підвищити ефективність використання ресурсів і забезпечити активну участь громадян у політичних і соціальних процесах.

Посилення боротьби з корупцією в судовій системі

Судова корупція є однією з найбільших загроз демократичному розвитку України, оскільки підриває довіру громадян до правосуддя та створює нерівні умови для захисту прав і свобод. Подолання цього явища потребує не лише адміністративних реформ, але й глибокої трансформації правової культури суспільства.

Згідно з концепцією соціальної легітимності, ефективність та стабільність демократичних інститутів залежать від рівня довіри суспільства до них. Легітимність судової влади визначається її здатністю забезпечувати справедливість і дотримання верховенства права. Якщо громадяни не довіряють судовій системі, це призводить до її делегітимації та посилення корупційних практик. Корупція серед суддів підриває принципи правової раціональності та бюрократичної неупередженості, що є основою функціонування державних інституцій.

Ефективність боротьби з судовою корупцією визначається якістю правових механізмів і здатністю державних інститутів забезпечувати їх дотримання. Судова система, як частина політичних інститутів, потребує не лише суворих санкцій за корупційні дії, а й створення прозорих процедур призначення та атестації суддів, незалежних антикорупційних органів і механізмів громадського контролю.

Формування правової культури відіграє ключову роль у подоланні корупції. Якщо корупція сприймається як «норма» у судовій системі, її подолання потребує не лише каральних заходів, а й зміни суспільного

ставлення до цього явища. Високий рівень соціального капіталу та довіри між громадянами та владою сприяє ефективності правових інститутів та їхньої здатності протистояти корупційним ризикам.

На основі цих теоретичних підходів можна сформулювати ключові заходи боротьби з судовою корупцією:

1. Реформа судових інститутів: забезпечення незалежного оцінювання діяльності суддів, запровадження прозорих механізмів їх призначення та звільнення.

2. Громадський контроль: створення ефективних механізмів моніторингу судових процесів із залученням медіа та громадських організацій.

3. Освітні ініціативи: популяризація антикорупційної культури через правову освіту та громадянські кампанії, що змінюють суспільне сприйняття корупції.

4. Цифровізація судових процесів: впровадження автоматизованих систем розподілу справ та публічного доступу до судових рішень, що мінімізує людський фактор і ризик корупційного втручання.

Таким чином, боротьба з судовою корупцією має базуватися не лише на адміністративних методах, але й на формуванні нової правової культури, що відповідатиме принципам легітимності, прозорості та соціальної довіри.

Французький соціолог П'єр Бурдьє у своїй концепції «габітусу» наголошував, що культура, звички та соціальні норми формують індивідуальні та колективні практики. Якщо корупція є «нормою» у судовій системі, її подолання потребує не лише санкцій, а й зміни правової культури [Bourdieu, 1977]. Роберт Патнем у праці підкреслював, що високий рівень соціального капіталу та довіри між громадянами та владою сприяє ефективності інститутів правосуддя [Putnam et al., 1994].

Таким чином, боротьба з судовою корупцією має базуватися не лише на адміністративних методах, але й на формуванні нової правової культури, що відповідатиме принципам легітимності, прозорості та соціальної довіри.

Обмеження впливу президента на судову систему як гарантія незалежного правосуддя

Ще одним важливим механізмом збалансування повноважень президента є обмеження його впливу на судову систему. В Україні судова влада формально є незалежною, проте на практиці спостерігається значний політичний тиск, що дозволяє президенту використовувати судові інституції у власних інтересах. Особливо це проявляється в контексті призначень суддів Конституційного Суду, розв'язання питань конституційності законів та розгляду справ, що стосуються політичних рішень.

Хоча глава держави традиційно має право призначати суддів Конституційного Суду, необхідно запровадити механізми, що унеможливлять його прямий вплив на процес відбору кандидатів. Судова система є ключовою ланкою в розподілі влади, адже саме вона гарантує дотримання конституційних норм, контролює законність дій державних органів та забезпечує механізми захисту громадян від зловживань. У випадку, коли президент отримує можливість впливати на суддів, баланс влади порушується, а правосуддя стає інструментом для зміцнення особистої влади, блокування опозиційних ініціатив і придушення політичних конкурентів.

Для того щоб забезпечити реальну незалежність судової системи, необхідно здійснити такі комплексні реформи:

1. Створення незалежного органу з добору суддів Конституційного Суду.

Президент повинен бути позбавлений можливості одноосібно визначати кандидатів на посади суддів Конституційного Суду. Натомість слід запровадити незалежну конкурсну комісію, яка формуватиметься за участі представників громадянського суспільства, міжнародних експертів, правозахисників та науковців. Вона має проводити відкритий і прозорий відбір суддів на основі професійних критеріїв та репутації кандидатів, а не їхньої політичної лояльності.

2. Позбавлення президента права одноосібно призначати та звільняти суддів.

Нині президент має право призначати третину складу Конституційного Суду, що фактично надає йому важіль впливу на цей орган. Щоб уникнути політичної заангажованості суддів, необхідно передати це повноваження незалежній судовій раді або парламенту за умови відкритого голосування та обов'язкової експертної оцінки кандидатів.

3. Гарантії незмінності суддів та захист від політичного тиску. Часто влада впливає на суддів шляхом тиску, шантажу або ініціювання кримінальних справ проти них. Необхідно створити дієві механізми захисту суддів від незаконного переслідування, у тому числі шляхом посилення відповідальності за втручання в судову діяльність.

4. Реформування Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів.

Ці органи відіграють ключову роль у призначенні та контролі за діяльністю суддів. Проте вони часто стають інструментами в руках політичної влади, що дозволяє впливати на ухвалення судових рішень. Тому необхідно змінити порядок їхнього формування: представники президента не повинні мати вирішального голосу, а основну роль мають відігравати незалежні експерти, правозахисники та міжнародні спостерігачі.

5. Обмеження використання судів для політичних репресій. В українській політичній практиці неодноразово спостерігалися випадки використання судів для переслідування опозиції. Наприклад, відкриття кримінальних справ проти політичних конкурентів, арешти громадських активістів або блокування політичних партій через рішення судів. Щоб унеможливити такі практики, необхідно запровадити персональну відповідальність суддів за завідомо неправосудні рішення, а також забезпечити можливість міжнародного арбітражу для справ, що мають політичний характер.

6. Зміна процедури імпічменту та конституційного контролю. У ситуації, коли Конституційний Суд може бути підконтрольним президенту, механізм імпічменту стає фактично нереалізованим. Саме Конституційний Суд має ухвалювати рішення про усунення президента в разі порушення ним Конституції, а якщо цей орган є залежним, то процедура імпічменту не працює. Тому необхідно забезпечити абсолютну незалежність Конституційного Суду від будь-якої політичної фігури.

7. Посилення ролі парламенту в судовій реформі. Верховна Рада повинна отримати більше повноважень у сфері контролю за судовою реформою, однак без можливості прямого політичного впливу на суддів. Це можна реалізувати через парламентські слухання, антикорупційний аудит судових органів та механізми громадського контролю.

Реалізація цих змін дозволить суттєво обмежити вплив президента на судову систему, зробить її реально незалежною та унеможливить використання судів як інструменту політичного тиску. В результаті Україна отримає правосуддя, яке служить виключно законам і громадянам, а не окремим політичним фігурам.

Боротьба з патроніалізмом

Патроніалізм залишається однією з головних перешкод для демократичного розвитку України, оскільки формує систему особистих взаємин між політичними лідерами та їхніми клієнтами, що підриває верховенство права. У такій системі політичні лідери контролюють доступ до ресурсів, а громадяни та чиновники змушені залежати від неформальних механізмів ухвалення рішень. Це призводить до концентрації влади в руках обмеженого кола осіб, що суперечить принципам демократичного врядування та прозорості.

Для подолання патроніалізму необхідно зміцнювати незалежні державні інституції. Це передбачає реформування судової системи, посилення антикорупційних органів та проведення ефективної

децентралізації. Судова система повинна працювати без політичного тиску, а діяльність антикорупційних органів має бути захищена від втручання чиновників та політичних еліт. Децентралізація допоможе зменшити залежність регіонів від центральної влади та забезпечити справедливий розподіл ресурсів.

Ще одним важливим кроком є запровадження системи, яка забезпечить добір державних службовців на основі їхніх професійних якостей, а не особистої лояльності. Чиновники мають отримувати посади за компетентністю, а не через знайомства або зв'язки. Це створить умови для формування ефективної та незалежної державної бюрократії, яка зможе працювати на користь суспільства, а не окремих політичних груп.

Громадянський контроль також відіграє ключову роль у боротьбі з патроніалізмом. Активна участь суспільства у політичному процесі, незалежні медіа, громадські розслідування та цифрові платформи для моніторингу діяльності влади допоможуть викривати корупційні зв'язки та сприяти підзвітності посадовців. Чим більше людей братиме участь у політичному житті країни, тим важче буде підтримувати систему неформальних патрон-клієнтських відносин.

Зміна політичної культури є ще одним критично важливим напрямом. Громадяни повинні усвідомлювати свою відповідальність за вибір влади та не піддаватися на популістські обіцянки. Важливо розвивати громадянську освіту, заохочувати участь у політичних процесах та формувати культуру політичної відповідальності. Якщо виборці не вимагатимуть прозорості та чесності від політиків, система патроніалізму продовжуватиме відтворюватися.

Таким чином, подолання патроніалізму вимагає комплексного підходу, що включає зміцнення державних інституцій, створення незалежної бюрократії, посилення громадянського контролю та зміну політичної культури. Лише системні реформи та активна участь суспільства допоможуть

Україні відійти від патроніальних практик і створити справді демократичну систему врядування.

Обмеження впливу президента на виконавчу владу

Для збалансування впливу президента необхідно запровадити комплексні реформи, які чітко визначать межі його повноважень, посилять парламентський контроль та підвищать незалежність уряду. Перш за все, слід обмежити можливість президента впливати на виконавчу владу, що означає усунення його ролі у призначенні та звільненні керівників міністерств, окрім тих, що стосуються безпеки та оборони. Це дозволить Кабінету Міністрів функціонувати автономно, керуючись економічними та соціальними пріоритетами, а не політичною доцільністю.

Наразі президент має суттєвий вплив на виконавчу владу завдяки тому, що він призначає не лише міністра оборони та міністра закордонних справ, а й фактично контролює призначення інших урядовців через політичний тиск на прем'єр-міністра та парламентську більшість. Для виправлення цієї ситуації необхідно переглянути Конституцію та законодавство, закріпивши, що президент не може безпосередньо впливати на формування складу уряду, за винятком сфер національної безпеки та дипломатії.

Щоб забезпечити незалежність виконавчої влади, слід реформувати процедуру призначення міністрів. Відбір кандидатів має здійснюватися за прозорими конкурсними процедурами, а не кулуарними домовленостями між президентською адміністрацією та парламентом. Деполітизація урядового апарату допоможе уникнути ситуацій, коли президентська партія контролює не тільки законодавчу, а й виконавчу гілку влади, що призводить до концентрації влади в руках однієї особи.

Крім того, необхідно змінити роль прем'єр-міністра, надавши йому більше незалежності від президента. В Україні де-юре існує парламентсько-президентська форма правління, але на практиці президент часто втручається у діяльність уряду, координуючи політику через Офіс Президента. Для виправлення цієї ситуації слід законодавчо заборонити будь-яке

неформальне втручання президента у роботу Кабміну, а також забезпечити реальну можливість парламенту контролювати дії уряду без впливу з Банкової.

Такий розподіл повноважень сприятиме тому, що уряд буде керуватися не короткостроковими політичними інтересами президентської команди, а реальними потребами країни в економічному та соціальному розвитку. Це зміцнить демократичні механізми та забезпечить ефективність виконавчої влади, що є ключовою умовою стабільності політичної системи.

Ліквідація Офісу Президента як центру ухвалення внутрішньополітичних рішень.

Важливою зміною має стати ліквідація Офісу Президента як центру ухвалення рішень у сфері внутрішньої політики. Сьогодні саме ця структура часто перебирає на себе функції уряду, координуючи процеси, що виходять за межі президентських повноважень. Фактично, Офіс Президента виконує роль «тіньового уряду», керуючи не лише комунікацією та стратегічними ініціативами, а й безпосередньо впливаючи на соціально-економічні рішення, які мають бути виключною компетенцією Кабінету Міністрів.

Офіс Президента нині не передбачений Конституцією як виконавчий орган влади, однак він де-факто узурпував значну частину управлінських функцій. Наприклад, саме через Офіс Президента проходять ключові призначення в уряді, керівництві державних компаній та регуляторних органах. Це призводить до ситуації, коли Кабінет Міністрів стає технічним виконавцем політичних рішень, прийнятих у неформальному режимі на Банковій. Така практика суперечить принципам демократичного розподілу влади, оскільки створює неконституційний центр ухвалення рішень без належної підзвітності та контролю.

Альтернативою має стати чітке розмежування компетенцій між президентом і урядом. Президент повинен відповідати виключно за зовнішню політику та оборону, тоді як усі питання соціально-економічного розвитку мають залишатися в компетенції Кабміну. Це означає, що

стратегічне планування економічної політики, управління бюджетними ресурсами, податкове регулювання та соціальні ініціативи повинні контролюватися виключно урядом і парламентом, без втручання Офісу Президента.

Для реалізації цього підходу необхідно здійснити такі кроки:

1. Законодавче обмеження повноважень Офісу Президента. На рівні Конституції або законодавства слід чітко визначити, що Офіс Президента може виконувати лише консультативно-аналітичні функції без жодного впливу на виконавчу владу.

2. Ліквідація практики “кураторства” над міністерствами. Нині за кожним міністерством часто закріплені неформальні куратори від Офісу Президента, які мають вирішальний вплив на кадрові та політичні рішення. Це повинно бути заборонено, а всі кадрові рішення мають ухвалюватися прозоро на рівні Кабміну та Верховної Ради.

3. Обмеження неформального впливу на державні компанії. Державні підприємства, фінансові регулятори та антикорупційні органи повинні діяти незалежно від президента. Офіс Президента не повинен втручатися у процеси призначень керівників цих установ.

4. Підвищення відповідальності Кабінету Міністрів перед парламентом. Якщо уряд отримує повноцінну відповідальність за соціально-економічну політику, має бути запроваджений механізм посиленого парламентського контролю, включаючи обов’язкову звітність міністрів перед депутатами та можливість відкликання посадовців, які не виконують своїх обов’язків.

5. Реформа комунікаційної політики влади. Офіс Президента сьогодні формує не лише управлінські рішення, а й головний наратив інформаційної політики країни. Це має бути змінено: інформаційні стратегії, що стосуються внутрішньої політики, повинні координуватися профільними міністерствами, а не адміністрацією президента.

Ліквідація Офісу Президента як центру ухвалення внутрішньополітичних рішень створить умови для реального розподілу влади між президентом, урядом і парламентом. Це дозволить забезпечити ефективне державне управління, в якому кожен орган влади відповідатиме за свою сферу компетенції, а державні рішення ухвалюватимуться прозоро та відповідно до принципів демократичного врядування.

Посилення ролі парламенту як механізм обмеження президентського впливу

Збалансування влади неможливе без посилення парламентського контролю, адже Верховна Рада є центральним органом, який представляє інтереси громадян і формує законодавчі засади функціонування держави. Посилення її впливу дозволить зменшити президентську домінацію в політичній системі, створити ефективні механізми стримувань і противаг, а також зробити політичні процеси більш передбачуваними та підконтрольними суспільству.

Одним із ключових аспектів цієї реформи має стати розширення повноважень парламенту щодо контролю за президентськими указами. На сьогодні глава держави має можливість видавати нормативно-правові акти, які можуть суттєво впливати на політичний, соціальний та економічний розвиток країни. Проте, через відсутність системного парламентського контролю, ці акти часто ухвалюються без реального обговорення та аналізу їхніх наслідків. Щоб запобігти концентрації влади в руках президента, необхідно запровадити механізм обов'язкового парламентського перегляду всіх указів. Верховна Рада повинна мати право вето щодо рішень президента, які виходять за межі його конституційних повноважень або порушують принципи демократії.

Також критично важливо законодавчо обмежити можливість президента розпускати парламент. Нині це один із головних важелів впливу, що дозволяє главі держави маніпулювати політичними процесами, примушувати депутатів до ухвалення вигідних рішень або ж створювати

умови для дострокових виборів, коли це політично вигідно саме президенту. Для запобігання таким сценаріям слід чітко прописати в Конституції вичерпний перелік умов, за яких парламент може бути розпущений, та створити механізм парламентського оскарження указу президента про розпуск. Це дозволить уникнути зловживань та забезпечить стабільність політичної системи.

Ще одним важливим аспектом є зміна принципів формування Конституційного Суду та Центральної виборчої комісії. На сьогодні ці органи значною мірою залежать від президентської адміністрації, що підриває їхню незалежність і не дозволяє їм виконувати свої функції об'єктивно та неупереджено. Конституційний Суд ухвалює рішення щодо відповідності законів і дій влади Конституції, а ЦВК відповідає за чесність та прозорість виборчого процесу. Якщо ці структури контролюються президентом, це створює ризик узурпації влади, маніпуляцій із виборчим процесом та обмеження прав політичної опозиції.

Для розв'язання цієї проблеми слід змінити систему формування цих органів, зменшивши вплив президента на їхній склад. Наприклад, можна запровадити принцип рівного представництва: суддів Конституційного Суду повинні призначати не лише президент, але й парламент та незалежні правові інституції. Аналогічний підхід можна застосувати до Центральної виборчої комісії, де рішення щодо її складу мають ухвалюватися за участі представників парламентських фракцій, громадських організацій та міжнародних спостерігачів.

З соціологічного погляду, такі зміни сприятимуть підвищенню рівня довіри до державних інститутів. Дослідження суспільних настроїв свідчать, що громадяни схильні більше довіряти тим органам влади, які є підконтрольними громадськості та функціонують на засадах прозорості. В Україні, як і в багатьох інших країнах з перехідною демократією, спостерігається високий рівень недовіри до влади через відсутність ефективних механізмів її підзвітності. Посилення парламентського

контролю, забезпечення незалежності судової системи та реформування виборчих органів сприятиме зниженню суспільної напруги, підвищенню політичної стабільності та формуванню більш демократичної політичної культури.

Загалом, посилення ролі парламенту як законодавчого органу, що контролює виконавчу владу, є необхідним кроком для забезпечення реальної демократії в Україні. Запровадження парламентського контролю за президентськими указами, обмеження можливості розпуску Верховної Ради та реформування Конституційного Суду й ЦВК дозволять створити більш збалансовану політичну систему, де жоден з органів влади не зможе зосередити у своїх руках надмірну владу. Це сприятиме стабільності політичного процесу, зниженню рівня конфліктності та формуванню більш якісної політичної конкуренції, що, своєю чергою, відповідатиме інтересам громадянського суспільства.

Розширення повноважень антикорупційних органів

Розширені повноваження створюють сильніший інституційний тиск на корупційні мережі. Коли антикорупційні органи отримують більше важелів впливу, це порушує усталені неформальні зв'язки між корумпованими елементами в різних гілках влади. Такий тиск змушує учасників корупційних схем переоцінювати ризики та вигоди від протиправної діяльності.

Посилення антикорупційних органів впливає на рівень суспільної довіри до державних інституцій. Коли громадяни бачать реальні результати боротьби з корупцією, це підвищує їхню віру у спроможність держави захищати суспільні інтереси. Водночас це створює позитивний цикл: більша довіра призводить до активнішої співпраці громадян з антикорупційними органами.

Ефективна робота антикорупційних органів поступово трансформує суспільне ставлення до корупції. Якщо раніше корупційні практики могли сприйматися як “нормальні” чи “неминучі”, то демонстрація невідворотності

покарання змінює цю парадигму. Суспільство починає розглядати корупцію як девіантну поведінку, а не як прийнятну соціальну практику.

Розширення повноважень створює нові моделі соціальної взаємодії в державному секторі. Посадовці змушені розробляти та впроваджувати прозоріші механізми прийняття рішень, що змінює саму структуру владних відносин.

Відбувається формування нової професійної культури у державному секторі. Антикорупційні органи з розширеними повноваженнями встановлюють нові стандарти доброчесності, які поступово стають частиною професійної ідентичності державних службовців.

Посилені антикорупційні органи створюють ефективніші механізми формального соціального контролю. Це доповнює неформальний контроль з боку громадянського суспільства та медіа, створюючи комплексну систему протидії корупції.

Розширення повноважень впливає на взаємодію між різними соціальними групами. Зменшується вплив груп, що отримували переваги від корупційних схем, натомість посилюються позиції груп, зацікавлених у прозорому урядуванні.

Такі зміни потребують часу для повної імплементації, оскільки вони зачіпають глибинні соціальні процеси та усталені практики. Проте системний підхід до розширення повноважень антикорупційних органів може стати каталізатором важливих соціальних трансформацій у суспільстві.

Обмеження влади РНБО

Перш за все, концентрація влади в межах РНБО створює дисбаланс у системі державного управління. Коли один орган починає виконувати функції, які виходять за межі його первинного призначення, це призводить до розмивання відповідальності та зниження ефективності роботи інших державних структур.

Така ситуація також негативно впливає на прозорість процесу прийняття рішень. Коли існує паралельний центр влади, громадянам стає складніше розуміти, хто саме відповідає за конкретні рішення та їх наслідки.

Важливо відзначити, що подібне розширення повноважень РНБО створює ризики для демократичного розвитку. В демократичному суспільстві кожен державний орган має чітко визначені функції та сфери відповідальності. Коли ж один орган починає перебирати на себе компетенції інших, це порушує принцип стримувань і противаг.

Визначення РНБО як суто консультативно-дорадчого органу дозволить:

- Підвищити ефективність роботи інших державних структур
- Зробити процес прийняття рішень більш прозорим
- Забезпечити чіткий розподіл повноважень між різними гілками влади
- Посилити демократичні механізми управління державою

При цьому РНБО зможе зосередитись на своїй основній функції - наданні експертних рекомендацій щодо питань національної безпеки та оборони.

Висновки до розділу 3. “Пізнавальні можливості структурно-функціонального аналізу при розробці методик дослідження системи розподілу влади в Україні”

1. Аналіз системи розподілу влади в Україні через призму структурно-функціонального підходу та концепції соціальної технології розподілу влади дозволив виявити численні проблеми та виклики, з якими стикається сучасна українська політична система. Ця система є не лише механізмом забезпечення балансу між гілками влади, але й основою для демократичного управління, стабільності суспільства та забезпечення верховенства права. Проте її практичне функціонування часто ускладнюється недостатньою

ефективністю, юридичними колізіями та проблемами вертикальної та горизонтальної взаємодії владних інститутів.

2. З соціологічного погляду, система розподілу влади виконує низку критично важливих функцій: інтеграційну, стабілізаційну та регуляторну. Вона виступає водночас інструментом стримування надмірної концентрації влади та механізмом забезпечення соціальної рівноваги. Однак в Україні ці функції реалізуються частково, що відображається у нерівномірності розподілу владних повноважень, залежності судової системи, низькому рівні довіри до державних інституцій і політичній фрагментації.

3. Аргументовано пізнавальну значущість структурно-функціональних методик оцінки та вимірювання повноважень гілок влади, що дозволяє більш ефективно аналізувати інституціональні трансформації у сфері політичного управління. Запропоновано стратегії оптимізації системи розподілу влади в Україні, включаючи зміцнення механізмів громадянського контролю, підвищення прозорості прийняття рішень та удосконалення нормативно-правової бази розподілу владних повноважень.

4. Уточнено методологічні підходи до дослідження соціально-технологічних аспектів системи розподілу влади, що сприяє поглибленню соціологічного аналізу демократичних процесів в Україні та у світі.

5. Запропоновано стратегії оптимізації системи розподілу влади в Україні, які сприятимуть зміцненню механізмів громадянського контролю, підвищенню прозорості прийняття рішень та удосконаленню нормативно-правової бази розподілу владних повноважень. Автор рекомендує такі: 1) впровадження деліберативної демократія на рівні громад як соціальна технологія розподілу влади, 2) децентралізація законодавчої ініціативи, 3) практикування ротаційної системи управлінців, 4) створення системи соціального рейтингу політиків із механізмом відкликання, 5) створення тіньового уряду як соціальна технологія громадянської участі у розподілі влади, 6) створення платформи прозорого управління, 7) посилення боротьби з корупцією в судовій системі, 8) обмеження впливу президента на судову

систему як гарантія незалежного правосуддя, 9) боротьба з патроніалізмом, 10) обмеження впливу президента на виконавчу владу, 11) ліквідація Офісу Президента як центру ухвалення внутрішньополітичних рішень, 12) Посилення ролі парламенту як механізм обмеження президентського впливу, 13) Розширення повноважень антикорупційних органів, 14) Обмеження влади РНБО.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дисертаційного дослідження дозволяють сформулювати низку наукових висновків, що поглиблюють розуміння соціальної технології інституціонального розподілу влади в демократичному суспільстві та окреслюють перспективи її подальшого розвитку.

1. У дисертації здійснено системний аналіз еволюції соціологічних підходів до концептуалізації соціальної технології розподілу влади в демократичному суспільстві. Доведено, що класична соціологія кінця XIX – початку XX століть (О. Конт, К. Маркс, Г. Спенсер) заклала основи розуміння функціонального поділу владних повноважень між інституціями, тоді як некласична соціологія XX століття (М. Вебер, Е. Дюркгайм) внесла ключові уточнення щодо легітимності влади, бюрократизації та ролі суспільних норм. Проаналізовано внесок сучасних соціологів у дослідження соціальних технологій розподілу влади. Теорія Ральфа Дарендорфа висвітлює конфліктний характер владних відносин та боротьбу за ресурси. Джеймс Мейер і Браян Рован акцентують увагу на інституціональному підході, підкреслюючи вплив соціальних норм на владні структури. Юрген Габермас розглядає владу через призму комунікативної раціональності, вказуючи на важливість громадської сфери. Пітер Бергер аналізує соціальне конструювання реальності, що визначає сприйняття влади. Ентоні Гідденс розвиває теорію структурації, пояснюючи взаємозв'язок між дією та структурами влади. Мішель Фуко розглядає владу як дискурсивну практику, що впливає на соціальний порядок. П'єр Бурдьє наголошує на символічній владі та капіталі. Ірвінг Гофман досліджує взаємодію індивідів у владних контекстах через драматургічний аналіз. Мануель Кастельс пояснює вплив інформаційних технологій на розподіл влади. Джеффри Александер акцентує на культурному аспекті владних відносин, а Ульріх Бек аналізує владу через ризики модернізації.

2. Узагальнено та систематизовано основні соціологічні підходи до розробки теоретичних засад соціальної технології інституціонального розподілу влади, що дозволило виділити її ключові характеристики: запобігання узурпації влади, стабілізація політичної системи, правове регулювання владних повноважень, захист прав і свобод громадян, демократизація процесу прийняття рішень, забезпечення легітимності політичних рішень та відповідальності за їх виконання, обмеження корупційних ризиків.

3. Сучасна інноваційна тенденція розвитку соціальних наук полягає у зростанні уваги до досліджень технологічного потенціалу соціогуманітарного знання для конструктивного та прогресивного перетворення соціальних об'єктів пізнання. Соціальні технології виступають інструментом для модернізації суспільного життя та оперативного реагування на соціальні зміни, однак їх застосування може викликати суперечності через різні цільові спрямованості та реакції людей. Соціальна технологія є спеціалізованим раціональним інструментом для конструктивного соціального перетворення, але варто пам'ятати, що вона може бути використана як інструмент антигуманного впливу. Розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки є ключовим елементом демократичного устрою, оскільки забезпечує реальні зв'язки громадян з різними владними інститутами, допомагає уникнути узурпації влади та стимулює активну участь громадян у роботі та підтримці інститутів влади. Основною метою соціальних та політичних технологій є задоволення інтересів та цілей громадян шляхом створення соціальних та інституціональних умов для задоволення їхніх потреб.

4. Нині поширена класифікація політичних технологій включає аналітичні, предметно-практичні та комунікативні технології, які сприяють конструктивному управлінню соціальними та політичними процесами. Однак такі фундаментальні соціальні технології, як захист державного суверенітету та розподіл влади, залишаються недостатньо дослідженими.

Важливо продовжувати працювати над їхнім вдосконаленням і адаптацією до сучасних реалій, враховуючи змінювані соціальні, політичні та економічні умови. Це дозволить підтримувати демократичні цінності у сучасному світі та сприяти ефективному розвитку демократичних суспільств.

5. Визначено технологічні принципи та характеристики системи розподілу влади в демократичному соціальному порядку, які дозволяють забезпечити ефективність її функціонування. Доведено, що процес інституціоналізації розподілу влади в демократичних суспільствах відбувається через взаємодію політичних, соціальних, культурних і економічних чинників, що впливають на стабільність демократичного ладу.

6. Досліджено особливості функціонування системи розподілу влади в Україні, виявлено ключові проблеми, зокрема нестабільність політичних інститутів, недосконалість механізмів стримувань і противаг, низький рівень політичної відповідальності та високий рівень корупційних ризиків. Обґрунтовано необхідність адаптації соціальних технологій інституціонального розподілу влади до українського політичного контексту.

7. Аргументовано пізнавальну значущість структурно-функціональних методик оцінки та вимірювання повноважень гілок влади, що дозволяє більш ефективно аналізувати інституціональні трансформації у сфері політичного управління.

8. Запропоновано стратегії оптимізації системи розподілу влади в Україні, які сприятимуть зміцненню механізмів громадянського контролю, підвищенню прозорості прийняття рішень та удосконаленню нормативно-правової бази розподілу владних повноважень. Автор рекомендує такі: 1) впровадження деліберативної демократія на рівні громад як соціальна технологія розподілу влади, 2) децентралізація законодавчої ініціативи, 3) практикування ротаційної системи управлінців, 4) створення системи соціального рейтингу політиків із механізмом відкликання, 5) створення тіньового уряду як соціальна технологія громадянської участі у розподілі влади, 6) створення платформи прозорого управління, 7) посилення боротьби

з корупцією в судовій системі, 8) обмеження впливу президента на судову систему як гарантія незалежного правосуддя, 9) боротьба з патроніалізмом, 10) обмеження впливу президента на виконавчу владу, 11) ліквідація Офісу Президента як центру ухвалення внутрішньополітичних рішень, 12) Посилення ролі парламенту як механізм обмеження президентського впливу, 13) Розширення повноважень антикорупційних органів, 14) Обмеження влади РНБО.

9. Уточнено методологічні підходи до дослідження соціально-технологічних аспектів системи розподілу влади, що сприяє поглибленню соціологічного аналізу демократичних процесів в Україні та у світі.

Таким чином, дисертаційне дослідження здійснило комплексний науковий внесок у соціологічне осмислення соціальної технології інституціонального розподілу влади, окреслило перспективи її розвитку в умовах демократичного суспільства та визначило шляхи її адаптації до сучасних політичних реалій України. Отримані результати можуть бути використані у подальших соціологічних, політологічних та управлінських дослідженнях, а також у процесі розробки державної політики у сфері демократичного управління.

Окрім наукової значущості, результати роботи можуть бути застосовані у практичній діяльності органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та експертного середовища для вдосконалення механізмів розподілу влади та забезпечення стабільного розвитку демократичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкіна О. (2015) *Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства*. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 17, с. 3–11 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Nchnpu_022_2015_17_3
2. Баталов О. & Авксентьев О. (2010). *Президентське вето в сучасних демократичних системах*. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Дата звернення: 14 травня 2024, <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/prezidentske-veto-v-suchasnikh-demokraticnikh-sistemakh-analitichna-zapiska>
3. Гайдаєнко, Н. (2005). *Проблеми наукового дослідження системи стримувань та противаг в сучасній політичній теорії*. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї., Випуск 7, с. 152–158. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/59664>
4. Гацко, В., & Безрукова, О. (2024). *Стійкість як даність? Чому важливо вимірювати стійкість українських громад під час війни*. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, Випуск 104, 91-101. <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.7>
5. Головатий, М. & Антонюк, О. (2005). *Політологічний словник : навчальний посібник*. МАУП, 792 с. <https://archive.org/details/pslvn2005>
6. Головаха, Є., & Паніна, Н. (2006). Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до помаранчевої революції. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.*, Випуск 3, с. 32-51. http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/02/Golovaha_Panina_narancsos_186.pdf

7. Горак В. (2016). *«Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки*. Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. пр., Випуск 26, с. 439–467.

URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/104870>

8. Грабовська, І. (2014). Єврореволюція як Революція Гідності в контексті цивілізаційної проблематики. *Філософська думка*, Випуск 6, с. 39–45.

URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/141/143/273>

9. Грицак, Я. (12 травня 2022). *Про Леоніда Кравчука. Саме таким він залишиться у нашій пам'яті*. New Voice. Дата звернення: 14 лютого 2025, URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yaroslav-gricak-rozpoviv-yakim-ukrajinci-zapam-yatayut-leonida-kravchuka-istoriya-novini-ukrajini-50241587.html>

10. Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. (2017). ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 427 с.

URL:

<https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2536/Gibridna%20viina.pdf?sequence=1&isAl>

11. Кириченко В. & Куракін О. (2012). *Порівняльне конституційне право: навчальний посібник*. Центр учбової літератури, 253 с. https://aspirant.at.ua/Books/kirichenko_porivnyalne.pdf

12. Колисенко, А. (2016). Поняття "контрасигнація" та близькі до нього терміни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, (39), с. 34-38. [http://www.irbis-nbuiv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=nvuzhpr_2016_39\(1\)_10](http://www.irbis-nbuiv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=nvuzhpr_2016_39(1)_10)

13. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування

державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР // База даних «Законодавство України». URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

15. Латигіна Н. (2008) *Українська демократія сьогодні: спроби і помилки*. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії, Випуск 34, с. 53–62. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=znpgvzdia_2008_34_7

16. Лихачов Н. (2017). *Процедура резолюції (вотуму) недовіри як форма парламентської відповідальності Кабінету Міністрів України*. Актуальні проблеми правознавства, Випуск 4, с. 85–91. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28521/1/%D0%9B%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%87%D0%BE%D0%B2.pdf>

17. Лопушняк, Е. (2024). *Методики вимірювання повноважень гілок влади в демократичному суспільстві*. Актуальні проблеми філософії та соціології, с. 130-135. <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.23>

18. Лопушняк, Е. (2024). *Особливості дослідження системи стримувань і противаг у демократичних суспільствах: методологічні підходи*. Габітус, Випуск 58, с. 11-16. <https://doi.org/http://habitus.od.ua/journals/2024/58-2024/3.pdf>

19. Луман, Н. (2011). *Час та системна раціональність*. Центр учбової літератури, 224 с.

20. Макеєв, С. (2024). Структурні особливості суспільства у стані винятковості: К. Маркс, К. Шміт, Дж. Агамбен. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, Випуск 1, с. 7–25, URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-1/4.pdf>

21. Мацієвський Ю. (2005). *«Помаранчева революція» крізь призму міждисциплінарних досліджень*. Політичний менеджмент, Випуск 6, с. 7–21. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8878/2-matsievskiy.pdf?sequence=1>
22. Пальшков К. (2013). *Легіслатури Л. М. Кравчука та Л. Д. Кучми як період становлення та затвердження авторитарного іміджу українського президентства*. Актуальні проблеми політики, Випуск 50. с. 194–201. URL: http://www.app.nuoua.od.ua/archive/50_2013/25.pdf
23. Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 905-р // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2013-%D1%80>
24. Погорелова, З. (2015). *Право вето в практиці українського і міжнародного парламентаризму*. Порівняльно-аналітичне право, Випуск 4, с. 39–42. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/17699>
25. Поліщук І., Полторак В., Яремчук О. та інші (2014). *Соціальні технології: заради чого? яким чином? з яким результатом?: монографія*. Колектив авторів, наук. ред. В. І. Подшивалкіна. – Одеса: «Одеський національний університет імені І.І.Мечнікова», - 546 с.
26. Про внесення змін до Конституції (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
27. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>
28. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX // База даних

«Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text>

29. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

30. Резнік, О. (2019). Популістські орієнтації в українському суспільстві: витоки та характеристики відтворення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, Випуск 2, с. 5-27. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.005>

31. Рудич Ф. (2017). *Президенти сучасної України*. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Випуск 3, с. 5–24. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Nzipiend_2017_3_4

32. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII від 11.03.2020 р. // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

33. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпичменту Президента України) від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003 // База даних «Законодавство України». Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03#Text>

34. Середа В. (2014). *Політична культура України: діахронний вимір*. Вісник Львівського університету, Випуск 8, с. 153–168. URL:

<http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/sociology/article/viewFile/455/455>

35. Степаненко, В. (2015). *Громадянське суспільство: дискурси і практики*. Інститут соціології НАН України. <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/stepanenko/stepanenko.pdf>

36. Судаков В., Лопушняк Е. (2022), *Розподіл влади як соціальна технологія диференційованого впливу на адаптивні культурні практики населення України в період воєнного стану*, Українська національна культура : архетипи, моделі, практика. / Збірник матеріалів круглих столів та Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2022 рік (у 2-х частинах); відповідальний за випуск Демещенко В.В. - К.: Інститут культурології НАМ України, с. 96-99. Режим доступу: https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Book_2022_Conf_21_11_2022.pdf

37. Тищенко Ю. *«Коаліціада» завершена. Що далі?* (2006). Українська правда. Дата звернення: 17 березня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/06/26/4401358/>

38. Adam, B., Beck, U., & Van Loon, J. (2005). *The risk society and beyond: Critical Issues for Social Theory*. SAGE, 240 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781849202060_A24189995/preview-9781849202060_A24189995.pdf

39. Alexander, J. C. (1998). *Real civil societies: Dilemmas of Institutionalization*. SAGE Publications Limited, 256 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Real_Civil_Societies.html?id=bjvEQgAACAAJ&redir_esc=y

40. Alexander, J. C. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press, 816 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780199708956_A35477482/preview-9780199708956_A35477482.pdf

41. Alexander, J. C. (2017). *The drama of social life*. John Wiley & Sons, 180 p. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/the-drama-of-social-life->

[2774649.html?srsltid=AfmBOoowEg46_j8vdBoDgvY5vlCtYBokfdBVA5P13hwGw-ME62AcA2zh](https://www.princeton.edu/books/hardcover/9780691651682/the-civic-culture?srsltid=AfmBOoowEg46_j8vdBoDgvY5vlCtYBokfdBVA5P13hwGw-ME62AcA2zh)

42. Almond, G. A., & Verba, S. (2015). *The civic culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press, 576 p. URL: <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691651682/the-civic-culture?srsltid=AfmBOoqqrYAvQyPlSa9tqn3OfHnvOfjZYLcZuIxLxXQGr45xA-THQ-Vy>

43. Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, 244 p. URL: [https://mtusociology.github.io/assets/files/%5BArjun Appadurai%5D Modernity at Large Cultural Dim\(Bookos.org\).pdf](https://mtusociology.github.io/assets/files/%5BArjun%20Appadurai%5D%20Modernity%20at%20Large%20Cultural%20Dim(Bookos.org).pdf)

44. Archer, M. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press, 354 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/realist-social-theory/D46221F29C69F26D8ADA58B3BB7D9694>

45. Barber, B. (2003). *Strong democracy: Participatory Politics for a New Age*. University of California Press, 320 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/21022/1/3.pdf>

46. Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. SAGE, 272 p. URL: [http://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSociety TowardsAnewModernity1992Beck.pdf](http://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSociety%20TowardsAnewModernity1992Beck.pdf)

47. Bendix, R. (1960). *Max Weber: An intellectual portrait*. Doubleday, 486 p. URL: <https://archive.org/details/maxweberintellec0000unse>

48. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books, 125 p. URL: <https://amstudugm.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/04/social-construction-of-reality.pdf>

49. Bourdieu, P. (1998). *Practical reason: On the Theory of Action*. Stanford University Press, 153 p. URL:

https://monoskop.org/images/a/aa/Bourdieu_Pierre_Practical_Reason_On_the_Theory_1998.pdf

50. Bourdieu, P. (2008). *Political interventions: Social Science and Political Action*. Verso Books, 416 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Political_Interventions.html?id=7VucEAAAQBAJ&redir_esc=y

51. Bourdieu, P. (2014). *On the State: Lectures at the Collège de France, 1989 - 1992*. Polity Press, 462 p. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/On-the-State-Lectures-at-the-Colle%CC%80ge-de-France-1989-1992-by-Pierre-Bourdieu.pdf>

52. Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press, 248 p. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511812507>

53. Bourdieu, P., & Passeron, J. (1990). *Reproduction in education, society and culture*. SAGE Publications Limited, 143 p. URL: https://monoskop.org/images/8/82/Bourdieu_Pierre_Passeron_Jean_Claude_Reproduction_in_Education_Society_and_Culture_1990.pdf

54. Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction in education, society and culture* (2nd ed.) (R. Nice, Trans.). SAGE Publications, 236 p. URL: https://monoskop.org/images/8/82/Bourdieu_Pierre_Passeron_Jean_Claude_Reproduction_in_Education_Society_and_Culture_1990.pdf

55. Burakovsky, I., & Yukhymenko, S. (2023). Ukrainian Oligarchs: The War as a Challenge. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, Volume 1, pp. 174–195. Central European University Press. <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.10>

56. Butler, J. (1997). *The psychic life of power: Theories in Subjection*. Stanford University Press, 219 p. URL: <https://web.education.wisc.edu/halverson/wp-content/uploads/sites/33/2012/12/Judith-Butler-The-Psychic-Life-of-Power-copy.pdf>

57. Calhoun, C. (1993). *Habermas and the public sphere*. MIT Press, 490 p. URL: https://calhoun.faculty.asu.edu/sites/default/files/publications/articles/habermas_and_the_public_sphere.pdf
58. Castells, M. (2010). *The information age: Economy, Society, and Culture*. Willey-Blackwell Publication, 625 p. URL: https://deterritorialinvestigations.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/03/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.pdf
59. Castells, M. (2013). *Communication power*. Oxford University Press, 592 p. URL: <https://maestriacomunicacionibero.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/03/castells-power-in-the-network-society.pdf>
60. Comte, A. (1875). *System of Positive Polity: General view of positivism and introductory principles*, 754 p. URL: https://darwin-online.org.uk/converted/pdf/1875_Comte_PositivePolity_A3235.pdf
61. Cooley, C. H. (1909). *Social Organization: A Study of the Larger Mind*. Charles Scribner's Sons, New York, 458 p. URL: https://brocku.ca/MeadProject/Cooley/Cooley_1909/Cooley_1909_toc.html
62. Coote, A. (1997). *Citizens' juries: Theory Into Practice*. Institute for Public Policy Research, 114 p. URL: <https://wellcomecollection.org/works/vqqehg9k>
63. Coser, L. (1956). *The Functions of Social Conflict*. The Free Press, pp. 1-4, 14-31, 121-131. URL: <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/ELP/6110/Rorrer/coser.pdf>
64. Crozier, M. (2009). *The bureaucratic phenomenon*. Transaction Publishers, 320 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Bureaucratic_Phenomenon.html?id=MNIKVJWocmYC&redir_esc=y

65. Dahl, R. (1971). *Poliarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press, 257 p. <https://archive.org/details/polyarchypartici0000dahl/page/n5/mode/2up>
66. Dahl, R. (1989). *Dahl Democracy And Its Critics*. Yale University Press, 390 p. URL: <https://archive.org/details/robert-a.-dahl-democracy-and-its-critics-yale-university-press-1989>
67. Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press, 358 p. URL: <https://cominsitu.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/01/ralf-dahrendorf-class-and-class-conflict-in-industrial-society-1.pdf>
68. De Secondat Baron De Montesquieu, C. (1989b). *Montesquieu: The spirit of the laws*. Cambridge University Press, 757 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Montesquieu_The_Spirit_of_the_Laws.html?id=F8xEX8uw8C&redir_esc=y
69. Dimaggio, P. (1988). *Interest and agency in institutional theory*. In L. G. Zucker (Ed.), *Research on Institutional Patterns: Environment and Culture*. Ballinger Publishing Company, 232 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Institutional_Patterns_and_Organizations.html?id=Cgi3AAAAIAAJ&redir_esc=y
70. Dreyfus, H.L., & Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics (2nd ed.)*. The University of Chicago Press, 149 p. URL: <https://doctoradohumanidades.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/dreyfus-michel-foucault-beyond-structuralism-and-hermeneutics.pdf>
71. Dryzek, John S. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*, Oxford University Press, 195 p. URL: <https://doi.org/10.1093/019925043X.001.0001>
72. Dubrovskiy, V. (2023). Patronalism and Limited Access Social Order: The Case of Ukraine. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, Volume 1, pp. 67–

104. Central European University Press. URL:
<https://doi.org/10.7829/jj.3985461.6>

73. Durkheim, E. (1904). *Sociology and the social sciences*, 23 p. URL:
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0038026104SP100122>

74. Durkheim, E. (1960). *The Division of Labour In Society* (4th ed.).
 The Free Press, 462 p. URL:
<https://ia601408.us.archive.org/14/items/in.ernet.dli.2015.233884/2015.233884.The-Division.pdf>

75. Durkheim, E. (1982). *Rules of sociological method*. Simon and
 Schuster, 264 p. URL:
https://monoskop.org/images/1/1e/Durkheim_Emile_The_Rules_of_Sociological_Method_1982.pdf

76. Duverger, M. (1978). *Political parties: Their Organization and
 Activity in the Modern State. Transl. by Barbara and Robert North. With a
 Foreword by D. W. Brogan*, 439 p. URL:
https://books.google.com.ua/books/about/Political_Parties.html?id=-LRAnwEACAAJ&redir_esc=y

77. Easton, D. (1979). *A systems analysis of political life*. Chicago
 University Press, 507 p. URL:
https://books.google.com.ua/books/about/A_Systems_Analysis_of_Political_Life.html?id=VbR9QgAACAAJ&redir_esc=y

78. Elster, J., Offe, C., & Preuss, U. K. (1998). *Institutional design in
 Post-Communist societies: Rebuilding the Ship at Sea*. Cambridge University
 Press, 350 p. URL:
https://books.google.com.ua/books/about/Institutional_Design_in_Post_Communist_S.html?id=QTxz7beGYGYC&redir_esc=y

79. Fine, B., & Saad-Filho, A. (2016). *Marx's "Capital" - Sixth Edition*,
 192 p. URL: <https://deterritorialinvestigations.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/03/ben-fine-marxs-capital-6th-edition.pdf>

80. Finkel, S. E. (2003). *Can democracy be taught?* The Journal of Democracy, Volume 14, Issue 4, pp. 69-82. URL: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Finkel%20can_democracy_be_taught.pdf
81. Fish S. & Kroenig M. (2009). Handbook of National Legislatures: a Global Survey. Cambridge University Press, 800 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/handbook-of-national-legislatures/E069CD547EBAA4FE7D241E115C18664E>
82. Fishkin, J. S. (1991). *Democracy and deliberation: New Directions for Democratic Reform*. Yale University Press, 144 p. URL: <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300051636/democracy-and-deliberation/>
83. Fisun, O., & Hale, H. E. (2019). Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia. In B. Magyar (Ed.), *Stubborn Structures: Reconceptualizing Postcommunist Regimes*, pp. 75–96. Central European University Press. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctvh8qxxv9.8>
84. Fisun, O., & Movchan, U. (2023). Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*, Volume 1, pp. 119–140. Central European University Press. <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.8>
85. Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: An Introduction*. Pantheon Books, 174 p. URL: <https://suplaney.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/09/foucault-the-history-of-sexuality-volume-1.pdf>
86. Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The Birth of the Prison*. Vintage, 353 p. URL: https://monoskop.org/images/4/43/Foucault_Michel_Discipline_and_Punish_The_Birth_of_the_Prison_1977_1995.pdf
87. Freedom in the World Index. Official website of the Freedom House. URL: <https://www.freedomhouse.org/report/freedom-world>

88. Frye T., (1997). *Politics of Institutional Choice: PostCommunist Presidencies*. Comparative Political Studies, Volume 30, pp. 523–552. URL: <https://www.columbia.edu/~tmf2/A%20Politics%20of%20Institutional%20Choice.pdf>
89. Fukuyama, F. (2014). *Political order and political decay: From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy*. Profile Books, 658 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Political_Order_and_Political_Decay.html?id=HVYIRAAACAAJ&redir_esc=y
90. Giddens, A. (1984). *The Constitution of society: Outline of the Theory of Structuration*. Univ of California Press, 444 p. URL: https://archive.org/details/constitutionofso0000gidd_m0r2
91. Giddens, A. (1997). *The consequences of modernity*. Polity Press, 186 p. URL: https://www.academia.edu/23125640/Giddens_The_Consequences_of_Modernity
92. Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. University of Edinburgh Social Sciences Research Centre, 173 p. URL: https://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf
93. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Touchstone Books, 168 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Stigma.html?id=7CNUUMKTbIoC&redir_esc=y
94. Goffman, E. (1975). *Frame analysis: An Essay on the Organization of Experience*, 582 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL2708185M/Frame_analysis
95. Golovakha, E., Ivashchenko-Stadnik, K., Mikheieva, O., & Sereda, V. (2023). From Patronalism to Civic Belonging: The Changing Dynamics of the National-Civic Identity in Ukraine. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's*

Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume One, pp. 297–330. Central European University Press. URL: <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.14>

96. Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action: Reason and the rationalization of society*. Boston: Beacon Press, 562 p. URL: <https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-theory-of-communicative-action-volume-1.pdf>

97. Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. MIT Press, 321 p. URL: https://arditiesp.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/habermas_structural_transf_public_sphere.pdf

98. Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MA: MIT Press, 676 p. URL: <https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jc3bcrngen-habermas-between-facts-and-norms.pdf>

99. Hellman J. (1996). *Constitutions and economic Reform in the Postcommunist transitions*. East European Constitutional Review, Volume 5, pp. 46–53.

100. Holton, R., & Turner, B. (2010). *Max Weber on Economy and Society (Routledge Revivals)*. Routledge, 152 p. URL: <https://api-uaat.taylorfrancis.com/content/books/mono/download?identifierName=doi&identifierValue=10.4324/9780203831632&type=googlepdf>

101. Howard, M. E., Howard, M. C., & King, J. E. (1988). *The political economy of Marx*. NYU Press, 274 p. URL: <http://digamo.free.fr/howard88.pdf>

102. Huntington S. (1991). *Democracy's Third Way*. Journal of Democracy, Volume 2, pp. 12-34. URL: <https://rucforsk.ruc.dk/ws/portalfiles/portal/57572841/HUNTINGTON.pdf>

103. Ignatieff M., Roch S. (2018). *Rethinking Open Society*. CEU Press, 310 p. URL: <https://ceupress.com/book/rethinking-open-society>

104. Jipping T., Spakovsky H. (2019). *The Impeachment Process: The Constitution and Historical Practice*. Institute for Government. Legal Memorandum, Volume 248, 12 p. URL: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2019-07/LM248.pdf>

105. Krouwel A. (2003). *Measuring Presidentialism of Central and East European Countries*. Working Papers Political Science. Amsterdam: Vrije Universitet, 23 p. URL: <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/74101103/2C48BD55-668E-41F8-9ACCE44BDE49E34C>

106. Laasko M., Taagepera R. (1979). *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*. Comparative Political Studies, Volume 12, p. 3–27. URL: https://escholarship.org/content/qt703827nv/qt703827nv_noSplash_03b973230f4cbd868d6965d1b965ea59.pdf?t=otacig

107. Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. OUP Oxford, 131 p. URL: https://pedropeixotoferreira.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/01/latour_2005_reassembling-the-social-an-introduction-to-actor-network-theory_book.pdf

108. Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy*. Yale University Press, 181 p. URL: <http://digamo.free.fr/lijphart99.pdf>

109. Lipset, S. M. (1960). *Political man: The Social Bases of Politics*. Doubleday, 440 p. URL: <https://dn720501.ca.archive.org/0/items/politicalmansoci00inlips/politicalmansoci00inlips.pdf>

110. Locke, J. (2025). *Two treatises of government*. Standard Ebooks, 216 p. URL: <https://standardebooks.org/ebooks/john-locke/two-treatises-of-government>

111. Madlovics, B., & Magyar, B. (2023). Ukrainian Regime Cycles and the Russian Invasion. In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's Patronal*

Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume 1, pp. 18-66. Central European University Press. URL: <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.5>

112. March, J. G., & Olsen, J. P. (2010). *Rediscovering institutions*. Simon and Schuster, 227 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Rediscovering_Institutions.html?id=PptVLvIoSWwC&redir_esc=y

113. Marcuse, H. (2000). *Reason and revolution*. Routledge, 451 p. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/reason/reason-and-revolution.pdf>

114. Martineau, H. (1896). *The positive philosophy of Auguste Comte*, 472 p. URL: <https://ia902902.us.archive.org/10/items/positivephilosop01comt/positivephiloso01comt.pdf>

115. McGregor J. (1994). *The Presidency in East Central Europe*. RFE/RL Research, Volume 3, pp. 23–31. URL: https://www.academia.edu/29982161/The_Presidentialisation_of_East_Central_European_Countries

116. McNay, L. (1993). *Foucault and feminism: Power, Gender and the Self*. Northeastern University Press, 228 p. URL: <https://archive.org/details/foucaultfeminism0000mcna>

117. Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. The Free Press, 466 p. URL: <https://ia601408.us.archive.org/14/items/in.ernet.dli.2015.233884/2015.233884.The-Division.pdf>

118. Meyer, J., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. The University of Chicago Press, 25 p. URL: [http://www.iot.ntnu.no/innovation/norsi-pims-courses/harrison/Meyer%20%26%20Rowan%20\(1977\).PDF](http://www.iot.ntnu.no/innovation/norsi-pims-courses/harrison/Meyer%20%26%20Rowan%20(1977).PDF)

119. Mills, C. W. (1973). *The sociological imagination*, 256 p. URL: <https://fenix.iseg.ulisboa.pt/downloadFile/281608120736886/The%20Sociologica%20Imagination.pdf>

120. Minakov, M., & Hale, H. E. (2019). Republic of Clans: The Evolution of the Ukrainian Political System. In B. Magyar (Ed.), *Stubborn Structures: Reconceptualizing Postcommunist Regimes*, Central European University Press, pp. 217–246. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctvh8qyv9.11>

121. Molinar J. (1991). *Counting the Number of Parties: An Alternative Index*. The American Political Science Review, Volume 4, p. 1383–1391. URL: https://ideas.repec.org/a/cup/apsrev/v85y1991i04p1383-1391_18.html

122. Netelenbos, B. (2016b). *Political Legitimacy beyond Weber: An Analytical Framework*. Palgrave Macmillan, 276 p. URL: https://www.academia.edu/118701202/Political_Legitimacy_beyond_Weber

123. Nørgaard O., Johannsen L. (2003). *IPA: The Index of Presidential Authority. Explorations into the measurement and impact of a political institution*. Conference: ECPR Joint Sessions of Workshops. URL: https://www.researchgate.net/publication/315756690_IPA_The_Index_of_Presidential_Authority_Explorations_into_the_measurement_of_impact_of_a_political_institution

124. Park, R. E., & Burgess, E. W. (2019). *The city*. University of Chicago Press, 240 p. URL: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/968107/mod_resource/content/1/Park_TheCity.pdf

125. Parsons, T. (2005). *The Social System*. Routledge, 448 p. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>

126. Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press, 122 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/participation-and-democratic-theory/75E1EDCA6842303901349FB5D3B0F261>

127. Pfeffer, J. (1981). *Power in organizations*. Pitman Publishing, 391 p.
URL:
https://books.google.com.ua/books/about/Power_in_Organizations.html?id=pSe3AAAAIAAJ&redir_esc=y
128. Popper K. (2001). *All Life Is Problem Solving*. Routledge, 182 p.
<https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Karl-Popper-All-Life-is-Problem-Solving-2001-Routledge.pdf>
129. Popper, K. (2011). *The Open Society and Its Enemies* (1st ed.). Routledge, 800 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203439913>
130. Powell, W. W., & DiMaggio, P. J. (2012). *The new institutionalism in organizational analysis*. University of Chicago Press, 486 p. URL: https://web.stanford.edu/~woody/papers/dimaggioandpowell_intro.pdf
131. Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1994). *Making democracy work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, 280 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Making_Democracy_Work.html?hl=uk&id=gKZP8Tp27UC&redir_esc=y
132. Rajchman, John (1985). *Michel Foucault: the freedom of philosophy*. New York: Columbia University Press, 152 p. URL: <https://archive.org/details/michelfoucaultfr0000rajc>
133. Rawls, J. (1999). *A theory of justice: Original Edition*. Harvard University Press, 561 p. URL: <https://giuseppicapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/rawls99.pdf>
134. Riker, W. H. (1962). *The theory of political coalitions*. Yale University Press, 312 p. URL: <https://ia600909.us.archive.org/18/items/TheTheoryOfPoliticalCoalitions/TheTheoryOfPoliticalCoalitions.pdf>
135. Scott, W. R. (2013). *Institutions and organizations: Ideas, Interests, and Identities*. SAGE Publications, 255 p. URL:

https://books.google.com.ua/books/about/Institutions_and_Organizations.html?id=kpDUHoaNhqYC&redir_esc=y

136. Shapley, L. S., & Shubik, M. (1954). A Method for Evaluating the Distribution of Power in a Committee System. *The American Political Science Review*, Volume 48, Issue 3, p. 787–792. <https://doi.org/10.2307/1951053>

137. Shugart, M. S., & Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press, 317 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/presidents-and-assemblies/BE671C20B12E6433DED8F058C36D0E17>

138. Siaroff A. (2003). *Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*. *European journal of political research*, Volume 42, pp. 287–312. URL: <https://politicacomparata.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/03/siaroff-comparative-presidencies-the-inadequacy-of-the-distinction.pdf>

139. Sombart, W. (2001). *The Jews and modern capitalism*. Transaction Publishers, 291 p. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/sombart/jews.pdf>

140. Soros, G. (2019). *In defense of open society*. PublicAffairs, 224 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/In_Defense_of_Open_Society.html?id=ocKMDwAAQBAJ&redir_esc=y

141. Spencer, H. (1876). *The principles of sociology*, 858 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.22432>

142. Tapscott, D. (2008). *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw Hill Professional, 288 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Grown_Up_Digital_How_the_Net_Generation.html?id=DWIIY1PxkyYC&redir_esc=y

143. Thomas, W. I. (1966). *W. I. Thomas on Social Organization and Social Personality: Selected Papers*. University of Chicago Press, 372 p. URL: <https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/90285/ssoar-1966->

thomas-

On social organization and social.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ss
oar-1966-thomas-On social organization and social.pdf

144. Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasant in Europe and America*. The Gorham Press, 554 p. URL: <https://dn790007.ca.archive.org/0/items/polishpeasantine01thomuoft/polishpeasantine01thomuoft.pdf>

145. Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press, 664 p. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1pnc1k7>

146. Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oxford University Press, 516 p. URL: <https://fssh.rjt.ac.lk/wp-content/uploads/2023/09/From-Max-Weber-Essays-in-Sociology-PDFDrive-.pdf>

147. Weber, M. (1978). *Economy and society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press, 1643 p. URL: <https://archive.org/details/MaxWeberEconomyAndSociety/page/n1/mode/2up>

148. Weber, M. (1978). Politics as a Vocation. In W. G. Runciman (Ed.), E. Matthews (Trans.), *Max Weber: Selections in Translation*, Chapter 10, Cambridge University Press, pp. 212–225. URL: <https://www.cambridge.org/highereducation/books/max-weber-selections-in-translation/786A193599EDE9EBA91FCC1DFDA5710E/politics-as-a-vocation/2AFD88B937067A9A77F2E0F9FC812B59>

149. Veblen, T. (2009). *The Theory of the Leisure Class*. Oxford University Press, 260 p. URL: <http://digamo.free.fr/veblen99.pdf>

150. Zucker, L. (1987). Institutional Theories of Organization. *Annual Review of Sociology*, Volume 13, pp. 443-464. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.13.080187.002303>